

T.C
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SOSYOLOJİ ANA BİLİM DALI
SOSYOLOJİ BİLİM DALI

**EMEK SÜRECİNİN DÖNÜŞÜMÜ, PLATFORM KAPİTALİZMİ KAPSAMINDA
SÖMÜRÜ VE DENETİM MEKANİZMALARI: İZMİR MOTO KURYELER ÖRNEĞİ**

Yüksek Lisans Tezi

TUĞÇE KORKUT

İSTANBUL, 2024

T.C
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SOSYOLOJİ ANA BİLİM DALI
SOSYOLOJİ BİLİM DALI

**EMEK SÜRECİNİN DÖNÜŞÜMÜ, PLATFORM KAPİTALİZMİ KAPSAMINDA
SÖMÜRÜ VE DENETİM ARAÇLARI: İZMİR MOTO KURYELER ÖRNEĞİ**

Yüksek Lisans Tezi

TUĞÇE KORKUT

Tez Savunma Jürisi

1. Tez Danışmanı: DR. ÖĞR. ÜYESİ AYŞE YETİŞ BAYRAKTAR
2. Üye :DOÇ. DR. MELİH ÇOBAN
3. Üye :DR. ÖĞR. ÜYESİ BERNA EKAL ŞİMŞEK

İSTANBUL, 2024

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEZ ONAY BELGESİ

Sosyoloji Anabilim Dalı Yüksek Lisans öğrencisi Tuğçe Korkut'un "Emek Sürecinin Dönüşümü, Platform Kapitalizmi Kapsamında Sömürü ve Denetim Araçları: İzmir Moto Kuryeler Örneği" adlı tez çalışması, Enstitümüz Yönetim Kurulunun..... tarih ve sayılı kararıyla oluşturulan jüri tarafından oy birliği / oy çokluğu ile Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Tez Savunma Tarihi/...../.....

Öğretim üyesi Adı Soyadı

İmzası

1	Tez Danışmanı		
2	Jüri Üyesi		
3	Jüri Üyesi		
4	Jüri Üyesi		
5	Jüri Üyesi		

ÖZET

EMEK SÜRECİNİN DÖNÜŞÜMÜ, PLATFORM KAPİTALİZMİ KAPSAMINDA SÖMÜRÜ VE DENETİM MEKANİZMALARI: İZMİR MOTO KURYELER ÖRNEĞİ

Bu çalışmada, kapitalizm tarihi içerisinde, teknolojik gelişme ile emeğin, üretimin örgütlenmesinde, sermaye birikim sürecinde, çalışma koşullarında, iş gücünün niteliğindeki dönüşümler analiz edilecektir. Teknolojik ve endüstriyel gelişimin, teknik iş bölümünde, farklı emek örgütlenmelerinde, vasıf, çalışma mekânı, işçi sağlığı, denetim ve sömürü mekanizmalarındaki dönüşümün analizi amaçlanmıştır. Fordist üretimin iktisadi krizler sonucunda terk edilmesiyle birlikte yeni medya teknolojileri ve dijitalleşmeyle birlikte sıçrama yaşayan üretim araçları kapitalistin elinde önemli kar, kontrol, denetim mekanizmaları olmuştur. Üzerinde durulacak asıl konu ise platform kapitalizmi bağlamında sermaye ve dijital emek arasındaki ilişkidir. Dijital platformlar giderek artan sayıda kullanıcıların günlük yaşamını derinden dönüştürmektedir. Sermayenin gündelik hayatı metalaştırması, üretim alanının genişlemesi, derinleşmesi, belirsizleşmesiyle birlikte emeğin değeri, teorik açıdan bulanık bir hal almıştır. Ancak sistemde yapısal bir değişim değil biçimsel bir değişim görülmektedir. Platform ekonomisi içinde, yeniden üretim, sömürü ve denetim mekanizmaları incelenecektir. Talep üzerine dijital emeğin görünür çalışanları olan kuryeler üzerinde derinlemesine görüşme modeli uygulanacaktır. Emeğin dönüşümü ile birlikte istihdam piyasasında da görünür bir değişiklik vardır. Parça başı iş, talep üzerine emek olarak adlandırılan ve teslimat sektörü bu süreçte kendine sağlam bir yer edinmiştir. Dijital Platform çalışanlarının belirsiz istihdam durumu ve yasal kategori içinde olup olmadığı tartışılmaktadır. Emeğin dönüşümü içerisinde, tüketim temelli yeni sektörler kendini göstermektedir. Tüketicinin toplum dinamiğinde ihtiyaç ve yaratılan ihtiyaca kullanıcıların ulaşılabilirliği çok hızlı bir seviyededir. Kapitalizm, teknolojik gelişmeyi üretim ve tüketim süreçlerine adapte etmekte, çalışma yaşamını kendi çıkarları doğrultusunda yeniden yapılandırmakta ve üretmektedir bununla birlikte emek sömürüsü derinleşmektedir. Teknoloji, sermayenin toplumsal ilişkileri içine yerleştirilmiştir ve veri, bu platformlarda sermayenin hammaddesidir.

Anahtar Kelimeler: platform kapitalizmi, emek süreçleri, dijitalleşme, sömürü, denetim, moto kuryeler

ABSTRACT

TRANSFORMATION OF THE LABOR PROCESS, EXPLOITATION AND CONTROL TOOLS IN THE SCOPE OF PLATFORM CAPITALISM: THE CASE OF İZMİR MOTO COURIERS

In this study, I will attempt to analyze the transformations in the nature of the labor force, in the organization of labor, production, capital accumulation process, working conditions with technological development in the history of capitalism. The aim of the study to analyze the transformation of control and exploitation mechanisms. Increasing and differentiated demand for production models are observed. With the move away from Fordist production as a result of economic crises, the means of production that have made a leap through new communication technologies and digitalization have become major tools of profit, control and control in the hands of the capital class. The focus of point of this thesis is the relationship between capital and digital labor in the context of platform capitalism. Digital platforms are profoundly transforming the daily lives of increasing numbers of users. With the commodification of everyday life, the expansion, deepening and uncertainty of the production area of as well as the value of labor has become theoretically blurred. However, we see a change in shape, not in a structural of the system. To analyze this change Within the platform economy, reproduction, exploitation and control mechanisms will be studied. Will use in-depth interview with delivery workers, who are the visible employees of digital labor on demand. The profit margins of digital platform companies has reached the highest level in Turkey, especially with the pandemic. With the transformation of labor, there is also a visible change in the labor market. The delivery sector, also called piecework, or-demand labor, has gained a solid place in this process. With the spread of the delivery sector, which is evaluated in the gig economy model, in the world, it is on the agenda in the discussions about the legal rights of the employees in this sector. The uncertainty surrounding the employment status of Digital Platform employees and whether they are in the legal category are discussed.

Keywords: Platform capitalism, process of labor, digitalization, exploitation, control, couriers.

ÖNSÖZ

Türkiye’de pandemi dönemi ve sonrasında artan dijital alışveriş platformları ve bu platformlarda çalışan teslimat işçilerinin çalışma koşulları ve pratikleri taşeronlaştırma nedeniyle güvencesizleşmektedir. Bu konuda yasal iyileştirilmeler sağlanmalıdır. Bu konuda yaptığım çalışmada benimle görüşmeyi kabul edip değerli birikim ve deneyimlerini benimle paylaşan platform emekçilerine çok teşekkür ederim. Çalışmam boyunca beni yönlendirip cesaretlendiren danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi Ayşe Yetiş Bayraktar’a teşekkürü bir borç bilirim.

Tuğçe Korkut

İzmir, 2024

İÇİNDEKİLER

ÖZET	i
ABSTRACT.....	ii
ÖNSÖZ	iii
<i>İÇİNDEKİLER</i>	<i>iv</i>
<i>ŞEKİLLER LİSTESİ</i>	<i>v</i>
<i>TABLolar LİSTESİ</i>	<i>vi</i>
<i>GİRİŞ</i>	<i>1</i>
Çalışmanın Hipotezi, Amacı ve Problemleri	6
Çalışmanın Yöntemi	8
<i>BİRİNCİ BÖLÜM</i>	<i>10</i>
<i>EMEK SÜRECİNİN TARİHSEL VE TEORİK ÇERÇEVESİ</i>	<i>10</i>
Emek Sürecinin Tarihsel Dönüşümü	13
<i>İKİNCİ BÖLÜM</i>	<i>22</i>
<i>EMEK SÜRECİNDE</i>	<i>22</i>
<i>DENETİM VE GÖZETİM MEKANİZMASININ DEĞİŞEN BOYUTLARI</i>	<i>22</i>
Esnekleştirme ve Taşeronlaştırma	26
<i>ÜÇÜNCÜ BÖLÜM</i>	<i>34</i>
<i>PLATFORM KAPİTALİZMİ VE TESLİMAT İŞÇİLERİ</i>	<i>34</i>
<i>DÖRDÜNCÜ BÖLÜM</i>	<i>41</i>
<i>BULGULARIN DEĞERLENDİRİLMESİ</i>	<i>41</i>
Esnek çalışma saatleri ve çalışma pratikleri	41
Ücretlendirme modeli	43
İş sağlığı ve güvenliği.....	43
İş hukuku.....	45
Denetim.....	46
Örgütlenme	47
Kurye istihdamı	47
<i>ALTINCI BÖLÜM</i>	<i>51</i>
<i>TARTIŞMA VE SONUÇ</i>	<i>51</i>
<i>KAYNAKÇA</i>	<i>58</i>
<i>ŞEKİLLER,TABLolar VE GRAFİKLER KAYNAKÇASI</i>	<i>63</i>

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1 Platform Mimarisi (Schmidt,2017:10,Aktrn: Özyiğit, 2022: 23)	2
Şekil 2 Gig ekonomisinin sınıflandırılması (Woodcock, Graham 2022,72,Aktrn: Ünal, Temiz 2022:171)	3
Şekil 3 2019-2020 yılı en çok artış gösteren sektörler (Kaynak: https://ticaret.gov.tr . Aktrn: Savrul,Akın 2021:94).....	8
Şekil 4 İstihdamda esneklik (Aydoğanoglu, 2011).	27
Şekil 5 Hayatını kaybeden motokuryelerin yaş dağılımı (Motokurye Ölüm raporu 2023).	32
Şekil 6 Yetkisizleştirme Döngüsü: (Franke ve Pulignano, 2022)	37
Şekil 7 Ücret Düzeyinin Belirlenmesinde Önemli Olan Faktörler: (Yertüm ve Balcı, 2023).	48
Şekil 8 Motokuryelerin karşı karşıya kaldıkları başlıca sorunlar (Yertüm ve Balcı, 2023).....	50
Şekil 9 (Dijital Emek Platformları Sınıflandırılması (Berg vd.2018:4.Aktrn: Özyiğit,2022:34)	52

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1 Dünyada sendikalaşma oranları (Aydoğanoglu, 2011).....	10
Tablo 2 “Platform İstihdamı ve Kontrol Ettikleri İşgücü” (Rani vd.2021,Aktrn:Özyiğit,M.2022:39)	45

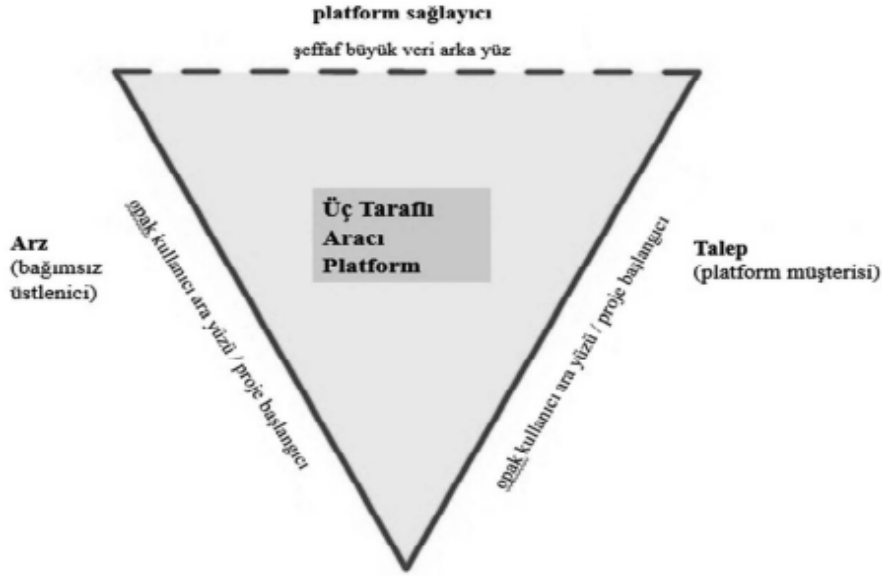
GİRİŞ

Kapitalizm bir meta üretimdir, piyasaya değişim için üretilen metaların, sermaye birikimi ve büyümenin sağlanabilmesi için rekabet baskısı altında üretim maliyetlerinin düşürülmesi amaçlanmaktadır. Bu bağlamda kapitalizm en esnek üretim biçimidir. Kapitalizm her krizinin ardından yeni teknolojiler, organizasyon biçimleri, sömürü ilişkileri, iş yapma biçimleri ve pazarlar ile sermaye birikimini yeniden üreterek, kendini yeniden yapılandırabilmektedir (Özyiğit,2022:21). Neoliberal politikalar ve küreselleşmenin etkisiyle tüketim kültürünü etkilemiş ve bu durum bir sektörel değişimi tetiklemiştir, sadece kapitalist sistem içinde ki dönüşüm değil bunun yanında toplumsal ilişkiler ve işçi sınıfının üzerindeki değişime sosyolojik bir analiz yapılması amaçlanmaktadır. İşçinin teknolojik gelişmelerle birlikte, günümüzde kullanılan algoritmalar, uygulamalarla farklılaşan sömürü, gözetim ve kontrol mekanizmaları vardır. Bu dinamikler kapitalizm tarihi boyunca üretim tarzına göre değişiklik göstermiştir. Örneğin Taylorist ve Fordist sistemdeki denetim mekanizması daha despotikken, post-Fordist çalışma biçimindeki denetim, hegemonik ve ideolojik bir denetimdir; çalışmada bu noktalar tartışılacaktır. Bu tezdeki birinci amaç; küreselleşmenin neden olduğu güvencesiz istihdam biçimlerinin yaygınlaşması ve bunun ulusal ve uluslararası sendikal örgütlenmeler ile ilişkisi açısından analizidir. Alanın farklı olmasının yanı sıra sendikalardan yahut bu süreç içerisinde var olan direniş pratiklerinden de bahsedilecektir ancak üzerinde durulacak olan nokta farklıdır. Üretim, tüketim ve dolaşım süreçleri analiz edilecektir. İkinci amaç; platform kapitalizmi içerisinde emek sürecinin değişen pratiğinde sömürü ve kontrol mekanizmalarını analiz etmek ve yeniden üretim dinamiklerini incelemektir.

Dijital platformlar giderek artan sayıda kullanıcının günlük yaşamını derinden dönüştürmektedir. Sermayenin gündelik hayatı metalaştırması, üretim alanının genişlemesi, derinleşmesi, belirsizleşmesiyle birlikte emeğin değeri, teorik açıdan bulanık bir hal almıştır. Ancak sistemde yapısal bir değişim değil biçimsel bir değişim görmektediriz. Yemek Sepeti, Getir, Trendyol, Vigo gibi dijital platform şirketlerinin kar marjları Türkiye’ de özellikle pandemi ile birlikte en üst seviyeye çıkmıştır. Emeğin dönüşümü ile birlikte istihdam piyasasında da görünür bir değişiklik vardır. Parça başı iş, talep üzerine emek olarak adlandırılan bu çalışma biçimlerinde teslimat sektörü bu süreçte kendine sağlam bir yer edinmiştir. “*Gig ekonomi modeli*” kapsamında olan kurye sektörünün özellikle pandemi döneminden bu yana, dünyada artmasıyla bu sektördeki işçilerin yasal hakları ile ilgili tartışmalar da gündemdedir. Gig ekonomisi içerisinde değerlendirilen platform şirketleri çalışma biçimlerini ele almadan önce Gig ekonomisi açıklanmalıdır.

Gig ekonomisi, yasal güvencelerin zayıflatıldığı, işverenden kaynaklı risklerin işçilere

yükleyen bir istihdam çalışma modelidir. Emeği yeniden metalaştıran bu istihdam modeli çerçevesinde, güvencesiz çalışma koşulları, düşük ücret, işsizlik küresel işgücü piyasasında kalıcı bir yer edinmiştir. Gig ekonomisi, parça başı iş ve işçilerin kendi hesabına çalışması olgusu bu noktada güvencesizliği ifade etmektedir. Gig ekonomisinde, işçi kısa süreli ve parça başı olarak çalışmaktadır bunu yaparken şirket tarafından sağlanan bir, algoritmaya veya internet sitesine bağlantı sağlayarak, şirketin, müşterilerin, işçinin yer aldığı bir iş organizasyonu biçimidir (Ünal, Temiz 2022: 169).

Şekil 1. Üç Taraflı Platform Mimarisi

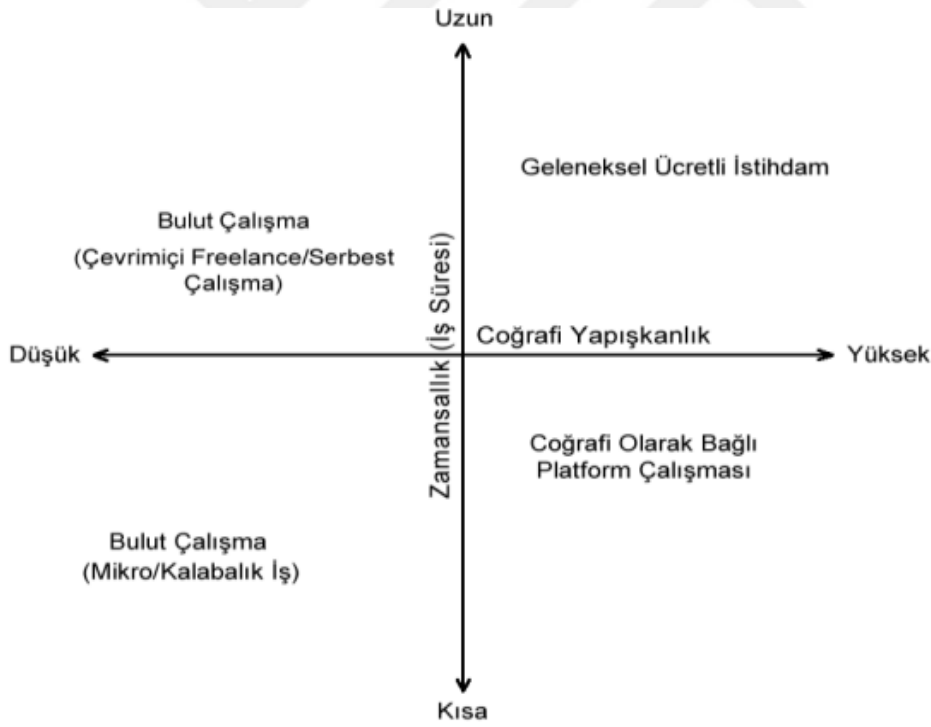
Şekil 1 Platform Mimarisi (Schmidt,2017:10,Aktrn: Özyiğit, 2022: 23)

Teknolojik gelişmenin tek başına kapitalist sistem içinde niteliksel bir sıçrama yaptığı görüşü yadsınamaz bu niteliksel sıçrama toplumsal kategoriler de de köklü değişiklikler yaratmaktadır. Sistemin 1970’li yıllardan sonra sermaye birikim sürecinde yaşadığı krizlere verdiği cevap esnek üretim biçimidir. Teknoloji ile birlikte emek sürecindeki değişim sermayenin hegemonyasının oluşturulduğu (Harvey,2014:129) neoliberal politikalar ile güvencesiz çalışma ortamları, emeğin vasıfsızlaştırılması¹ (Braverman,1974), gelir düşüklüğü, çalışma saatlerinin uzun olması, işsizliğin artması, taşeronlaşmanın yaygınlaşması, sendikal örgütlenmenin önemsizleştirilmesi vs. dinamikleri içinde çalışma modelleri kendini göstermiştir. Gig ekonomisi, iş temelli algoritmaların ve uygulamaların çoğalması talep ve arzı birbirine

¹ Braverman (1974), emek sürecini ve işçinin sömürülmesini, Marxçı kuramın merkezi olarak ele almıştır, yalnızca Marx’ın beden işçisiyle meşguliyetini güncellemeyi değil aynı zamanda beyaz yakalılar ve hizmet işçilerine ne olduğunu incelemeyi amaçlamıştır. Braverman, Marx’ın odak noktası olan ekonomik sömürüyü kabul etti ancak *denetim* konusuna yoğunlaşmıştır. Kapitalist ilk olarak iş sürecini parçalar (aynı zamanda bir denetim yöntemidir) işçiden beceri ve yeteneklerinin küçük bir bölümünü kullanmasını isteyerek işçiyi de parçalarına ayırmaktadır (Ritzer Stepnisky 2014:303-304). Bu durumu vasıfsızlaştırma olarak adlandırmaktadır. Braverman’ın bu teorisi daha sonra tartışılacaktır.

yakınlaştırmaktadır. Algoritmalar sayesinde talebin belirlenip, platforma veri olarak sunulmaktadır. Daha sonra bu talebi platform şirketleri arza yönlendirmektedir. Bu noktada, Gig ekonomisi, dijitalleşme ile birlikte çevrimiçi bir piyasayı ifade eden bir çalışma biçimidir. Talep üzerine platformlar, gıda dağıtım, yolcu taşıma hizmetleri, sağlık hizmetleri ve temizlik gibi pek çok farklı alanda hizmet vermektedir (Friedman,2014:172; Woodcock ve Graham, 2020:11. Aktrn:Ünal, Temiz 2022:172).

Gig ekonomisinde talep yönlü ve çevrimiçi çalışma şeklinde ikiye ayrılmaktadır. Gig ekonomisi, esnek çalışma modellerini derinleştiren, platformların, performans değerlendirme olarak gerçekleştirdiği; puanlandırma, derecelendirme algoritmalarıyla emek üzerindeki denetim mekanizmalarını artıran bir çalışma modelidir. Platformların, dünyanın her yerinde, saniyeler içinde mal ve hizmetlere erişim sağladığını; kaynak tahsisi ve işlem maliyetlerini düşürdüğü ve ekonomik yenilikler için itici bir güç olduğu ifade edilmektedir. Bunun yanında platformlar, işçilik maliyetlerini düşük tuttuğundan hızlı ve yüksek oranlı bir büyüme yakalayabilmektedirler. Bu nedenle platform iş modellerine katılımın çok fazla olmasıyla daha karmaşık ve açık bir ekonominin oluşturulması amaçlanmaktadır (Özyiğit, 2022:24).

Şekil 2 Gig ekonomisinin sınıflandırılması (Woodcock, Graham 2022,72,Aktrn: Ünal, Temiz 2022:171)

Neoliberal politikalar beraberinde küreselleşme kavramını da ortaya çıkarmıştır. Piyasanın serbestleşmesi, sermayenin kurlsızlaştırılması, para akışının en hızlı ve kolay biçimde olmasını desteklemiştir. Sermaye birikimi; küreselleşme ile birlikte zaman ve mekânın ortadan kaldırılmasıyla hızlanmıştır. Bu durumda tüketime bağlı üretimin gerçekleştirilebilmesi için belli

bir mekânda bulunma zorunluluğu teknoloji ile birlikte ortadan kalkmıştır. Teknolojik gelişmeler ve yeni iletişim araçları, küresel sermaye akışının hızını artırmak amacıyla mekanın ve zamanın yeniden yapılandırılmasına ve örgütlenmesine neden olmuştur (Yücesan, 2010:41). Türkiye’de pandemi sonrasında büyük bir patlama yaşayan platform şirketleri artık uzaktan, belirsiz çalışma saatleri ile talep üzerine, kullanıcılarında büyük bir artışıyla kâr oranını en üst seviyeye çıkarmıştır. Dijital emek içerisinde değerlendirebileceğimiz, Gig ekonomisi, parça başı ekonomi, paylaşım ekonomisi, platform kapitalizmi gibi kavramlar artık güncel olarak tartışılmaktadır.

Çalışmanın genel kapsamından bahsedecek olursak esas itibarıyla bu çalışmada teknoloji ve iletişim araçlarının gelişimiyle emek sürecinin dönüşümü üzerinde durulacaktır. Özelleştirecek yer ise bu dönüşüm içerisinde sömürü ve denetim mekanizmalarının değişimidir. Örneğin günümüzde emeğin, sistemin yeniden üretilmesi için sermayenin ham maddesi veridir. Reklamlar, sosyal medya, Google, Facebook, Amazon gibi birçok şirket, kullanıcılardan elde ettikleri verilerle talep havuzunu oluşturmaktadır. Bilimsel iletişim teknolojilerin üretim süreçlerini bütünleştirirken emeği parçalara ayırmıştır. Emeği parçalama, vasıfsızlaştırma, maliyetini düşürme, çalışma yoğunluğunu ve süresini artırma, işçileri küçük parçalara ayıran kolektif yapısını bozan taşeronlaşmalara gidilmesi, işçilerin yalnızca günü kurtarmaya koşullandıran bir güvencesizlik, belirsizlik ve işsizlik hakimdir. Kapitalizm günümüzde farklı kontrol araçlarına sahiptir. Çalışmanın parçalanması, işçilerin kolektif olan direncini kırmakta ve sömürü mekanizmalarını daha da görünmez hale getirmektedir. Üretim ve emek süreçlerinin parçalara ayrılmasıyla birlikte işçiler arasına meta ilişkilerinin girerek kolektif emeğe dayalı direniş pratiklerini zayıflatmaktadır. Teknoloji, artı değer sömürü ve bunun yanında işçiye boyunduruk altına almanın da aracıdır.

Teknolojinin üretim süreçlerine girmesi ile birlikte parçalanan emek basitleştirme, standartlaşma ile tecrübe ve vasıf gerektiren işlerin, daha vasıfsız ve deneyimsiz işçilere yaptırılmasını sağlamaktadır bu durum ise emeğin maliyetinin indirilmesi demektir. Emeği parçalara ayırmak ve buna uygun makineler ve üretim biçimleri üretmek görece artı değeri (bu terime daha sonra değinilecektir) arttırmaktadır.

Platform kapitalizmi, teslimat sektörü içinde çalışan kuryeler üzerinde yapılacak olan bu çalışmada, parça başı, paket başı çalışmaktadır, parça başına iş modelinin olması, Türkiye’de özellikle kuryelerin esnaf kurye modeline geçmesi, işveren için işçinin maliyetini azaltmaktadır. Teknoloji ile birlikte teslimat sektörü, kurye çalışanlarında çeşitli denetim araçları kullanılmaktadır, algoritmalarla yönetilen bir süreçtir. Hizmetlerini dijital mecralarda gerçekleştiren, yemek dağıtım şirketleri, uber ve e-ticaret mağazalarını platform ekonomisi olarak adlandırabiliriz. Bunun içinde özel bir yeri olan dijital emek platformları vardır, emeği bir

araç olarak kullanan platformlardır. Konum temelli platformlar içinde teslimat, bakım, konaklama gibi sektörleri kapsamaktadır. Talep üzerine çalışıldığı için Freelance işçi, gig workers, serbest çalışan gibi adlandırmaları vardır. Örneğin puanlama sistemi, kuryenin nerede olduğunu gördüğümüz işverenin de izlediği kontrol sağlayan uygulamalar, talep üzerine çalışıldığı için sürekli olarak işçinin işe hazır biçimde bulunması gerekmektedir, bununla birlikte iş ve ev arasındaki ayırım tamamen uzaklaşmaktadır. Algoritmalar insan eylemi ile kullanıldığından sürekli paket gelsin yahut gelmesin işe hazır bir durumda beklemesi gerekmektedir, parça başı iş olarak çalıştıkları içinde bekleme süresi. ücretlendirilmeyen çalışma zamanıdır.

Tüketimin küreselleşme olgusu ile birlikte hızlı bir biçimde teslimatın gerçekleşmesi için işçilerin üzerinde kurulan denetim ve çalışma modeli iş kazalarını artırmaktadır. Pandemi ile birlikte üniversiteli gençlerin özellikle bu alana, sürekli olan iş varlığı ve işsizlik yüzünden yoğunlaşması ve sayılarının artmasına neden olmuştur. Latin Amerika’ da gerçekleştiği gibi kuryeler üzerinden büyüyen eylemler Almanya’da ve Türkiye’de de kendini göstermiştir. Eylemlere bakacak olursak örgütlenme biçimleri sendika üzerinden değil sosyal mecralarda örgütlenip kolektif hale gelmişlerdir, bunun nedeni ise taşeronlaştırma ve bireyselleştirme pratikleri ile kolektif bir çalışma alanlarının olmamasıdır. Ayrıca çalışan kuryelerin bir algoritma tarafından puanlandırılmaları, işçiler arasındaki rekabeti artırarak kolektif örgütlenme direncini zedelemiştir, eylemlerin arkasında genel olarak sendikal bir güvence de yoktur. Ancak Türkiye’de kuryeler bazı platform şirketlerine karşı başarı elde etmişlerdir. Kuryeler genel itibariyle iki önemli talep üzerinde eylemlerini gerçekleştirmektedirler: statü ve gelir talebi. Statü taleplerinin nedeni, esnaf kuryelerin iş hukukunda işveren olarak görünmesidir. Aslında kendi mülkünü de alıp herhangi bir güvencesi olmadan, işçinin kazanımlarını kullanamadan, proleterleşmektedir. Platform şirketleri artık neredeyse hepsi esnaf kurye modeline geçmeye çalışmaktadır. Bu durumun en önemli nedeni bir yandan işçi üzerinde kontrol sağlamak bir yandan da karı artırmaktır. Platform ekonomisi, kapitalizmin yeni bir güvencesizleştirme, taşeronlaştırma aşamasıdır.

Bu tez çalışması giriş ve sonuç bölümleri dışında üç bölümden oluşmaktadır. Çalışmanın birinci bölümünde emek sürecinin tarihsel ve teorik çerçevesi çizilecektir. Çalışmanın ikinci bölümünde emek sürecinde denetim ve gözetim mekanizmaları analiz edilecektir. Üretim tarzı, teknolojik, teknik gelişmelerle değişen formunda üretim ilişkileri ve denetim, gözetim mekanizmaları da dönüşmektedir. Bu bağlamda her üretim tarzı, yeniden üretimi sağlamak için, kendi dinamiklerini, toplumsal, iktisadi ve siyasi olarak inşa etmektedir. Çalışmanın üçüncü bölümünde ise platform kapitalizmi ve teslimat işçilerinin kavramsal ve hukuksal boyutları ele

alınacaktır.

Dördüncü bölümde saha süreci ve görüşmelerden çıkan ortak başlıklar ışığında, platform çalışanlarının emek, denetim ve gözetim deneyimleri aktarılacaktır. Bu bölüm, esnek çalışma saatleri, kuryelerin ücretlendirme modeli, iş sağlığı ve güvenliği, iş hukuku, denetim, örgütlenme biçimleri ve kurye istihdamı olarak yedi alt başlıkta analiz edilecektir.

Çalışmanın Hipotezi, Amacı ve Problemleri

Bu çalışma; 1970’li yıllardan itibaren gelişen neoliberal politikalarla, teknolojinin gelişmesi ile emeğin dönüşümünü analizidir. Bunu yaparken dijital emek kavramı üzerinde yoğunlaşılacaktır. Sermaye, mekânsal olarak tüm engelleri aşmak zorundadır. Bu yapısal bir dinamiktir. Bununla birlikte teknoloji üretim ilişkilerinde emekten ve zamandan tasarruf etmektedir. Dijitalleşme, kapitalizmde biçimsel olarak bir farklılaşma yaratmakla birlikte toplumsal kategorilerde de büyük bir dönüşüm yaratmıştır. Tüketicinin, alım ve satımın bu kadar önemli olduğu bu çağda küreselleşme olgusuyla birlikte harcanan zamanın en aza indirilmesi, teknolojinin artmasıyla birlikte yeni sektörler gelişmiş ya da varolan sektörlerde dijitalleşmeye gidilmiştir. Bu dijitalleşme sadece sektörlerde değil aynı zamanda toplumun gündelik hayatını da köklü bir değişime uğratmıştır.

Bu çalışmanın birinci amacı teknolojik gelişmeler ile birlikte toplumsal ve yapısal dönüşüm analiz etmektir. Bununla birlikte değişen sömürü ve denetim mekanizmaları analizidir. İktisadi alandaki teknolojik değişimler ve küreselleşme olgusu, sermayenin mekân ve zaman tanımayan hızıyla aynı zamanda toplumu da dönüştürmektedir. Tüketicinin bu kadar yaşam pratiklerimiz içindeki nüfuzu artmış olması teknolojik gelişmelerle kolaylaşmıştır. Gitgide “ağa bağlanan” daha doğrusu gittikçe kablosuzlaşan toplumumuzun hızlı değişen alışkanlıklara (Bauman, 2023: 9) tüketimi eklememiz gerekmektedir. Artık boş zamanımızın yeni çalışma pratikleri nedeniyle sermayenin nüfuzu içinde olması bunun yanında ise artakalan zamanlarda da bol bol tükettiğimiz bir dinamik içinde olduğumuzu söylemek yanlış olmayacaktır. Günlük yaşam pratiklerimizden biri haline gelen tüketim, küreselleşme dinamiği, endüstriyel ilerleme sayesinde, dijital platformlar aracılığıyla kişinin arzusuna yanıt veren birçok metanın bir tıklama ile kolayca sahip olunabilmesi artık hayatımızın bir parçası olmaktadır.

Teknolojik ve teknik gelişmeler, bolluğun artması, tüketimin ihtiyaçtan fazla olması bireye ve topluma gittikçe zarar vermektedir. Üretim biçimlerinin değişmesi, zenginliklerin üretimindeki hızlı gelişmenin bir sonucudur. Bu değişim giderek işgücü piyasasının güvencesizliğe doğru evrilmesi, üretilen metaların nitelsizleşmesinden çok daha önemlidir. Tüketicinin ciddi oranda artması, yeni çalışma biçimlerinin, işçilerin kolektif emeğine verdiği zarar, işçiler arasında yahut toplumsal ilişkilerdeki rekabet dinamiklerinin artması; özgürlük adı

altında inşa edilen rızanın, güvencesizlik yanında güvencesizlik baskısı toplumsal ve psikolojik olarak herkese ağır gelmektedir. (Baudrillard, 2022:35-36). Bu konu tezin ilerleyen bölümlerinde ayrıntılandırılıp analiz edilecektir. Tüketim konusunun teze dahil edilmesinin nedeni platform kapitalizminin sosyolojik olarak toplumda yarattığı dinamiklere yer verip iktisadi dönüşümün toplumsal ayağını incelemeye çalışmaktır.

Bacası tüten bir fabrika yoktur artık freelance çalışanlar, serbest çalışanlar, home office çalışanlar gibi dijital ortamda olan bir çalışma biçimi teknolojinin gelişmesiyle doğmuştur. Burada kapitalizmin yapısal dinamiği olan artı değer kavramını açıklamak muğlak, belirsiz bir ortam olduğu için teorilerde de muğlaktır. Bununla birlikte kontrol mekanizmaları günümüzde dijital platformlar nedeniyle çok daha kolay olmakla birlikte sermayenin bu kadar muğlak olmasının da bir nedenidir. Dijital ortamlarda, sosyal medya ya da internet araştırmalarımızda kullandığımız sunduğumuz bilgiler üretim aşamasında, piyasa araştırmasında ve son olarak da reklam pazarlama da kullanılmaktadır, başka bir deyişle veriler sermaye yaratımında önemli bir işleve sahiptir. Teknolojinin üretkenliği, sömürüyü derinleştirir, belirsizleştirir ve krizi ilerletmektedir. Dijital dönüşüm merkez ülkelerde aşırı birikim sorununu daha da arttırdığı, işsizliği yaygınlaştırdığı ve güvencesiz, geçici istihdamı arttırdığı gözlemlenmektedir.

Dijitalleşme, bilginin ve eğlence anlayışlarının, metalaşma sürecini artırmaktadır. İletişim ürünleri kapsamında olan piyasaları çoğaltmaktadır. Bilginin üretim ve dağıtımındaki emeğin metalaşmasını derinleştirmekte ve ağlardaki kullanıcı piyasasını da genişletmektedir (Mosco,1996). Platform çalışması; sermayenin, birikim krizine verdiği bir yöntemdir, neoliberal esneklik ve kuralsızlaştırma dinamiklerinin bir uzantısıdır. Platform çalışanları kendi hesabına çalışan ve bağımsız yükleniciler olarak sınıflandırılmaktadır bu durum işçileri çalışma koşulları ve hukuksal hakları bakımından daha da güvencesizleştirmektedir (Bakın, 2023: 379).

Çalışmanın ikinci amacı sendikalaşma ve eylem pratiklerini Türkiye piyasası üzerinden analiz etmektir. Özellikle pandemi ile birlikte platform şirketleri büyük bir kar elde etmeye başlamıştır. Grafik 1’de de görüldüğü üzere, e-ticaret hacminde en fazla artış gösteren sektör %284 artış ile gıda ve süpermarket e ticaret harcamalarında görülmektedir.

Şekil 3 2019-2020 yılı en çok artış gösteren sektörler (Kaynak: <https://ticaret.gov.tr>. Aktarılmış: Savrul, Akın 2021:94)

Türkiye gıda, ürün dağıtım şirketleri çalışanları, farklı dönemlerde iki talep nedeniyle eylemler gerçekleştirmişlerdir: statü ve gelir. Teslimat işçilerinin örgütlenme biçimleri daha çok esnek, belirsiz çalışma saatlerinde çalıştıkları için bir sendikanın öncülüğünde olmamıştır. Örgütlenmelerin sonuçlarına baktığımızda da esnaf kurye ve bordrolu çalışan ayrımı olduğundan bu kolektifleşmeyi engelleyen bir durumdur. Bu durumdan dolayı da rekabet ve yabancılaşma olgusunun olması, örgütlenmeyi engelleyen faktörlerdir. Bu sebeple çok da başarılı olmayan direnişler patlak vermiştir.

Çalışmanın üçüncü amacı ise dijital platform çalışanlarının, belirsiz istihdam durumu ve yasal kategori içinde olup olmadığı tartışmaktadır. İşçinin haklarından ve kazanımlarından yararlanamayan esnaf kurye modelindeki teslimat işçileri tartışılacaktır. Bunu yaparken Kapitalist sistem içinde sermayenin yapısal olarak her zaman karını artıracak yollar bulmak zorunda olması, fakat sistemi hem krize sokan hem de sistemin ilerlemesini sağlayan bu çelişkili durumun bir yandan da dijital platformlar ve dijitalleşme sayesinde, sermayenin nefes almasına neden olması irdelenecektir. Bu nitelendirmeler özgürlükçü, mekân ve zaman tanımayan daha rahat, refah bir çalışma vaat ederek rızanın inşasını sağlamaktadır. Ancak uzun çalışma saatleri olan güvencesiz bir çalışma modelidir, bu durum kapitalizmin yeni biçimsel değişimidir. Bu bağlamda, sistemin değişen sektörleri içindeki denetimin teknolojik aygıtlarla daha da güçlendirildiği, sömürünün ise farklı metalaşma süreçleri içinde görünmez olduğu görüşü tartışılacaktır.

Çalışmanın Yöntemi

Bu tez çalışmasında nitel araştırma yöntemi kullanılmış ve derinlemesine görüşmeler yapılmıştır. Çalışmada eleştirel kuramlar ışığında, pratik analiz edilmeye çalışılacaktır. Platform

Kapitalizmi Teslimat sektörü çalışanları olarak örneklem; amaçlı örneklem yöntemi ile seçilen kuryelerdir. Araştırma ise İzmir’de gerçekleştirilecektir. Araştırmanın sınırlılığını oluşturan etmen, moto-kuryelerin işe hazır bir şekilde bekleme zorunluluğundan kaynaklanmaktadır ve bazı görüşmeciler haftanın yedi günü (kendi isteği dahilinde) çalıştıklarını belirtmektedir. Bu durum nedeniyle derinlemesine görüşmeler bölündüğünden daha az işçi ile görüşme sağlanmıştır.

Çalışma koşulları, ücretlendirme, sömürü, dijital platformlar, denetim, iş güvencesizliği, çalışma pratikleri, sosyal adalet, iş hukuku ve iş koşulları, örgütlenme biçimleri konulu başlıklar etrafında hazırlanan 25-30 soru açık uçlu olarak sorulmuştur, yapılan görüşmeler 35-55 dakika arasında sürmüş bir cafede sessiz bir ortamda ya da restoran kuryesi ise çalıştığı işletmede görüşmeler gerçekleşmiştir. İzmir’in iki ilçesinde gerçekleştirilmiştir. Toplamda 10 tane moto kurye ile birebir görüşme yapılmış bunların 2 tanesi Bordrolu çalışan 7 tanesi esnaf kurye modeli ile çalışan 1 tanesi ise restoran kuryesi olarak çalışmaktadır, çalıştıkları platformlar Getir ve Yemek Sepetidir. Görüşülen kuryeler 24- 40 yaş aralığındadır. Görüşmeciler en az 2 en fazla 15 yıldır bu sektörde çalışmaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

EMEK SÜRECİNİN TARİHSEL VE TEORİK ÇERÇEVESİ

Günümüze kadar gerçekleşen endüstri ve teknoloji alanındaki değişimler, toplumsal iş bölümü düzenlemesinde ve çalışma koşullarında önemli değişikliklere neden olmuştur. Bu tarihsel olarak sistem içerisindeki dönüşümle bakacak olursak bu yenilikler başka sorunlara ve sistem içinde ki krizlerin de nedenini oluşturmuşlardır. Emeğin örgütlenmesinde, çalışma koşullarında, sermayenin birikim süreçlerinde, işin ve işgücünün niteliğinde ortaya çıkan değişiklikler toplumsal yaşamı etkilemek ile birlikte çeşitli sorunlara da neden olmuştur.

Teknolojinin üretim ve emek sürecinde yarattığı değişimi analiz etmek ve bu değişimin toplumun dinamiğinde yaptığı etkiye bakılmaktadır. Son yüzyılda sermayenin merkezileşmesi ve yoğunlaşması süreçlerinin, toplumsal alanda, ekonominin kontrolünde, sınıflar arasındaki ilişkilerde ve en önemlisi sınıf bilincinde ciddi farklılıklara neden olduğu söylenebilir (Öngen,2014: 30-33). Fordist üretimin iktisadi krizler sonucunda terk edilmesiyle teknolojik gelişmeler ve dijitalleşme yoluyla sıçrama yaşayan üretim araçları sermaye sınıfının elinde önemli kar, kontrol ve denetim mekanizmaları halini almaktadır. Sermayenin hayatımızda teknolojinin gelişmesi ile birlikte günlük hayatımızın dahi metalaştırmaktadır. Özellikle Pandemi döneminden sonra büyük bir kar oranı elde eden platform şirketleri ve bu sektördeki çalışma yapısı bu durumu daha iyi anlamamızı sağlamaktadır. Çalışma koşullarındaki evden çalışma, hibrit çalışma koşulları, sistemin işleyişi bakımından, sermayenin yeniden üretimini sağlamaktadır, işçinin maliyetini en aza indirgeyen bu çalışma sermayenin sadece belli bir mekânda değil evde, metroda, dışarıda her yerde zamanımızın sermaye olarak dönüştürülmesini sağlamaktadır. Emek güçlerine bakıldığında bu çalışma şartları sadece toplumsal olarak değil işçinin örgütlenmesini zorlaştıran bir bireyselleşmeyi salık verir. Günümüzde bakıldığında sendikal işçi hareketlerinin azalması görülmekle birlikte var olan eylemler daha sosyal medya aracılığıyla örgütlenip herhangi bir sendika olmadan gerçekleşen hareketlere evrilmiştir.

Ülke	Sendikalaşma Oranları (%)			Kâçülme
	1980	2000	2010	
Türkiye	49	13	~6	% 91
ABD	22	15	13	% 45
Almanya	36	31	26	% 28
İngiltere	50	33	29	% 42
İtalya	49	39	35	% 29
Japonya	31	24	22	% 29
Kanada	36	37	30	% 17
Yunanistan	44	32	30	% 32

Tablo 1 Dünyada sendikalaşma oranları (Aydoğanoglu, 2011).

1970'lerin sonunda ki yapısal uyum programı adı altında ihracata dayalı kalkınma politikaları, az gelişmiş ülkelerin neoliberal ekonomik politikaya geçmeleri için sunulan bir programdır buna göre ülkelerin ekonomisinde bir büyüme olmuştur, bu iktisadi büyümeyi 1980'li yıllarda Türkiye' de de görmekteyiz ancak bu büyüme yalnızca gelişmiş ülkelerin izin verdiği ve yararlandığı ölçüde olmaktadır. Örneğin gelişmemiş ülkelerin ihracatına baktığımızda ya besin maddeleri ya da ham madde ihraç ettiklerini görürüz, gelişmiş ülkeler ise sanayi ve teknolojik ürünler ihraç etmektedirler. Bu durum gelişmemiş ülkelerin üretim yapmadıkları (teknolojik, endüstriyel) halde tüketim ve yatırım ile ekonomilerinin büyümesi sonucunu doğurur. Fakat ekonomik büyüme Samir Amin'in de vurguladığı gibi ücretleri yükseltmez, yaşam kalitesini artırmaz, daha eşit ve insanın doğasına aykırı olmayan çalışma koşulları sunmaz, yoksulluğu azaltmaz ancak ve ancak daha keskin hale getirir; ülke içinde burjuvazi ve işçi arasındaki eşitsizlik daha artar, ekonomik büyüme gelişmekte olan ülkelere sermayedarın lehinedir ve yararlananda burjuvazidir. İşçilerin ücretlerinde bir yükselme olmamaktadır. Genel anlamda bu durum yapısal bir sorundur. Ülkeler arasındaki, kapitalist ilişki eşit değildir. Çünkü ülkelerin teknolojik ve teknik gelişmişliği, farklı çalışma saatleri, elde edilen artı değer oranları farklıdır. Örneğin gelişmiş bir toplumda refah seviyesi ve işgücünün değeri fazlayken diğer gelişmemiş yahut gelişmekte olan toplumda güvencesiz ve uzun saat çalışma pratikleri kendini göstermektedir. Bu durum toplumlar arası sömürünün de dinamiğidir. Çünkü artı değer oranı gelişmemiş ülkelere daha fazla üretildiğinde meta mübadelesi ile artı değer gelişmiş ülkelere aktarılmaktadır, bu durum toplumlar arası eşitsizliği ve sömürüyü artırmaktadır. Sistem bu eşitsizliği, yapısal bir çelişki olduğundan üretmektedir, üretmelidir. Teknolojik yenilik Paul Baran için çok önemlidir, çünkü rekabet ortamında diğer rakiplerinden daha fazla sermaye birikimi sağlamak bu teknolojik yeniliklerin devamlı takip edilmesi ve kapitalistin üretimde kullanmasından bağımsız değildir. Yeni teknoloji, maliyetteki azalmaya firmanın fiyatını azaltmasına, bu daha çok mal satmaya, satışın artması karı genişletir, karı genişletmek sermaye akımını sağlar, bu durum rekabetçi bazı firmaların yenilgisine neden olur, geriye kalanlar ise var olan pazarını koruyacaktır. Bu muhafaza ile de eski pazar payları korunacaktır. Kalan firmalar yeni yatırımlar yapmak ve teknolojik yeniliği kendi üretim yerlerine getirmek zorundadırlar. Dünya sistemi kapitalizmde, sermaye birikim arayışı devamlı kendini üretmek zorundadır. Sistemin yapısal dinamiklerinden, kar artırma yollarından biri de fazla üretimdir bu durum aynı zamanda eksik tüketim sorunu ile sistemi krize de sokabilmektedir, bu anlamda sistem efektif talebi artıracak yenilikler yapar; örneğin bankacılık sektörünün gelişmesi bu bağlamda değerlendirilebilir. Sistemsel kriz de yapısalıdır, sermayenin nefes alacağı yöntemler geliştirmesi bakımından, olması gereken ve hatta üretilen bir dinamiktir. Bu açıdan kapitalizm devrimci bir

sistemdir, günümüzde teknolojik, endüstriyel, toplumsal gelişmeler sermayenin daha belirsiz olmasına neden olmaktadır. Böylece beş yüzyıl boyunca işledikten ve geliştikten sonra bu sistem şimdi görülmemiş bir etkinlik düzeyine eriştiği anda dağılmaktadır (Wallerstein vd., 1984:16).

Kapitalistler için geçerli birikim oranı bir “rekabet” sürecinin işlevi olmuş, yargılarında daha isabetli olanlar, personelini daha iyi denetleyebilenler ve belirli piyasa işleyişlerinde siyasal karar konusu kısıtlamalara daha kolay erişenler daha kazançlı çıkmıştır. Bu durum sistemdeki ilk temel çelişkiyi yaratmıştır. Sınıf olarak alındığında tüm kapitalistlerin çıkarı üretim maliyetlerinin düşürülmesinde yatar gibi görünmesine karşılık, gerçekleştirilen maliyet düşüklüğü sık sık bir kısım kapitalisti diğerleri karşısında üstün duruma getirmiştir. Bu nedenle bazı kapitalistler genel farkın büyük olması uğruna büyük küçük bir paya sahip olmak yerine daha küçük bir genel fark içinde kendi paylarını büyütmeyi yeğlemişlerdir. Sistemdeki diğer bir çelişki: gitgide daha çok sermaye biriktirilip daha çok süreç metalaştırıldıkça ve gitgide daha çok meta üretildikçe, akışı sürdürmenin kilit gereklerinden biri, gitgide daha çok alıcı bulmasında olmuştur. Oysa aynı zamanda içinde, üretim maliyetlerini düşürmek için harcanan çaba sıklıkla para akışını ve dağıtımını da azaltarak, birikim sürecinin tamamlanması için gerekli olan alıcı artışıdaki sürekliliği önlemiştir. Öte yandan genel karı alıcı ağını genişletebilecek biçimde yeniden dağıtmak sıklıkla genel kâr marjını daraltmıştır. Bu nedenle tek tek girişimciler bir yandan kendi işletmeleri için bir yöne doğru yönelirken aynı anda kolektif bir sınıfın mensubu olarak genel alıcılar ağını genişletecek yöne de yüklemek durumunda olmuşlardır. Bu da kaçınılmaz olarak en azından bazı üreticiler için, iş gücü maliyetlerinde artış getirmiştir (Wallerstein, 2013:18-19). İlişkilerin metalaştırılmasının daha ileri gitmesi, sermayeyi elinde bulunduranlar için elverişlidir. Bu durum birikimin global kapasitesini ve büyük kapitalistler için mevcut sermayenin güvenliğini azaltır. Yine de mutlak kar yerine, kar oranını feda etmeyi yeğleyerek, birikim darboğazlarının üstesinden gelmek amacıyla metalaştırma sürecini düzenli olarak hızlandıranlar yine bu aynı kapitalistlerdir. Metalaştırmanın da kendi içinde bir sınırı vardır: % 100 bu sınıra ulaşmanın henüz uzağında olsak hile bu sınırın hayal meyal görülmeye başlandığı bir noktaya varmış bulunuyoruz (Wallerstein vd., 1984:25-35).

Dijitalleşmenin ve iletişim teknolojilerinin üretim sürecinde genelleşmesi içinde bulunan süreç yeni bir kavram olan Platform kapitalizmi olarak nitelendirilmektedir. Emek platformları belirli bir işin gerçekleştirilmesi, amacıyla bireysel tedarikçiler ile müşteriler arasında dijital teknolojilerin sağladığı olanaklarla aracılık yaparak yahut hizmet sağlanması amacıyla doğrudan istihdam yaratarak mevcut çalışma modellerinde ve çalışma ilişkilerinde bir değişim gerçekleşmektedir. (Özyiğit, 2022:19). Teknolojinin sunduğu olanaklar sayesinde tüketiciyi arasındaki sınırları kaldırarak yeni bir kavram olan paylaşım ekonomisi literatürde yerini

almıştır. Paylaşım ekonomisi ilk etapta bireyleri özgürleştirici potansiyeli ve ekonomik aktörler olarak olumlu gibi gözükse de aslında emeğin güvencesiz hale getirilmesi, düşük ücretler ile kullanıcı verisinin yan ürünlerinin ve bundan kaynaklı getirilerin kullanıcılara ait olmaması gibi unsurlar ile eleştirel bir yaklaşıma konu olmaktadır. Esnek istihdam, prekaryalaşma bu bağlamda dijital platformların rolü ile özellikle istihdam platformlarında çalışan hakları, veri kullanım ile mülkiyeti hakkındaki durum, eleştiriler ve alternatif bir model olarak platform kooperatifleri oluşturmaktadır (Urhan, 2022:2). Verinin merkezileşmesinin ve öneminin artmasının, kapitalist sistemde bir dönüşüme neden olmaktadır. Bununla birlikte; platform kapitalizminin ortaya çıktığını savunan görüşler bulunmaktadır (Srnicsek,2017: 254 Aktrn: Bakın 2023:380).

Bu çalışma esas itibariyle; işçiler, müşteriler ve platform şirketleri arasındaki ilişkinin içinde çoğunlukla işe göre ödemenin gerçekleştirildiği, parça başı ve güvencesiz çalışan, platform kapitalizmi çalışanları kuryelerin, (İlkan, 2023: 87) çalışma koşulları içerisinde sömürü ve denetim mekanizmaları incelenmektedir. Genel olarak parça başı iş olarak adlandırılan Gig ekonomisi içinde denetim ve sömürü mekanizmaları bir fabrika işçisi ile aynı mekanizmada değildir. Teknolojinin bu sektörde çalışan işçilerde bir tahakkümü ve denetimi olduğunu söylenebilmektedir. Teknoloji ile birlikte değişen çalışma koşullarında ve biçimlerinde özellikle işin standartlaşması, yoğunluğunun artırılması ortak özelliktir. Bu durum, işin güvencesizliğinin artmasıyla bağlantılı olup, yalnızca iş kalitesini değil, aynı işin güvenlik duygusuna olumsuz etkiler yapmıştır (Huws, 2017: 111).

Dijital emek kavramı ile birlikte emeğin mekânsal değişimleri ve mekândan ayrılması, küreselleşme, dış kaynak kullanımı, ülke dışında gerçekleştirim ve küresel işbölümü gibi kavramlarla birlikte tartışılmaktadır (Grossman, 1980, Mies, 1986, Aktrn: Fuchs, 2015:24) sermayenin mekan tanımazlığı küreselleşme; sermaye, emek ve kaynaklar için yatırım maliyetlerini azaltmaya ve karları artırmaya çalışır. Ancak emek yalnızca mekânsal görüşlere sahip değildir, ayrıca zamanda da gerçekleşmektedir. Bu bilhassa çalışma zamanı, serbest zaman, boş zaman, iş saatleri, dağıtım zamanı, sermayenin devir zamanı, üretimin hızlandırılması veya çalışmanın yoğunlaştırılmasından söz ederken açıktır (Fuchs, 2015: 24).

Emek Sürecinin Tarihsel Dönüşümü

Emek sürecindeki dönüşümleri analiz etmek için ilk olarak emek- sermaye-değer terimlerine bakmamız gerekecektir. Hareket halindeki sermayenin dinamiklerinin anlaşılması bakımından teknoloji sorunu birinci dereceden önemlidir. Sürdürülen ve etkileri biriken teknolojik ve organizasyonel dinamizm için sistemli ve etkili bir gücü ise sadece kapitalizmde bulabiliriz. Marx a göre bu güç değerlendirme evresinde yoğunlaşır, kapitalist sistemde bu güç

görelî artı değer peşinde sürekli çaba ile oluşturulmaktadır (Harvey, 2017:124)². Genişletilmiş üretim tarzına bakacak olursak sistem yapısal olarak çelişkilidir. Rekabet ortamı her zaman makineleşmeyi, yeniliği ve teknolojik gelişmeyi salık vermektedir. Bunun en önemli nedeni işçinin yükünü hafifletmek değil işin üretkenliği artırmaktır kar elde etmeye dayalı olan kapitalist sistemde krizler her zaman yeni üretim tarzlarını oluşturmuş bunun beraberinde sadece iktisadi alanı değil toplumsal alanı, üretim ilişkilerini, üst yapıyı³, tüketim alışkanlıklarını da beraberinde değiştirmiştir. Kriz sistem içerisinde olması gereken bir yapısal çelişkidir. Sistemdeki rekabet ortamı her zaman yeniliği de beraberinde getirmiştir.

Değerlenme evresinde emek gücünü şekillendiren kuvvetler durmaksızın emek gücünün üretkenliğini artırma yönünde baskı yaratır, emeğin üretkenliği yükselirken metanın değeri düşer, ücret malları ucuzlar ise emek gücünün değeri azalır ve sermayeye daha çok artı değer kalır. Her şey üretkenlikten sağlanan kazançların sağlamlığına ve artan üretkenliğin getirisinin sermaye ve emek arasında nasıl paylaşıldığına bağlıdır (Harvey, 2017:124). Teknolojik gelişim rekabet ortamında her zaman ayakta kalmayı sağlamıştır çünkü ülkeler arasındaki gelişmişlik aynı oranda olmadığı için eşitsiz mübadele⁴ ile kar oranları artırılmaya çalışılmıştır.

Değerlenme sürecinde önemli olan; rekabet ve tekel gücü arasındaki ilişki ne olursa olsun, kapitalist sistemdeki teknolojik ve organizasyonel devrimci değişim dinamiğinin, durağan olmadan devamlı ilerleyişinin sağlanmasıdır. Kapitalist üretim sürecinde asıl amaç, artı değer yaratılmasıdır. Marx’a göre sermaye doğası gereği devrimcidir, bunun nedeni sermaye devamlı gelişme ve teknolojik yenilik koşullarındaki hareket halinde olan değerdir.

Platform kapitalizmi kapsamında sermaye değerlemesinin yeni biçimlerini anlamak için dijital verilere bakmamız gerekmektedir (Srnicsek, 2016). Araştırmalar platformların çalışanlarının dijital veri üretimine katılımı yoluyla verimliliği optimize ettiğini göstermektedir. Ancak veriler sadece çalışanlar tarafından değil aynı zamanda platformun kullanıcıları tarafından

² Mutlak artı değer üretimi, bir işçinin emek gücünün belli bir değeri açısından çalışması gereken zaman miktarının basit bir biçimde uygun olan sınırlara kadar uzatılmasını gerektirir. Oysa emek gücünün verili bir değeri karşılığında yaratılan ilave bir değer farklı yöntemlerle de artırılabilir, iş yoğunluğunun artırılması, molalar kaldırılarak işin sürekli ve çok görevlendirme bir formda uygulanması ya da çalışmanın kadın ve çocukları kapsar hale getirilmesidir. Görelî artı değer üretimi daha fazla değer üretilmesine bağlı olmaz verili bir iş gününün artı değeri artırmak lehine yeniden parçalara ayrılmasıdır, biçimsel olarak bunu yapmak için ya doğrudan geçim malları endüstrisinde ya da tüketim mallarının üretimi için gerekli hammadde imalatı sektörlerinde emek üretkenliğini artırarak emek gücünün değerini düşürmek gerekmektedir.(Fine, Filho,Marksist İktisat Kılavuzu 187)

³ Üstyapı ve alt yapı kavramları toplumun yapısını ifade etmektedir, alt yapı iktisadi alanı ifade ederken üst yapı ise, dil, bilim, ideoloji,siyaset, eğitim, sanat gibi unsurları kapsamaktadır.

⁴ Eşitsiz değişimin merkezinde, ülkeler arasındaki eşitsiz olan gelişme ile, uluslararası ticaret koşullarıyla ve emperyalizmle ilgili farklı sorunlar yer almaktadır. “Eşitsiz değişim, ‘kurumsal olarak’ farklı artık değer oranlarına(karşılığı ödenmemiş emek zamanı) sahip bölgeler arasındaki kar oranlarının eşitlenmesi gereğince, kurulan fiyat ilişkisidir; buradaki kurumsal terimi, bu artık değer oranlarının, hangi nedenle olursa olsun, faktörler piyasasında rekabetin oranlara eşitleme etkisinin dışında kaldığı ve görelî fiyatlardan bağımsız olduğu anlamına gelmektedir (Bensussan G., Labica,G.2016: 345-346).

da üretilmektedir. Platformlar, veriyi çıkarabilen ve kontrol edebilen yeni bir iş biçimi olarak ortaya çıkmıştır. Google, Facebook, Apple, Microsoft, Uber, Amazon ve Airbnb gibi kar oranları yüksek, büyük platformların kapitalist sistemde merkezi bir öneme sahip olmaya başladığı bu döneme platform kapitalizmi adı verilmektedir (Srniczek,2017:6. Aktrn: Bakın,2023:385).

Platform çalışmasını, platform kapitalizmini karakterize eden emek ilişkileri içinde konumlandırmayı ve bunları kapitalist üretim ilişkileri olarak değerlendirmeyi gerektirmektedir (Joyce, 2020, Srniczek 2016). Platformlar, kullanıcıların platform hizmetlerine erişirken kendilerinin oluşturduğu veriyi toplar ve işler, platformlar daha sonra üçüncü tarafların bu verilere erişmesini sağlar (Helmond, 2015) veya verileri algoritmalar aracılığıyla istenen çıktılara dönüştürmektedir. Emek platformları, kapitalist ilişkileri işçilerin sürekli izlendiği ve değerlendirildiği bir sistem vardır bu durum işin niteliksel olarak yoğunlaşmasını sağlamaktadır.

Neoliberal devrim kurumsal ve teknolojik olduğu kadar popüler zihinsel davranışlarda da bir devrimdir. Üretim süreci içerisindeki değişimler sadece iktisadi alanı değil aynı zamanda üretim ilişkilerini, iş gücünü, kültürü, eğitimi kısacası üstyapısal ögelerde de değişiklikler meydana getirmiştir. Sistemin yeniden üretimi için üstyapısal alanda da değişiklikler yapılmalıdır. İnsanlar zihinsel kavrayışlarını değiştirebilirler, ancak toplumsal ilişkilerini, gündelik hayatlarını, doğa ile ilişkilerini, üretim tarzlarını ve kurumsal yapılarını değiştirmeye hazır değillerse bu değişiklik hiçbir anlam ifade etmemektedir. Teknolojinin gelişmesi ile birlikte tüketim alışkanlıklarımızın da dönüşmesi küreselleşmenin etkisiyle de tam bir hız çağında olmamızı bu bağlamda açıklayabiliriz. Platform çalışmanın boyutu henüz küresel düzeyde oldukça sınırlıdır ama son yıllarda esnekliğin önem kazanması, 2008 Finansal ve Mali Krizi sonrası artan işsizlik, çalışan yoksulların sayısındaki artış, teknolojik gelişmelere bağlı olarak internet kullanımının yaygınlaşması gibi nedenlerle platform çalışmanın boyutunun giderek genişlediği görülmektedir.

Platform çalışanlarının en önemli sorunları daha öncede belirttiğimiz gibi, platform çalışanlarının işçi statüsünde olmaması, çalışanların birbirinden bağımsız, farklı coğrafi alanlarda rekabet halinde, kısa süreli görevlendirmeler ile yapılması, çalışanların heterojen yapıda olması işçinin yabancılaşma sürecini hızlandırmaktadır. Örneğin esnaf kurye modelinde çalışan, bordrolu çalışan veya platformların kendilerini işveren olarak görmemeleri, platform işçilerinin heterojen yapısının olduğunu göstermektedir. Mevcut yasalardan kaynaklanan sorunlar platform çalışanlarının sendikalara, üye olmalarına engeldir.

Platform şirketlerindeki sistem taşeronlaştırma, parça başı iş, paket başına ücret olması elde edilen karı artırma yollarından biridir, çünkü bu durumda işçilerin denetimi ücretlendirme üzerinden sağlanmaktadır örneğin teslimat işçilerine uygulanan platform şirketlerince puanlama

sistemi bu durumu açıklamaktadır. Şöyle ki çalışanlar çalışma saati bulabilmek için daha fazla çalışmaları gerekmektedir bu durum hem işin hem de işçinin kontrol edilmesiyle birlikte karı da artırır, aynı zamanda işçiler arasındaki rekabet artıkça işçiler arasındaki kolektif sorun çözme mekanizması da çökmektedir.

Sermaye toplumsal fabrikanın Fordist örgütlenmesini dağıtarak, post-Fordist evresine sıçradı, ancak bu toplumsal bağımsızlığı ortadan kaldırmayı amaçlayan teknolojik ve politik bir saldırı olarak kavranması gereken bir projedir. Sermayenin enformatik öncülerinin projesi, üretimin evrensel iletişiminin yeni modellerine dayalı bir yeniden örgütlenmesi “enformasyon akışlarının kontrolü” aracılığıyla yönlendirilebilen “metalaşmış insanlar yaratılması” yla nitelenen gelişme evresinin başlatılmasıdır. İş gücünü parçalara ayırmak, işi basitleştirmek emeğin, işçinin maliyetini ve değerini azaltmaya yönelik bir stratejidir. Bu durum işçinin kolayca alınması ve kolayca işten çıkarılmasına neden olmaktadır. Teknolojinin ve telekomünikasyonun gelişmesi yurtiçi ve yurtdışı kapitalist ilişkileri sağlamlaştırmaktadır. Bu cephelerde, yeni enformasyon teknolojilerinin kullanımı ile sermayenin yeniden yapılandırılması öyle bir iç içe geçti ki ayırt edilemez hale gelmiştir artık sermaye ve artı değer üretimi gündelik pratiklerimizde ve toplumsal ilişkilerimizde kendisini teknolojinin imkân vermesi ile yeniden inşa edebilmektedir. Yönetim, merkezi kontrollü kapsamlı fabrika otomasyonu ve üretimin çevriminin parçalanmasıyla, günümüzde bir zamanlar yoğun olan işçilerin sayısını azaltabilir ve onları dağıtabilirdi, dolayısıyla işçiler bölgesel, toplumsal ve kültürel olarak farklı çalışma koşullarında ve birbirlerini göremeyecek bir biçimde dağılmışlardır. Bu duruma örnek olarak artık şirketlerin home office, hibrit, freelance gibi çalışma modellerine geçiş yapmasını ya da platform çalışanlarının teslimat işçilerinin kolektiflikten uzak çalışma koşullarını örnek verebiliriz.

Geleneksel üretim merkezleri otomatikleştirilirken, işletmeler etrafları çok sayıda geçici işçiye dayalı esnek modeller ile yeniden örgütlenmiştir: Taşeronlaştırılmış yarım gün, geçici ve mevsimlik işler ‘kaçak’ çalışma, gayri resmi çalışma, evden çalışma bilgisayarlarla çalışma yoğunlaştırılmıştır. Ücretli emeğin yoğunluğu azaltılmış, tüm topluma uzamsal ve zamansal olarak yayılmış, araya yeni ve düzensiz, ücretsiz süreler sokulmuştur. Sermaye kendi sanayi işgücünü azaltırken, hizmet sektörü ya da üçüncü sektörde yeni emek kaynakları peşine düşmüştür. Bu süreç kadınların ev emeğinin büyük ölçüde fast-food, hasta bakımı ve kültür sanayilerinin çeşitlilik kazanmasını, bilgi, estetik ve iletişim, medya, müzik, eğlence gibi birçok alanı içine almaktadır. Ücretli emeğin bu şekilde genişlemesi, insan etkinliğinin metalaşmasında yeni bir döneme işaret etmektedir. Emeğin toplumsallaşmasının en radikal yönü ücretli ve ücretsiz zaman ayırımının açık ve netlikten uzak olmaya başlamasıdır. Örneğin bir dükkânda

çalışan motokurye paket gelmediği süre zarfında aynı zamanda işletmenin temizlik işlerini de üstlenmektedir. Sadece işçiler olarak değil öğrenciler, tüketiciler, müşteriler ve televizyon izleyicileri olarak da insanların etkinlikleri günümüzde doğrudan doğruya üretim süreci ile bütünleşmiştir. Kitlese işçi çağında, metaların tüketilmesi ve emeğin yeniden üretilmesi, üretimden ayrı olmak ile birlikte ona eklenen etkinlik alanları olarak örgütlenmiştir, günümüzde ise bu sınırlar silinmiştir. Tüketimde reklamcılığın, pazar araştırmasının, satış noktası aygıtları ve dakik envanter kontrolünün bütünleşmesi, tüketicinin gözetimini işçininki kadar üretim sürecinin ayrılmaz parçası haline getirmiştir. Çalışma, okul ve ev işleri bir tek bütünleşmiş küme içerisinde yeniden biçimlendirilmiştir. Sömürünün kalıcılaştığı mekânın artık duvarlarla örülü fabrika değil, ağ olduğu ve zaman ölçüsünün iş günü değil insan yaşantısı olduğu bu durumda Negri “Marx’ın ötesine geçmiş” olduğumuzu da söylemiştir. Marx’ın boyunduruk altına alma kavramı toplumun sermaye tarafından yutulması gerçekleşip aşılmıştır (Dyer-Witheford, 2004: 120-123). Yaşam zamanı, iş zamanı ve Google için değer yaratma zamanı anlamına gelmektedir (Fuchs:2015: 331). Yeni teknolojilerin sağladığı imkanlar sayesinde üretim süreci birçok ülkede yeniden yapılandırma sürecine girmiş ve post-fordizm, neo-fordizm, esnek uzmanlaşma, esnek otomasyon yalın üretim gibi kavramlarla ifade edilen esnek üretim sistemleri geliştirilmiştir (Peksan:2021:217).

Toplumsal değişim, yalnızca ekonomik alanda değil, gündelik hayat pratiklerinde, siyasal ve ideolojik alanda kendini göstermektedir, pek çok teorisyen bu yeniden üretimi emeğin örgütlenme tarzları ile açıklamaktadır. Sınıfsal ilişkinin dinamiği olan sömürü biçimleriyle dolaylı bir bağlantı olduğunu ileri sürmektedirler. Buna karşılık bazı teorisyenler yeniden yapılanmanın, toplumsal, üstyapısal ve uluslararası alandaki dinamiklere dayandığı, bu yüzden bu dinamikleri içeren çözümlemelerin, kapitalist toplumun dönüşümüne ilişkin daha global bir tablo sunacağı görüşündedir. Teknolojinin üretim sürecinde yol açtığı değişiklikler yeni emek örgütlenmeleri, çalışma ilişkileri, Pazar stratejileri, yeni toplumsal adaptasyon süreçleri ile sonuçlanmaktadır. Son kertede altyapısal bir değişimin değişim olabilmesi için üst yapıyı da kendi lehine değiştirmesi gerekmektedir. (Öngen: 2014:120)

Piyasaların yeniden yapılandırılması esnek çalışma koşullarına denk gelmektedir. Esnekleşme Marx’ın vurgulamış olduğu biçimsel anlamda boyunduruktur, finansal etmenlerle sermayenin kar oranlarını dünya çapında eşitlemesi ve piyasaların sermayenin isteğine göre şekillenmesi ya da denetlenmesi mümkün değildir. Bunların gerçekleşmesi için üretim ilişkileri ve toplumsal ilişkiler dönüştürülmelidir (Hardt&Negri,2012:262-263. Aktrn:Bayrakçı,2018:67).

İş bölümü düzenlemesi her üretim tarzı için farklı bir sömürü ilişkisi taşımaktadır. Örneğin manifaktür üretim tarzında işi parçalara bölmek ve otomatikleştirmek baskıcı bir

denetim amacındadır. Bir yandan da daha kısa sürede bir işin gerçekleştirilmesinden dolayı verimlilik artacaktır. (Marx, 2011:328; Aktrn: Bayrakçı 2018:28) Marx bu süreci otoriter yönetim olarak adlandırmaktadır ve işçinin otoriteye teslim edilmesi anlamına gelmektedir.

Emek süreci, işçilerin üretken faaliyetlerini yönetmek ve organize etmek için kullanılan yöntemler, teknolojiler ve iş süreçlerini içerir. İşverenler, emek sürecini verimli hale getirebilmek için çeşitli yöntemler kullanmaktadırlar emek süreci üretim sürecinin merkezi bir kavramıdır ve emek değer teorisi ile birlikte kapitalizmdeki işçi sermaye ilişkilerini anlamak için önemlidir. Braverman'ın emeğe yaklaşımı Marx'ın yaklaşımına benzerdir, işçi anlaşıırken emek miktarını değil emek gücünü belirli bir işgücü zaman dilimine göre ücret karşılığı satar ve emek süreci artık kapitalistin sorumluluğu altına girmiş demektir. Bu şartlarda emek sürecinin denetiminin işçinin ellerinden kendi kontrolüne geçmesi çok önemlidir bu süreç işçinin ve işin yabancılaşma sürecidir, kapitalist açısından ise yönetim sürecine dönüşmektedir (Braverman, 2008). Üretim sürecinde, belirli bir yoğunlaşmaya, öz disipline ve hammaddelerin dönüşüme uğratılması belli bir bilgi gereksinimini ortaya çıkarmaktadır. Ancak ücretli emek koşulları altında tüm bu bilgi, işi esas yapanın değil sermayenin denetimi altına verilir, emek gücünün sermaye birikimi için denetim altına alınması emek üzerinde denetim olarak kullanılır (Bayrakçı, 2018: 20). Braverman katı teknolojik determinizme karşı konumlanır ve emek sürecinin şekillendirilmesini bir üretim tarzına özel ve özgü olarak değerlendirmektedir. Bu nedenle aynı teknolojinin esasen iki farklı üretim tarzına karşılık gelen örneğin feodal üretim tarzında kapitalist üretim tarzında buhar gücü olarak karşımıza çıkabileceğini iddia etmektedir, her üretim tarzı kendi teknolojisini yaratmaktadır, kapitalist üretim ilişkileri de bir başka teknolojiyi vermektedir. Braverman'ın kapitalist bütünlük anlayışı hayatın metalaştırılması ve bununla birlikte tasarım ile uygulamanın ayrılması üzerinden ifade bulduğu üzere çalışmanın değersizleştirilmesi vasıtasıyla sosyal yapının bütününe nüfuz etmesi aracılığıyla inşa edilmektedir, metalaştırma ve değersizleştirme kapitalist toplumun belirleyici ilkesi, özü ve karşı konulamaz itkisi olduğu için neden ve sonuç esasen aynıdır (Burawoy,2015:90).

Emek piyasasında teknolojiden kaynaklanan işsizlik emeğin pazarlık gücünü zayıflatır, vasıfsızlaştırma ve emek süreçlerinin birer örnekleştirilmesi ikame edilemeyen emek vasıflarının sağladığı tekel gücünü ortadan kaldırır. Canlı emek değer ve karın kaynağı olduğuna göre, onun yerine cansız emeği ya da robot emeğini geçirmek politik ve ekonomik olarak bir anlam taşımamaktadır. Teknoloji bir iş kolu haline gelince genel iş bölümü çerçevesinde değer ve artı değer üretiminin başarılı bir alanı olarak konumunu güçlendirmek için her ekonomik faaliyet dalı gibi çapını büyütme, yeni piyasalar oluşturmak ve faiz getiren sermaye yatırımlarını çekmek için çabalamaktadır. Bu teknolojinin gelişmesi ve yeni iş sahalarının oluşması sadece iktisadi

alandaki değişimlere bakılmamalıdır aynı zamanda gerek gerçekleşme, tüketim alanında gerekse emek gücünün ve toplumsal yeniden üretim alanında gelişmekte olan yeni teknolojileri ve organizasyonel formlara bakılmalıdır. Sonuçta metalaştırma kavramı artık gündelik hayatımızda toplumsal ilişkilerde kendini göstermektedir (Harvey, 2017:139).

Fuchs'a göre (2015;235) insan öznesi emek gücüne sahiptir, yeniden üretken çalışma; insan varlığını yeniden inşa eden, devam ettiren ve üreten çalışmadır. Bu çalışma temel insan ihtiyaçlarını karşılayan geçim araçları üretmektedir. Geçim araçları üretiminin örgütlenmesi, birbiriyle bağlantılı üç aşamada düzenlenmektedir: bireysel alan, kurumsal alan ve toplumsal alan; bu üç aşamanın hepsinde, yeniden üretim, birbiriyle bağlantılı insan zihni ve insan bedenini etkileyen iki aşama ile yürümektedir. İnsanlar sadece zihin ve beden bireysel toplumsal ve kurumsal aşamalardaki etkileşimi olarak var olmaktadır. Üretici güçler, kullanım değeri yaratan bir üretim sistemidir. Marx'a göre tarih üretim biçimlerinin birbirini izlemesi ve içererek aşmasıdır, bir üretim biçimi, üretici güçlerin ve üretim ilişkilerinin birliğidir.

Marx kapitalizmin yükselişini, endüstrileşmenin yükselişi kapsamında ele almaktadır. Eğer üretim biçimleri, üretim ilişkileri olarak sınıflara dayanmaktaysa, bu durumda bu üretim biçimleri, bir üretim biçimin içererek aşılmasıyla ve yeni bir tanesinin ortaya çıkışıyla sonuçlanan özgül çelişkilere sahip olmaktadır. Yeni bir üretim biçiminin ortaya çıkışı önceki üretim biçimini yok etmez, daha ziyade onu içererek aşmaktadır. Kapitalizm, endüstriyel üretici güçlerden, enformasyonel üretici güçlere doğru bir ilerleme göstermiştir. Enformasyonel ürünlerin var olması için, fiziksel üretim gerekmektedir ki buna tarımsal, madensel ve endüstriyel üretim de dahildir. Enformasyonel kapitalizm her ne kadar gelişse de tarım, sanayi endüstrisinden bağımsız olarak değerlendirilemez (Huws 1999,Maxwell ve Miller, 2012: Aktrn: Fuchs 2015: 242).

Kapitalizm kendi kriz eğilimlerinin üstesinden gelebilmek için yeni birikim alanları yaratmaya ihtiyaç duymaktadır (Fuchs 2015:243). Teknolojik değişim konusunda neoliberal teori, yeni metalar ve yeni işgücü örgütlenme biçimleri arayışına sebep olmaktadır. Ancak teknolojik hareketlilik, istikrarsızlık, toplumsal dayanışmaların çözülmesi, çevresel bozulma, sanayisizleşme, zaman-mekân ilişkilerindeki değişimler, spekülatif balonlar ve kapitalizmin krizlere olanak sağlayan yapısı arasında gizli bir bağlantı vardır (Harvey, 2015:77). Önceki üretim biçimlerinin ve kapitalizmin örgütlenme biçimlerinin dijital medya ekonomisinde sürekliliklerinin, içererek aşmalarının ve süreksizliklerinin analizi enformasyon toplumunun neoliberal ideolojilerin ve işletmecilik ideolojilerinin iddia ettiği gibi büsbütün yeni bir şey olmadığını, sömürünün modern küresel kapitalist toplumdaki dijital medya varoluşunun önemli bir boyutu olduğunu anlamamıza yardımcı olmaktadır (Fuchs: 2015: 243).

Braverman'ın analizinde katı bir tarihselcilikten ibaret değildir, kapitalizm sosyal hayatın hiç olmadığı kadar geniş bir alana yayılıp kendine tabi kıldıkça, yeni vasıflar ve bunlarla beraber tasarım-uygulama birliğini cisimleştiren yeni zanaat işçileri yaratmaktadır. Ancak, kapitalizm aynı tutarlılıkla zanaatı parça parça dağıtarak ve görevleri vasıfsızlaştırarak parçalanmayı sürdürmektedir (Braverman, 2008:60,120,172. Aktrn: Burawoy, 2015). Kapitalizm toplumu tamamen bir pazar yerine dönüştürmektedir, temizlik sağlık, kişisel bakım, beslenme ve koruma hizmetleri gibi yeni endüstrilerin oluşması ile şimdiye kadar aile içinde yerine getirilmiş olan görevlere de sermaye tarafından el konulmaktadır. Sermaye eski sektörleri yok etmekte yenilerini yaratmakta ve sonrasında bunları tasarım-uygulama ayırımına tabi tutmaktadır. Peki bu yeni meslekleri dolduracak insanlar nereden gelmektedir; Braverman bu noktada Marx'ın birikim genel yasasından istifade eder; birikim, artı değerın büyümesinden ve yeni üretim branşlarının sermaye tarafından fethinden ibaret değildir, aynı zamanda göreceli bir artık nüfusun yaratılmasını da kapsamaktadır (Braverman, 2008). Çalışmanın değersizleştirilmesi yeni endüstriler ve mesleklerin yükselişi ve düşüşü zaman ve mekân içinde tekdüze değildir, bileşik ve eşitsiz gelişme yasasını takip etmektedir. Braverman tekelci sermayeye özgü emek sürecinin emek sürecinin emek sürecinin nihai olarak bütün ekonomiyi fethedeceğini varsaymaktadır, rekabetçi sermaye tekelci sermayeye boyun eğmektedir. Pratikte tekelci sermaye kendi genişlemesinin koşulu olarak rekabetçi sermayeyi devamlı canlandırmaktadır. Bu nedenle, hacimdeki artışlar ile kontrol altına alınamayan piyasa belirsizlikleri *taşeron devredilmekte* veya aksi halde dışsallaştırılmakta ve söz gelimi giyim endüstrisinde geçerli olduğu gibi, rekabetçi sermayenin zeminini oluşturmaktadır (Burawoy,2015: 95).

Braverman emek sürecinin aynı zamanda bir sermaye birikim süreci olduğunu ortaya koymaktadır. Kapitalistin zihnine ve eylemlerine hakim olan sermaye birikim mantığının emek sürecinin denetimini sağlamak üzere yürürlüğe girdiğini, bu bakımdan emek sürecinin de sermaye birikim mantığının biçimlendirdiği bir tarzda ele alınması gerektiğini vurgulamaktadır (Braverman, 2008). Braverman Tekelci Sermaye adlı eserinde ilk olarak emek ve emek gücü arasındaki ayrımı yapmaktadır. İkinci olarak Marx'ın tarihsel şeması olan emeğin gerçek bağımlılığının ve biçimsel bağımlılığının ayrımıdır. Braverman'ın teorisine yöneltilen eleştiriler emek sürecindeki yönetsel denetimi güçlü göstererek, determinist bir yaklaşım ile teknolojinin etkisinin son kertede vasıfsızlaşmayı kaçınılmaz olarak olacağını savunması üzerinden gitmektedir. Bu durum Braverman'ın işçinin denetime karşı olan kolektif direncini ve örgütlenme potansiyelini analiz etmemektedir. Kapitalist emek sürecini siyasal bağlamda ele alan Burawoy a göre üretimin politik aygıtları emek sürecinden ayrı değerlendirilmemelidir. Bu bağlamda Burawoy, üretimin organizasyonunu devlet ile bağlantılandırarak üretim ve siyaseti

birlikte ele almayı amaçlamaktadır. Ekonominin yeniden üretimin sağlanması siyasi, ideolojik mevzilerin üretilmesi ve korunmasıyla yakından ilişkilidir. Burawoy' a göre denetim süreci hem rızayı hem de baskıyı barındıran çelişkili ve karmaşık bir yapıya sahiptir. Baskının rızadan daha fazla olduğu rejimler despotik, rızanın baskıdan daha fazla olduğu rejimler ise hegemonik doğaya sahip olduğunu belirtmektedir (1985:126 Aktrn: Balkız, 2013:193) Günümüzde artan esnek uzmanlaşma, esnek çalışma modelleri; Burawoy'un da savunduğu gibi hem rızayı hem de baskıyı kapsamaktadır. Düzen, disiplin ve çalışmayı, rızanın inşası ile sağlamaktadır. Örneğin; esnek çalışma modeli olan esnaf kurye modelinde, İşçinin performansı ve hızı ücrete tabi olduğundan bazı görüşmecilerin de belirttiği gibi 12 saatlik çalışma süresinden şikâyet etmemektedirler. Kapitalizm emek süreçlerine bakacak olursak tarihsel açıdan denetim biçimleri farklılaşmıştır. Basit/despotik, teknik ve ideolojik denetim olarak sınıflandırılmaktadır (Bayrakçı,2018: 25).

İKİNCİ BÖLÜM

EMEK SÜRECİNDE

DENETİM VE GÖZETİM MEKANİZMASININ DEĞİŞEN BOYUTLARI

Kapitalist gelişmenin ilk yıllarından beri hem üretim sürecinde hem de toplumsal ilişkilerde belirleyici bir rol oynayan denetim işinin gerçek anlamını kazandığı alan kapitalist emek sürecidir, başlarda basit ve belirgin olan denetim ve gözetim mekanizmaları emek sürecinin gelişmesi ile birlikte oldukça karmaşık hale gelmeye başlamıştır. Sermayenin yönetiminden kaynaklanan denetim ile emek süreci üzerindeki ve işin yürümesinden kaynaklanan denetim birbirinden ayrı değerlendirilmelidir. Çünkü işin denetimi ile işçilerin denetimi ayrıdır. Gerçek denetim yönetim olgusunda saklı bulunan, hem neyin üretileceği hem de nasıl üretileceği ile ilgili olan gerçek bir etkileme kapasitesinin varlığıdır (Öngen,1995:19;Aktrn:Aydoğanoglu,2009:17-18). Braverman Marx' ı referans göstererek, kapitalistlerin işçinin emek gücünü satın aldıktan sonra, bu potansiyel gücü gerçek emeğe çevirmek zorunda olduklarını; bunun da üretim süreci içinde denetim uygulaması olması gerektiğini savunmuştur. Braverman bu noktada Marx ın denetim ile ilgili olarak kullandığı iki kavramı öne çıkarmaktadır, birincisi işçiler ve onların doğal olarak sahip olduğu becerilerin kapitalist denetimi altında emek sürecine çekildiğini ortaya koyan biçimsel bağımlılığı; ikincisi ise birincisini izleyen bilim ve teknolojinin artan bir biçimde emeğin gerçek bağımlılığı kavramlarıdır (Aydoğanoglu,2009:19).

Emek süreci kapsamındaki değişimleri ana akım düşünce sistematığının ürettiği hâkim ekonomi politik, ideolojik yapıdan ayrı bir şekilde okumak doğru olmayacaktır, ilk uğrak alanı olan emek sürecinin dönüşümünde üretim sürecinde yaşanan değişim kadar neoliberal ideoloji ve onun esneklik, güvencesizlik, kuralsızlaştırma ve sendikasızlaştırma pratikleri de son derece önemli olmaktadır. Bu bağlamda emek sürecinin yaşadığı değişimi anlamak için üretim anının incelenmesinin yanı sıra üretim alanının dışında konumlanan ve doğrudan üretim alanını biçimlendiren kontrol mekanizmalarını da almak gereklidir (Demirci,2023:328).

Emek süreci üretim ilişkilerinin üretildiği alan olmak ile birlikte denetimin, gözetimin, yabancılaşmanın ve direnişin de üretildiği bir alan olarak merkezi bir konumda da yer almaktadır. Bu açıdan bakıldığında emek süreci ve dönüşümünü anlamaya yönelik çaba genel olarak üretim ilişkilerini de kavramaya yöneliktir (Demirci,2023:320). Kapitalist üretimin temel noktasının artı değere el koyma süreci olduğu düşünüldüğünde, denetim boyutunun, yönetim stratejilerinden daha fazlasını ifade ettiği görülecektir (Cohen,1987:40; Aktrn: Aydoğanoglu,2009:20).

Fordist dönem olarak adlandırdığımız üretimin bir fabrika çatısı altında yürütüldüğü, hammaddenin nihai mala dönüşme sürecinin bir akar bant üzerinde, iş bölümü ve uzmanlaşmaya

bağlı olarak geliştiği, iş akış sürecinin katı ve önceden belirlenmiş iş örgütlenmesinde, esnek olmayan teknolojilerin kullanıldığı, kitlesel üretimin olduğu fordist üretim biçimidir. Bu biçimden post-fordist üretim biçimine; esnekleşmenin merkezde yer aldığı üretimin düşük hacimli ve talep üzerine olduğu iş akış süreçlerinin işleyişinde bilgi ve iletişim teknolojilerinin yoğun olarak kullanıldığı bir üretim örgütlenmesine geçilmiştir ve bu noktada denetim ve kontrol mekanizmaları da dönüşmüştür. Braverman'ın vasıfsızlaştırma tezi bir denetim biçimidir. Şöyle ki toplumsal iş bölümü, toplumu hepsi de toplumsal ihtiyaçlar ekseninde parçalarken, kapitalist iş bölümü ise toplumsal iş bölümü bağlamında ortadan kaldırmaktadır. İş bölümünün bu biçiminin işyerindeki uygulaması ise planlama ve denetim yolu ile gerçekleşmektedir (Braverman,2008:95; Aktrn:Demirci,2023:325).

Kapitalist iş bölümü ayrıntılı alt parçalarına ayırmak suretiyle işçinin zihnindeki üretim süreci bilgisini yok etmektedir. İş bölümünün kapitalist görünümü yalnızca bedensel ve aynı zamanda zihinsel düzeyde de parçalanmaya yol açmaktadır, bu durum kapitalist tarafından bilinçli yapılmıştır. Çünkü bu sayede kapitalist işçinin üretim sürecinin bilgisini en aza indirmektedir bununla birlikte homojen, vasıf düzeyi düşük, kontrol edilebilir bir kitle yaratılacaktır ve bu durum emek gücünün değersizleştirilmesi anlamına gelmektedir (Adler,1988; Aktrn:Demirci,2023:325)

Fabrika sisteminin ortaya çıkardığı önemli sonuçlardan birisi de işçilerin vasıflı olmasına gerek kalmamasıdır bunun sonucu olarak da emek gücünün vasıfsızlaşması ve bununla birlikte emek maliyetlerinin düşmesi bu durum sermaye için daha karlı bir uygulamadır (Braverman,1974:79-82; Aktrn: Aydoğanoglu,2009:30). Braverman, emek sürecinin kontrolünü ellerine geçirebilmek için 20. Yy kapitalizmde, yöneticilerin, işgüçlerinin vasıf seviyelerini parçalara ayırmayı ve zaman içinde işçileri giderek vasıfsızlaştırmayı amaçladıklarını göstermiştir vasıfsızlaştırma arttıkça emeğin değeri, maliyeti de azalmaktadır. Bu sayede işçilerin iş hızları ve işlerinin doğrultusu üzerindeki kontrollerini de azaltmaktadırlar, kapitalistler için bu durumda başka bir kazanım ise işçilerin vasıfsızlaşmalarıyla daha kolay değiştirilebilir hale gelmeleri olmaktadır. Braverman bunu kapitalizmde emeğin giderek soyutlaşan tabiatının bir vücut buluşu olarak almaktadır. Braverman'ın argümanı cazip gelse de argümana engel olan iki zayıflık vardır bunlardan ilki: herhangi bir meslekteki vasıf seviyesi aşağı çekilse dahi bu o işi başka herhangi bir işten ayırt edilemez hale getirmemektedir. İkinci bir zayıflık ise giderek vasıfsızlaştırılan belirli bir meslekler dizgesi olmamasıdır. Çünkü sistemin dinamizmi sürekli olarak yeni ürünler üretmekte ve bunlarda devamlı yeni vasıflara ve yeni çalışma biçimlerine ihtiyaç duymaktadır, başka bir deyişle kapitalizm eski tip somut işleri vasıfsızlaştırırken yeni vasıflı somut işler yaratmaya devam etmektedir. Bravermanvari bir

argümanın yapması gerektiği gibi işgücünün zamanla homojenleştiğini düşünmek zordur, gelişmekte olan iki süreç vardır: var olan mesleklerin eşit olmayan bir biçimde vasıfsızlaştırılmasının yanında yeni ve yüksek vasıfta işlerin ortaya çıkması tabi ki bu işler daha sonra süreç içerisinde yeniden üretilen iş modelleri ile vasıfsızlaştırmaya uğrayabilmektedir (Chibber,2016:215-216).

Üretim, metanın kendine özgü niteliklerine uygun olmak zorunda olsa da aynı zamanda karlılığı en üst seviyeye çıkartabilecek biçimde düzenlenmelidir. Bu durumda kapitalist için önemli olan ürünün değişim değeridir, üretimin en önemli hedefinin kullanım değil değişim değeri olduğundan dolayı kapitalizm emeğin kullanımında yepyeni bir değişim dayatmaktadır. Bu durumda ürünler sadece tüketim için hazırlanmamakta bir metadan en fazla ne kadar kar sağlayabilirim bağlamında olduğu için emek gücü kontrol ve kısıtlamalar, işçi üzerinde performans değerlendirmeleri olmaktadır. İşveren işgücünü yalnızca belirlediği özelliklere uygun olarak üretebilme kabiliyetinde değildir bunun yanında rekabet edebilir, üretkenlik seviyelerinde üretebilmesiyle de değerlendirmek zorundadır (Chibber,2016:215-216).

Emek sürecinde yaşanan dönüşümün açıklanmasında toplumsal iktisadi aynı zamanda siyasi ve ideolojik süreçlerinde irdelenmesi gerekmektedir. Bu anlamda emek sürecinin değişimi kapsamında, toplumsal ilişkilerin üretimi ve yeniden üretim sürecini ortaya koymaktadır. Sermaye, sınıf iktidarını yeniden üretebilmek için bir taraftan emeğin ve emek örgütlerinin sermayeye koşulsuz bağımlılığını isterken, diğer taraftan yoksul ülkelerin bağımlılığını artıracak yöntemlere gereksinim duymaktadır (Aydoğanoglu,2011:42).

Emek sürecinin denetiminde fordizm den sonra yeni teknolojilerle birlikte görülen üretim ve emek sürecindeki denetimin önemli ölçüde insandan bilgisayar ölçekli makinelerle geçmiştir, bu durumda insanların makineleri kullanması yerine makinelerin insanları kullanması, makinelerin insanları ve emek gücünü denetlemesi söz konusu olmaktadır. Yeni teknolojilerle gündeme gelen işçilerin elektronik olarak gözetlenmesini esas alan yani uygulamalarla birlikte emek denetimi yeni boyutlar kazanmıştır (Aydoğanoglu,2009:81).

Denetim biçimlerine bakacak olursak Friedman denetimin doğrudan ve dolaylı biçimleriyle, işçilerin denetime direniş biçimleri üzerinde dururken, Burawoy üretim ilişkileri, rızanın üretimi ve yeniden üretiminin yanı sıra bunların siyasal ideolojik etkileri üzerine durmuştur, emek sürecinin üretimin siyasal ve ideolojik boyutu ile birlikte alınması; emek rejimleri ile sınıf mücadelesi biçimleri arasında doğrudan bir ilişki kurulabilmektedir (Aydoğanoglu,2009:32). Edwards (1979) denetim biçimlerini tarihsel bir çizgide sıralamaktadır; bu dönemleştirmeye göre 19.yy dan itibaren basit,doğrudan denetim uygulanmıştır, 1900'li yıllarda Taylorizm ile birlikte teknik denetimden 2. Dünya Savaşından sonra ise bürokratik

denetim izlemiştir.

Çalışanların sürekli bir denetime tabi tutulduğu, işçinin tamamıyla emir-komuta zinciri ile çalıştırıldığı denetim biçimidir, ancak basit denetimin uygulanması için üretim ölçeğinin küçük olması gerekmektedir. Üretim ölçeğinin büyümesi ya da büyütülmesi bu denetim mekanizmasının zorluklarını ortaya çıkarmaktadır. Örgütler büyüdükçe bunun uygulanması zorlaşır ve bunun yerine daha dolaylı birey dışı kontrol araçlarıyla kontrol işlevi gerçekleştirilir ve bunlar yapısal kontrol olarak adlandırılır yapısal kontroller ise teknik ve bürokratik olmak üzere ikiye ayrılmaktadır (Özcan, 2014:4 aktın: Bayrakçı, 25). İşçiler üzerindeki baskı kapitalizmin değişmez özelliğidir, nitekim rekabetçi kapitalizm döneminde emek örgütlenmesi ve emek sürecinde denetim uygulamalarının basit olduğu kadar despotik karakteri de dikkat çekmektedir. Her yeni emek süreci, insanın doğayla, üretim araçlarıyla ve birbiriyle olan ilişkisini yeniden biçimlendiren iktisadi, teknik, toplumsal rejim olarak kendini gerçekleştirmektedir. Bu yüzden her üretim sürecine denk düşen sermaye birikim rejimi ve bununla uyumlu bir emek örgütlenmesi vardır. Mesela ilk sermaye değerlendirme süreci olan yaygın birikim rejimi ile uyumlu emek örgütlenmesi, zanaat tipi örgütlenme şeklinde gerçekleşirken; tekeli kapitalist gelişmeyi gerçekleştiren yoğun birikim rejimi ile uyumlu Taylorist ve Fordist emek örgütlenmeleri ortaya çıkmıştır. 20.yy ile birlikte kapitalist denetim, emek sürecindeki rolünü, farklı emek rejimi uygulamaları geçmişe göre farklı denetimler uygulamaya devam etmiştir.(Aydoğanoglu,2009:51) Postmodern düşünürlere göre esnek birikim sürecine dönüşümüne neden olan temel özellik bilgi ve iletişim alanında ortaya çıkan teknolojik devrimken (Şaylan,2002:138;Aktın: Aydoğanoglu,2009:67) kimi düşünürlere üretim ve birikim sürecinde yaşanan değişimlere öncelik vermektedir.(Harvey,1999) Birikim rejimi açısından Fordizm sonrası dönemde yaşanan değişim şu şekildedir (Esser ve Hirsch,1997:Aydoğanoglu,2009:67)

- İşgücünün ve üretimin örgütlenmesinde bilgi ve iletişim teknolojileri kullanılarak yeni bir düzene geçiş
- Yeni bilgi ve iletişim teknolojilerine dayalı hizmet sektörünün endüstrileşmesi
- Hizmetler ve tarım sektörünün sanayileşmesine dayalı yeni bir tür sermaye birikimi
- Ücret ve iş arasındaki ilişkilerin parçalanmasına dayalı; hayat tarzları çoğullaşması ve bireyselleşme.

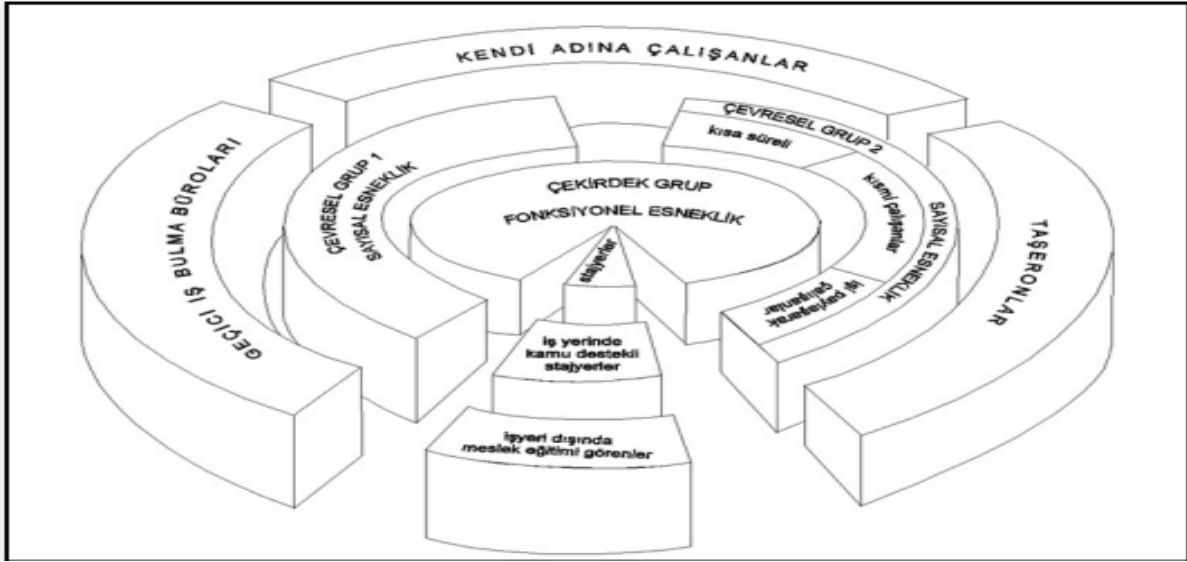
Üretimde niteliksel dönüşümlere neden olan bilimsel-teknik kullanılmasına dayanan esnek üretim sistemleri, bir yandan iş alışkanlığını, emek yoğunluğunu ve üretkenliğini artırarak emek sömürsünü artırırken, öte yandan sermayenin emek üzerindeki mutlak denetimini

sağlamlaştırmaktadır. Örneğin üretimde esnekliğe olanak veren çok amaçlı makineler aracılığıyla işçiler, hem otomatik üretim ve denetim sistemleri ile bütünleştirilmekte hem de esnek istihdam biçimlerine ve pazar koşullarına bağımlı hale getirilmektedir. Teknolojik değişikliklerin iş yaşamına girmesine bağlı olarak gelişen yeni teknik iş bölümü de emeğin organik bileşimini değiştirmekte bununla birlikte sınıf içi hiyerarşinin ve çıkar farklılaşmasının gelişmesine yol açmaktadır.

Esnekleştirme ve Taşeronlaştırma

Üretim sürecindeki esneklik, sermayenin denetiminin artması ve işçilerin kazanımlarının yitimidir. Esnekleşme, fordizmin katılığında, fabrikalardan uzaklaşarak üretim süreçlerini taşeronlaştırmaktır. Buradaki hedef işçiden kaynaklı maliyetleri en aza indirerek işçinin kolektif direncini kırarak sendikalaşmayı engellemektir. İki tane türü vardır esnek üretim tarzının; ilki 1960’larda İtalya da uygulanan esnek uzmanlaşma modelidir, bu model işletmelerin, üretimin bazı bölümlerinin fason firmalara devredilmesidir. İkincisi ise Japonya’ da İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra uygulanan, kalite verimliliğini, üretkenliğini amaçlayan yalın üretimdir. Bu üretim biçimi TKY, TZÜ (tam zamanında üretim) ve kalite çemberlerinden meydana gelmektedir (Müftüoğlu, Bal,2014:221, Aktrn: Bayrakçı,2008:65). TZÜ de hataların, telafi edici çalışmanın, envanter ve stokların en aza indirilmesine karşın kalitenin yükseltilmeye çalışılması işçiler açısından önemli sorumlulukları ve iş yoğunlaşmasını beraberinde getirmektedir, üretim sürecinin her bir parçası işçiler tarafından test edilmeli ve düzenli geribildirimde bulunulmalıdır. Bu modeli eleştirel açıdan ele alan yazarlar, emek sürecinin organizasyonundaki son gelişmelerin disiplin ve gözetim konuları etrafında odaklandığını ileri sürmektedir. TZÜ yetkilendirme, otonomi, özgürlük, endüstriyel demokrasi, yarı bağımsız çalışma grupları gibi söylem ve uygulamaların ötesinde doğrudan ve detaylı denetime dayanmakta ve güçlü bir yönetim disiplini ile tanımlamaktadır (Sewell ve Wilkinson,1992:267-268; Aktrn:Balkız,2013:199).

Üretim ve çalışma hayatının esnekleştirilmesinin altında yatan temel unsurlar emek piyasalarını kontrol altında tutma isteği, 1970 sonrası giderek artan rekabet ve müşteri odaklı tam zamanlı üretimin neden olduğu krizi aşma isteği ve riskleri ve maliyetleri en aza indirilmesi gerekliliğidir, esneklik tüm bunları kontrol altına alabilmek için oluşturulan kapitalist bir geçiştir. Yeni sistem çalışma taşeronlaştırma olduğu için bu durumda kriz anında feda edilebilecek mekanizmalar oluşturmuştur.

Şekil 4 İstihdamda esneklik (Aydoğanoglu, 2011).

Joachim Hirsch'e göre, yeni birikim rejiminin çalışabilmesi için özellikle hizmet sektöründe, bilişim, veri işleme sistemleri, telekomünikasyon gibi gelişmiş üretim teknolojilerine gereksinim vardır. Bu noktadaki hedef organizasyonları ve emek süreçleri aracılığıyla, Taylorist kitle iş ve işçinin çeşitlenmesi ve parçalanması, Taylorizm'de görülen üretim sürecindeki kırılganlığın azaltılmasıdır (aktrn:Çetiner,2008:39,aktrn:Bayrakçı 2018:70).

Üretimde sibernetik, otomasyonun emek sürecini yeni bir sabit sermaye türüyle dönüştüren yeni bir yoğunlaşması olarak görülmektedir, bu önce imalatı, sayısal denetimli tezgahların, endüstriyel bilgisayar destekli esnek üretimin sistemli montajının ortaya çıkışıyla görülmektedir. Dolaşımda ağları bağlayan ağ olarak başladı: internet. Dolaşım sürecinin malları üretimden dışarıya piyasaya çıkarma kapsamında ağa bağlı bilgisayarın olanakları reklam ve alışverişe uyarlandıkça sermayenin satış gücünde hızlanma görülmektedir, bu uyarlamalar reklamlar ve ticari portallar gibi elektronik pazarlamanın ilken formlarından sosyal medya ve arama motorlarının milyonlarca kullanıcının bedava emeğini ve kişisel verilerini ele koyduğu Web 2.0'ın izleme ve öngörü gücüne dayanmaktadır. Küreselleşme ile birlikte finans gittikçe daha fazla sibernetik talebinde bulunur (Martin,2022). Bununla beraber, sibernetiğin finansla buluşmasının kaçınılmaz olduğu yer borsanın dünya çapında dijitalleşmesi türev ürünler ve vadeli işlemler gibi egzotik finansal araçların gelişmesidir (Dyer-Witthford, 2019:47-48). Platform kapitalizmi içerisinde bu durumu yorumlayacak olursak platformlardan yaptığımız alışverişler, arama motorunda arattığımız her şey bizim bir profilimizi ortaya çıkararak kişisel bir veri üretmektedir bu durum tüketimin hızlı olmasına neden olmaktadır. Bu durum sadece iktisadi alanda düşünülmemeli teknolojinin gelişmesi ve küreselleşme çağındaki hızı toplumsal ilişkilerimizi de dönüştürmekte ve metalaştırmaktadır.

Yalın üretim, bir esnek çalışma sistemidir, Fordizm'e göre koşulları daha iyi görünse de

ideolojik, hegemonik bir denetimle emeği sömüren bir sistemdir. Yalın üretim sistemiyle fordizmin “ölü emek” sorunu bu sistemle aşılmıştır. Ölü zaman işçinin üretim için emek harcamadığı zaman olarak ifade edilebilir (Savran, 2014:139-140, Aktrn:Bayrakçı,2018:80). Aslında bu durum Fordist sonrası çalışma modellerinin en önemli özelliğidir. Esnek çalışma, işin yoğunlaştırılması, performans artırma, verimlilik ve üretkenliğin artırılması, işin taşeronlaştırılması, parça başı işin artırılması, işçinin sermayeye daha bağımlı hale getirilip işveren için ise işçi maliyetinin azaltılmasına yönelik stratejilerdir. Fordist sistemin, karın riskini artıran dinamik kitlesel üretimdir. Yerine talep odaklı ve aynı zamanda da teknolojik gelişme ile birlikte talep ve ihtiyaç yaratma, üretimin kişiselleştirilmesi gibi olgular yer almaktadır bu durumla birlikte dolaşım sisteminin ağlar ile birlikte ultra bir sermaye akışının olması küreselleşme olgusunun da etkisi ile birlikte artı değerin artırılması adına olan düzenlemelerdir.

Zamanında üretim, emeğin olmadığı ancak ücretlendirilen zamanı yok eden bir çalışma tarzıdır. Bu durum hem işin yoğunlaştırılmasına hem de ölü zamanın yok edilmesine ve artı değerin artırılmasına neden olmaktadır. Bu noktada esneklik adı altında iş saatleri uzatılmış ve ölü emek zamanı en aza indirmek için organizasyonel değişiklikler yapılmıştır. (Bayrakçı,2018:82)

Türkiye’de esneklik, taşeronlaştırma kamusal alanların özelleştirilmesi, parça başı işlerin çoğalması ile kendini göstermiştir, tezimizin de konusu olan esnaf kurye modelinden örnek verecek olursak, Vigo işçileri saatlik ücret alırken artık paket başına ücrete dönen bir sistem ile karşı karşıya kaldıkları için eyleme başvurmuşlardır aslında burada platform şirketlerinin amacı daha fazla kar elde edebilmektir, bir saat içinde herhangi bir paket gelmezse yahut işçi mola halinde olursa gibi olanakları, işçinin ücretlendirmeye tabi olmasına yol açarak tamamen ortadan kaldırmıştır. Artık paket gelmediği anlarda bir ücret alamayan işçiler iş için her hazır oldukları süre zarfı içinde ücretlendirilemeyeceklerdir bu durum aslında ölü zamanın maliyetini azaltmak ve işin performansını artırmak, işçiler arasındaki rekabeti artırmak amacı ile oluşturulmuş bir sistemdir. Genel amaç bellidir işveren risklerini en aza indirerek sermayeyi artırmak ve işçiyi sermayeye bağımlı hale getirerek yabancılaştırmaktır.

Sembolik sermaye, reklam piyasasının etkisinde olan tüm gündelik yaşam momentlerini sabit sermaye gibi işlemektedir. Emek alanındaki benlik köleleşmesini, teknolojinin gelişmesi ile birlikte tüketim alanında da görmekteyiz. Tüketicinin, reklamın sunduğu simgeye göre kendini üretmesi ve kendi ödünç kimliğini zevklere ve moda göre değiştirmesi bağlamındaki yönlendirme, onu istihdam edilebilir ve satılabilecek modelli uygun olarak kendi emeği içinde kendini üretmeye hazırlamaktadır, Aslında bu nokta bireyi tüketirken üretmeye yönlendirmektedir. Her iki durumda da kendini üretme faaliyeti toplumsal dünyaya giriş

sağlayan anahtarıdır. (Groz,2011:49).

Modern insanı tüketim ile denetleme en iyi teknoloji kullanımıyla olmaktadır. Teknolojik değişim, günümüzde toplumsal örgütlenmeler ve yapılanmalar, kültürel etkinlikler ve gündelik pratikleri çok hızlı bir biçimde dönüştürme potansiyeline sahiptir. Teknolojik gelişmesi yalnızca teknik olmaktan öte, geniş bir toplumsal evreni bütünsel olarak düzenleme ve yeni bir yaşam standardını zorlama hali kendiliğinden ortaya çıkmaktadır (Şentürk,2008:235). İşgücünün artan bir oranı değer üretmeye yararlı olmadığında insan faaliyeti sermaye ilişkilerinin dışında ve bu ilişkilere karşı içkin değerler ve paraya çevrilemez yaratarak gelişir ve gelişmelidir garanti edilmiş yeterli gelir bu gelişmenin koşuludur (Groz, 2011:72).

Foucault'un "*panoptikon*" kavramsallaştırması; dijitalleşmenin yarattığı, yeni gözetim, kontrol ve denetim mekanizmaları içinde kendine yeni bir yer edinmiştir. Bu kavramsallaştırma disiplin ve kontrol toplum aşamalarında kullanılan iktidar tekniğinin genel adını tanımlarken, dijitalleşme ile birlikte gözetimin yaşamın bütün anını ve hareketini yakalayacak konuma ulaşması, panoptikon kavramının çeşitlenmesine sebep olmuştur. Dijitalleşmiş yeni panoptikon, gözetlemenin içeriği ve dışarıyı ortadan kaldırarak yaşamın her anını, alanını ele geçirdiği olgusudur. Gözetlemenin mekânı yaşamın bütünselliği olmuştur. Algoritmalar yolu ile gözetim olgusunun yarattığı veriler gündelik hayatı şekillendirmekte, seçimleri, beğenileri, hazları tekrar inşa etmektedir. Demokratik katılım, eşitlik, özel alanın gizliliği bağlamında internet alanı yaşamı şekillendirmekte, algoritmik veriler yoluyla pazarlama ve tüketici beğeni pratiklerini manipüle edebilmektedir (Özdemir,2021:100). Sistemin, tüketimi koşullayarak yeniden üretimi için gerekli olan ideolojinin sürdürülmesi için gerekli denetim ve gözetim mekanizmalarının yarattığı değerlerin içinde gizlidir (Çoban, Ataman,2016: 6).

Gözetim-denetleme çağındaki yeni "panoptikon" kavramı, Foucault'un "panoptikon" kavramından farklıdır, çünkü gözetleme; akışkan, mekânı aşan bir yapıya sahiptir. Yeni panoptikon öznesi daha özgürlükçü ve değer üretimi ve birikiminde mekânsal bir sınırlılık gözetmemektedir. Bu noktada gözetlemeye ve gözetlenmeye razı bir kitle mevcuttur. Yeni medya teknolojilerinin bireyi üretirken aynı zamanda tüketen bir forma dönüştürmektedir. Sosyal medyadaki bireysel aktiflik, hegemonik güçlerin nüfuzu olduğundan kontrollü bir aktifliktir. Bu aktiflik esasen neoliberal aklın hakimiyetinde olduğu için özgürlükçü bir yapısı da vardır. (Lemke,2016 Aktrn:Özdemir, 2021:72).

Günümüzde iktidar teknolojisi olan, "panoptikon" örneği gözetim ilişkilerini açıklamak bakımından önemlidir. Günümüzde, Taylorist, fordist sistemin üretim mekanları yerini daha belirsiz, zaman-mekân ayrımının eridiği üretim alanları almaktadır. Bu alanlarda gözetim, fabrikalardaki gözetim mekanizmalarından farklıdır; daha akışkan, belirsiz ve gizlidir. Sosyal

ağlardaki kullanıcıların verilerinin saklanabilme imkânı, piyasa güçlerinin önemli bir hammaddesi olup gözetimi mümkün kılmaktadır. Verilerin bu nicel artışı ve birikimi bu bağlamda “veri yönetimi paradoksunu” olarak ifade edilmektedir (Çoban, Ataman,2016: 7).

Platform kapitalizmi, dijital ekonomiyi ifade etmektedir, bu ekonomi platformlar aracılığıyla işlerin organize edilmesini sağlar ve kullanılan algoritmalar sayesinde işçilerin sürekli müşteriler tarafından da kontrol edilme ve izleme olanağı vermektedir. Bu durumu sürekli gözetim kapsamında panoptikon kavramı ile bir analog kurabiliriz, işçiler sürekli izlendiklerini ve performanslarının değerlendirildiğini bildikleri için kendilerini disipline etmektedirler. Getir platformunun, bu performans değerlendirmeleri sonrasında, işçilere ödül olarak hediye çekleri vermesi örnek olarak gösterilebilir. Ancak Foucault’nun panoptikon kavramını platform kapitalizmi içerisinde açıklarken şöyle bir farklılık vardır, gözetleyici her zaman görünür değildir başka bir deyişle teslimat işçileri her zaman gözetleniyor olmasa da, potansiyel olarak gözetlenebilmektedirler. Alışveriş yaptığımız platformlar, uygulamalar, algoritmalar, arama motoru verilerimizi saklayıp bir arz talep dengesi yaratma amacıyla olduklarından, iktisadi açıdan da dijitalleşme aracılığıyla gözetleme mekanizmalarının işleyişini görebilmekteyiz.

Maddesiz sabit sermaye (bilgi sabit sermaye rolünü alabilir) farklı bir formlarda uygulamaya konmaktadır: üretimin bir yöntemi olarak tüketicileri görmektedir. Başka bir deyişle, arzu, benlik imgesi ve yaşam tarzı inşasının işlevi olarak görmektedir (Groz,2011:46). Üretim bağlamıyla post-Fordist siyasal aklı biyopolitika oluşturmaktadır ve birikim değeri “yaşam alanıdır” Artık yaşamın tüm alanı ekonomik değer olarak kendini gösterir ve bu bağlamda yönetilmeye çalışılır. “İnsanların günümüze kadar, ilk bakışta ekonomi ile bütünüyle alakasız görünen, duygular, yaratıcılık, varoluşsal alanları açısından dahi yaptığı ve düşündüğü her şey, yararlılık maliyet ve kazanç, yatırım ve kar açısından” (Rossi, 2018:134, Aktrn:Özdemir,2021:74-75) iktisadi aklın yeni yönetim teknolojileri ile kuruludur. Birikim ve değer üretimi artık öznenin yaratıcı eylemleri ve maddi olmayan emektir. Bu bakımdan neoliberal akıl “davranış yönetimi” ve değerlendirme sistemidir. (Brown,2018:22, Aktrn:Özdemir,2021:75). Foucault’ya’ ya göre iktidar süreçleri, karşı hegemonya biçimlerini kısıktarak, hayatı çeşitli araçlarla denetim altına almaya çalışmaktadır. Bu durum hayat içinde toplumsal mücadelelerin de amacı haline gelmektedir (Lemke,2017: 73).

Biyopolitik üretimin iki ayağından söz edilebilir, Birincisi, ‘maddi olmayan emeğin’ ortaya çıkmasıdır, bu durum ile birlikte yeni bir değer kuramının ortaya konmasının gerekliliğidir. İkincisi ise maddi metaların ötesindeki fikir ve duygulanımların kendi içerisindeki iş birliği ve dayanışma alanı yaratma kapasitesine bağlı olarak ortaya çıkan yeni özneleşme biçimleridir. Artık, iş ve yaşam birbirini dışlamaz, neyin iş olduğu belirsiz duruma gelirken,

zihinsel ve göstergesel belirlenimler iktisadi göstergeler ile iç içe geçmektedir. Sermaye açısından siber alandaki özne etkinliğinin maddi olmayan emeğe dönüşmesi, siyasal iktidarlar açısından siyasal iktidarlar açısından ise direniş potansiyelini içinde barındırması nedeniyle sansür mekanizmalarını devreye sokmaktadır. İletişim endüstrisinin yarattığı yenedünya düzeni küresel bir panoptikon toplumunun yükselişine yol açmıştır. Mekansız ve merkezsiz bir panoptikon toplumunda sömüren ve sömürülen iç içe geçmiştir. (Özdemir, 2021: 76).

Hardt ve Negri (Empire, 2000) hizmet sektörü, sonucunda bir meta üretmediğinden bu emeği “*maddi olmayan emek*” olarak ifade etmektedir. Başka bir deyişle üstyapısal; kültür, bilgi veya iletişim gibi alanlarda üretilen emeğin adlandırılmasıdır. Maddi olmayan emek, öznelilik inşasında da yeni bir boyutu ifade etmektedir. Sosyal ağlar da dijital emek üretmektedir, post-Fordist koşullarda üretilen bu emek, profil sahibini bir satıcıya, profilin takipçilerini de muhtemel bir müşteriye dönüştürmektedir. Kullanıcıların dijital emeği arttıkça, üretilen artı değer oranı da artmaktadır, bu durum ağların piyasa değerini katlamaktadır (Özmağas,2015: 14-15). Şiddetin ve sömürünün mekânı karşıdaki bir yer olmaktan çıkmıştır herkes kendi kendini sömürmektedir, fail aynı zamanda kurbandır. Bu durumda sömürü her türlü iktidardan da bağımsız gerçekleşebilmektedir, çünkü özgürlük adına yaşanmaktadır (Han,2017:126 ,Aktrn: Özdemir, 2021:82).

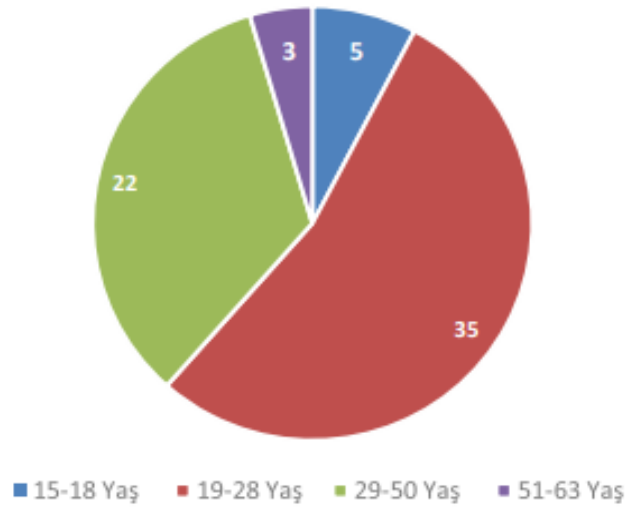
Yeni politik ekonomi dil-iletişim üzerinde bir metalaşma süreci yaratmaktadır bu durum öznelilikleri oluşturur ve iktidarın öznelilikler üzerinde nüfuzu gerçekleştirmektedir. İletişim endüstrileri, yalnızca onları iktidarın hizmetine sokarak değil fiilen onarlı kendi işlerine tabi kılarak imgesel ve simgesel biyopolitik doku içinde birleştirmektedir (Hardt ve Negri,2015:251; Aktrn:Özdemir,2021:88).

Kapitalist mantığın neoliberal ilkesi yaşamın tüm mikro alanlarını ekonomik boyunduruğuna sokmaya çalışmaktadır. Esas olan üretim sonrasında üretime entegre olacak yaşamı belirlemek ve inşa etmektir. Emek sermaye çelişkisindeki bağımlılık ilişkisi bir taraftan sermayenin toplumsal beden üzerindeki gücünü artırmış diğer taraftan ise özneliliği otonom haline getirerek direniş alanları yaratmada yeni cepheleştirmiş (Özdemir,2021:102).

İlk olarak, toplumsal ve üretim süreçlerinde denetim ve gözetimi vurgulayan Marx’tır. Marx üretim süreci geliştikçe üretim ilişkilerinin, sömüren-sömürülen arasındaki ilişkinin farklılaştığını öne sürmüştür. Bu durumu emek sürecine bakarak anlayabiliriz. Taylorist sistemdeki denetim mekanizmaları post-endüstriyel toplumda teknoloji ve organizasyonel değişim ile birlikte üretim ilişkileri de dönüşmüştür. Marx denetim ve gözetimi üretim süreci içerisinde açıklarken Foucault gözetim ve denetimi insanların yaşamlarına kadar işletildiğini, normalleştirildiğini analiz etmektedir. Sermaye, artı değer oranını artırmak ve korumak için

işçinin işi yapma süresince denetim kurması gerekmektedir ve bunu da işi ve işçiyi kurallara bağlayarak gerçekleştirmeye çalışmaktadır. Sermaye emeğe olan bağımlılığını en aza indirmek durumundadır çünkü kapitalist için işçi de bir maliyettir. Aslında bu bağlamda esnaf kurye modelinin bir yönden denetim mekanizması olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Platformlar birçok işçi alır ve riskleri işçiye, kuryeye verir ve işçi işveren arasında yapılan sözleşmeyi de tek taraflı feshetme hakkından dolayı işten çıkarması çok daha kolay olmaktadır aynı zamanda işe alımda en az bu kadar kolaydır motokurye çalışanları işe alınırken herhangi bir eğitim yahut denetimden geçmeksizin kendi üzerine bir şirket hesabı açtığı taktirde bu işi yapabilmektedir bu durumdan dolayı bu sektörde ölüm oranları fazladır.

Yaşamını Yitiren Kuryelerin Yaş Dağılımı

Şekil 5 Hayatını kaybeden motokuryelerin yaş dağılımı (Motokurye Ölüm raporu 2023).

Kurye Haber ve İSİG'in 2021 için yayınlanan raporlarda en az 32 kuryenin iş cinayetlerinde hayatını kaybettiği tespit edilmişti. Kurye Hakları Derneği'nin "2022 Moto Kurye Ölümleri Raporu"nda iş cinayetiyle hayatını kaybedenlerin sayısı 58 olarak tespit edilse de bu sayının daha fazla olduğu tahmin edilmektedir. 2023'te en az 68 moto kuryenin iş cinayetlerinde hayatını kaybettiğini görmekteyiz. Bu durumun nedenlerinden biri de kayıt dışı çalışma ve denetim olmadan işe alma olmaktadır.

Sistem; makineleşme ve teknolojik, teknik gelişme ile emeğe olan bağımlılığını azaltmak, denetimi sağlayarak işçi örgütlenmelerini parçalamak amacındadır. Richard Edwards denetim kavramını işverenlerin ve yöneticilerin, işçilerden iş davranışını elde edebilme yeteneği olarak görmektedir. Kapitalistler üretimi durduran eylemlerin olmaması yönünde bir kontrol mekanizması sağlamaktadır (Edwards,1979:17-18,Aktrn:Bayrakçı,2018:22).

Kontrol sisteminin üç ana sistem tarafından kontrol edilmektedir: Bunlardan ilki, talimatlar veya mekanizmaların, metotlar aracılığıyla işverenin işte yapılması gerekenleri tüm ayrıntısıyla belirlemesi, ikincisi üretim sürecinde yapılan hataların değerlendirilmesi ve doğru

performans göstermeyen işçilerin denetlenmesi tespit edilmesi (platform işçileri bu denetimi algoritma, uygulama üzerinden görebilmektedir.), ve üçüncüsü de kapitalistin, yöneticinin kendi istekleri çerçevesinde işi yürütme amacıyla ödül sistemlerinin kullanılmasıdır (Bu konuda kuryelik sisteminde Getir platformu bir performans değerlendirmesi sonrasında çalışma bakımından iyi olan işçilere hediye çeki vermesi örnek olarak gösterilebilmektedir) (Edwards,1979:18 Aktrn: Bayrakçı,2018:22). Denetim stratejileri konusunda Friedman'ın yaklaşımı şöyledir: Taylorizm işçiyi makinenin bir parçasına indirgeyen, emek sürecini bireyselleştirip vasıfsızlaştıran bir sistemdir. Bu noktada Taylorist üretim tarzında despotik, doğrudan bir denetim vardır (Bayrakçı,2018: 22).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

PLATFORM KAPİTALİZMİ VE TESLİMAT İŞÇİLERİ

Teknolojik dönüşümlerin iktisadi olarak yansıması sadece emek rejimlerinde değil aynı zamanda, dijitalleşen çağda toplumsal ilişkileri, toplumsal iş bölümünü ve tüketim kültürünü de değiştirmiştir. Küreselleşmenin artık gündelik hayatımızdaki yerinin, hız çağı içerisinde pratiklerimizde varoluşu hayatımızı büsbütün değiştirmiştir. Türkiye bazında 1980’li yıllarda 24 Ocak kararları ile liberalizme geçişimizin öncesinde devlet destekli ekonominin artık kriz içerisinde olması ve sistemin yapısal dinamiği olan kar elde etme olanaklarının yetersiz kalmasıyla sermayenin kuralsızlaştırılması, her sektörde özelleşmeye gidilmesi, emek güçlerinde riskin ve maliyetin azaltılması, işsizliğin artması, artı değer maksimize edilebilmesi bununla birlikte işsizlik oranlarındaki artış iktisadi anlamda büyümeye neden olmaktadır. Bununla birlikte 2008 krizinden sonra sermayenin belirsizleşmesi ve yoğunlaşması söz konusudur, teknolojinin çalışma hayatında önemli bir sermaye haline gelmesi ile birlikte işin yoğunlaşması, yeni sektörlerin var olması ve çalışma şartlarının ve biçimlerinin değişmesi söz konusudur.

İktisat dışı, yaşam alanlarında dahi mali faaliyetler ve yeni sektörler var edilmektedir. Teknolojik değişimler ile üretim, dağıtım ve tüketim hudutları erirken ücretsiz işler ücretli işlere dönüşmektedir (Huws,2017: 167). Bu değişim ile birlikte sınıf, emek ve meta gibi kavramlar belirsizleşmekte ve bu alanda da teorik bir bulanıklık vardır demek yanlış olmayacaktır. Pratik yaşamın tüm yönleri sermaye ağının kapsamına çekildiğinden işçinin varlığının vasfı da aynı zamanda belirsizleşmiştir. Emek rejimlerine bakıldığında taşeronlaşma önemli bir çalışma şekli haline gelmektedir. Çünkü teknoloji ile birlikte Home Office, hibrit çalışma sistemleri işverenin maliyetini en aza indirmektedir. Yüksek iş değiştirme hızı, düşük ücretler, sosyal hak kayıpları, ağır çalışma koşulları, sosyal güvencesizlik, iş sağlığı ve güvencesinin olmaması, sendikasılaşma gibi olgular, despotik bir rejim olan taşeron çalışmanın baskıcı dinamikleridir. Taşeron çalışma tam olarak da bu gig çalışanları üzerinden açıklayabiliriz. Özellikle çalışmanın pratik yanı olan Kuryeler özellikle Esnaf Kurye dediğimiz model işçiyi mülksüzleştirerek kendi işinin patronu ol vaadiyle işçiyi daha güvencesiz yoğunlaştırılmış, belirsizleştirilmiş bir iş modeline aktarmaktadır. İşçi statüsünde olmayan bu işçiler şirketlerin bir bakıma işçinin maliyetini ve aynı zamanda işverenin riskini azaltmaktadır. İşçi statüsünde olmadıklarından şikayetlerini iletebilecekleri bir muhatabının olmadığını söyleyebiliriz.

Esnaf kurye modeli güvencesiz bir çalışma modelidir bu çalışma modelinde kuryeler bağımsız yükleniciler olarak işe alınır ve işverenleriyle bir iş ilişkisi yerine bir hizmet sözleşmesi yapmaktadır, bu durumla birlikte esnek çalışma saatleri, sosyal güvencenin eksiliği, belirsiz ve düşük gelir durumu ve işveren denetimin olması bu modelin dezavantajlarını oluşturmaktadır.

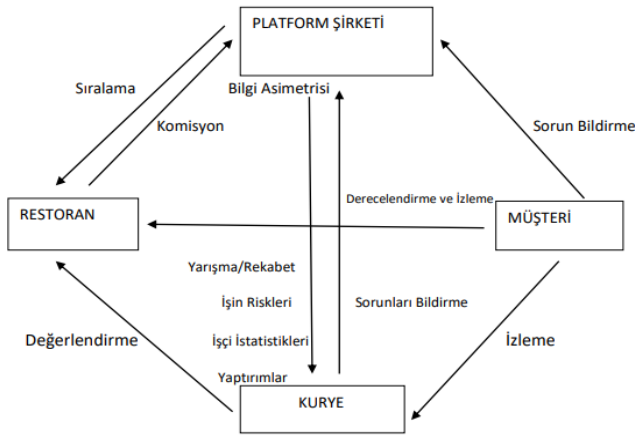
Bu noktada kuryelere uygulanan denetim mekanizmalarına kısaca değinecek olursak, performans değerlendirme, puanlama sistemi, GPS ve takip sistemleri, kalite kontrol standartları, sözleşme ve anlaşmalar adı altında inceleyebilir. Sömürü mekanizmalarına bakacak olursak ilerleyen bölümlerde bu temaların ayrıntılı olarak üzerinde durulacağını belirterek: düşük ücretler, gelir eşitsizliği, sosyal güvencesizlik, esnek çalışma saatleri, yoğun çalışma baskısı, iş güvencesi eksikliği ve yüksek maliyetler altında incelenecektir.

Teslimat işçileri, telefonlarından bir akıllı telefon uygulamasından giriş yaparak vardiyalarına başlamaktadırlar giriş yaptıktan sonra teslimat siparişleri bir algoritma ile etkileşim yoluyla onlara atanır bu nedenle işçilerin işlerini alabilme ve yürütebilmeleri için uygulamayı etkinleştirmeleri gerekmektedir. İşçiler uygunluk durumlarını bildirdikten sonra teslimat taleplerini almaktadırlar konum ayrıntılarını görüntüleyemeden bir işi kabul etmeleri için birkaç saniye verilir eğer teslimatı kabul etmezler ise sistem onları direkt atar ve ceza olarak belli bir süre paket gelmesi engellenir bu durum aslında işçinin performansını ve işin hızlı bir şekilde yürütülmesi adına olan bir denetim biçimi olduğunu söyleyebiliriz. İşçilerin bölgelerini tahsis etmesi ve nedeniyle uygulamalarında almak istedikleri rotaları seçme yahut tercihlerini belirleme olasılıkları çok sınırlıdır. Dahası şirketler çalışanlarını otomatik atama modunu başka bir deyişle gelen siparişleri seçme olanağı olmaksızın kabul etmeleri gereken bir modu kullanmaya teşvik etmektedir. Bu teslimat kabul ve alım mekanizmasında, bir emek sürecini harekete geçirmek için algoritmanın insan eylemi ve onunla bir şekilde etkileşime girebilen bir insan işçi tarafından etkinleştirilmesi gerektiği açıktır başka bir deyişle işe çağrı için bekleme süresi içinde hazır kalması gereken bir özne var ki bu hem kendi zamanı değil hem de iş mantığına göre ücretli iş zamanı değildir. Tüm çalışma saatlerinin değil, yalnızca teslimat için kesin olarak tanımlanmış zamanın ücretlendirildiği yeni bir çalışma süresi anlayışının ortaya çıkmasına neden olan bir algoritmik bir yönetim sistemidir. Yemek dağıtım platformları önceden kodlanmış durum ortamları ve olası eylem şeması oluşturmanın yanı sıra önceden tanımlanmış yanıtları yönlendirme eğilimindedir. Dolayısıyla hem çalışanların hem tüketicilerin olası seçimlerini modelleyen ve kısıtlayan bununla birlikte onların düşünme biçimlerini de koşullandıran ortamlardır. Ücretlendirme mantıkları sipariş tahsisleri ve performans değerlendirmeleri, platformların nasıl çalıştığını yöneten algoritmalar içerisinde belirsiz bir şekilde paketlenmiştir. Algoritmik yönetimi farklılaştıran şey, dijital algoritmalar ile daha öncede bahsettiğimiz gibi insan eylemi arasındaki bağlantıdır. Algoritmanın kendi iç mantık ve kontrol tutarlılığı vardır ancak işlevselliğe geçiş kaçınılmaz değildir algoritmik yönetimin belirleyici unsuru, emek süreçlerinin otomatikleştirilmiş kontrolü değil, toplumsal praksisin yönlendirilmesidir bu bağlamda bilgi asimetrisi, platformun iş üzerindeki kontrolünün merkezi bir unsurudur (

Heiland ve Brinkmann 2020, Rosenbland ve Stark 2016; Rosenbland 2018; Ravenelle 2019; Aktrn:Armano, Leonardi, Murgilai 2022: 90).

Algoritmik yönetimin merkezinde, teslimatıların performanslarını değerlendiren bir değerlendirme sistemi ile entegre edilmiş sipariş tahsisi ve performans ölçüm sistemi yer almaktadır. Teslimatın ardından hem teslimat hizmeti ortakları hem de müşteriler platformun aracılık ettiği bir sistem üzerinden değerlendirme yapmaktadır bu birden fazla aktörün devreye girdiği karmaşık bir mekanizmadır: teslimatı alan müşteriler, platformu kullanan restoranlar ve son olarak şirket. Ödüllendirici bir mantık olarak algoritmik yönetim, sıralama sisteminde daha yüksek puana sahip olanların, bir sonraki hafta için vardiyaları yalnızca belirli bir saatte görüntüleyebilen en düşük puana sahip olanlardan daha önce görmesine imkân tanımaktadır.

Teslimat işçisinin puanı ne kadar düşük olursa çalışma saati bulması da o kadar zor olmaktadır. Genel itibari ile bu sistem çalışması platformların kısıtlı olarak gerçekte ihtiyaç duyulandan çok daha fazla işçi alması ile aslında işçinin daha hızlı çalışmasını ve işçiler arasındaki kolektif gücü zedeleyip tamamen bir rekabet ortamına neden olmaktadır. Sıralamada yukarı çıkmak için sürücülerin her zaman oturum aması bir meslektaşının son dakika da iptal ededeğini ve bu vardiyayı karşılamak için müsaitlik durumundan vazgeeğini düşünmeleri gerekmektedir. Algoritmalar serbest çalışma modelini mümkün kılmıştır. Bakıldığında bu durum yeni dönem Taylorist alışma sistemi denilebilir, Algoritmik yönetimle ortaya çıkan yeni unsur, işçilerin emek süreçlerinin kontrolü üzerinde algılanan özerkliğini kullanan ve yönetimsel karar alma sürecinin resmileştirilmesidir. Platform kapitalizmini karakterize eden emek süreçlerini yalnızca dijital Taylorizm olarak okumak hata olacaktır; Braverman emek süreçlerinden bahsederken hali hazırda dijital ortamda biçimlendirme, disiplin ve yoksullaştırmaya doğru genişleyen eğilimler olarak tanımlamıştır. Eskiden alışma koşulları yaşam koşullarını disiplinli bir şekilde belirliyordu Artık işletmeler, motivasyonları, işçilerin özerklik arzularını ve kendi özel zamanlarını yönetme becerilerini tehlikeye atarak neoliberal öznenin üretilmesine doğrudan müdahale ediyor, böylece bireysellikleri şekillendirmektedir, aslında burada işçinin yeniden üretme, inşa edilmesi anlamına gelmektedir.

Şekil 6 Yetkisizleştirme Döngüsü: (Franke ve Pulignano, 2022)

Sistem yalnızca kar elde etmeye yöneliktir kar elde etme sistemin yapısal özelliği olduğu kadar sistemi aynı zamanda krize sokabilecek çelişen bir dinamiğidir. Küreselleşme olgusu ile birlikte daha da artan rekabet sermayenin sürekli bir artı değer yaratma yolunu açmasını salık vermektedir ve bu anlamda da teknoloji en önemli kaynaktır, çünkü teknoloji ile birlikte sermaye hiç olmadığı kadar mekân ve zaman tanımadan her alanda kendini yeniden üretme imkânı bulmaktadır. Teknolojinin gelişmesi ile birlikte dijital platformlar aracılığıyla yaratılan Pazar kendine yeni bir sermaye yaratım alanı bulmuş ve işgücü niteliğinin ve biçiminin değişmesini sağlamış yeni sektörler ortaya çıkarak emek gücünün daha karmaşık hale gelmesiyle birlikte aslında sistemin yapısında olan sömürü ve denetim mekanizmaları hiç olmadığı kadar belirsizleştirilmiştir.

Farklı toplumsal sistemler genellikle fazlasıyla cinsiyetçi, hiyerarşik denetim biçimleri içerisinde karmaşık iş bölümleri geliştirdi. Braverman'ın izleyicileri emek süreçlerinin yeniden yapılandırılmasında Vasıfsızlaştırma ögesini vurgulamaktadır. Ancak kendisinden önce Taylor'ın yaptığı gibi Braverman da zihinsel faaliyetlerin bedensel olanlardan ayrılmasını, daha yüksek becerili birtakım yeni faaliyetler yaratmayı da kapsayan bir süreç olarak gördüğünü belirtmiştir (Braverman, 2008). Vasıfsızlaştırma teorisinin; işin parçalanması ve rutinleşmesi, emeğin metalaşması ve teknolojik gelişmelerin işçilerin vasıflarını kaybetmelerine neden olduğunu otomasyon ve makineleşme, işin daha mekanik bir hale gelmesine neden olmaktadır. Çalışma biçiminin işin yapısının dönüşümü sistemin temel çelişkilerini yahut dinamiklerini değiştirdiğini söyleyemeyiz her ne kadar sömürü ve denetim mekanizmaları değişmiş olsa da sistemin yapısı kendini farklı platformlarda yeniden üretmiştir. Bu yeniden üretim toplumsal ideolojik ve iktisadi alanlarda kendini göstermiştir. Kapitalist sistemin yenilikçi ve devrimci özelliği ve küreselleşme ile birlikte sermayenin belirsizliği ve hızı her zaman kendine sistemin çelişik dinamiği olan karı maksimize etme olanağı bulmuştur. Teknolojinin gelişmesiyle birlikte

sermaye sadece işletmelerde değil gündelik hayatın her alanında, zamanda karını maksimize edecek yollar bulmuş ve bu durum sistemin işlemlerini sağlamıştır. Sistem içindeki krizler yeni krizler yaratmış ve bu dönemlerde ise sistemin yapısal özelliği olarak sürekli kendini yeniden üretmiştir. Mavi ve beyaz yakalı işler arasındaki ayrımlar, yeniden düzenlenirken, üretim, dağıtım ve tüketim arasındaki sınırlar erirken, bazı ücretli işler ücretsiz işlere dönüşürken, yaşamın geleneksel olarak herhangi bir pazarın kapsamı dışında görülen alanlarından yeni sektörler var edilmektedir.

Dijital kapitalizm kavramı kapitalizmin yeni bilgi ve iletişim teknolojilerini kendi çıkarları doğrultusunda kullandığı ve sermaye birikimini yeni iletişim teknolojileri sayesinde hızlandırdığı bir süreci ifade etmektedir. Dijital kapitalizm geleneksel emek sermaye ilişkisini dönüştürürken, üretim süreçlerinin neredeyse tamamını kapsayan yeni bir ağı da ortaya çıkarmaktadır. Dijital kapitalizmi sadece yeni teknolojik gelişmelerle açıklamak yanlış olacaktır. Neoliberal politikalarla ilişkili olan platform çalışma biçimi 2008 Krizi'nden sonra devreye sokulmuştur. Platform çalışması, sistemin sermaye birikim krizinin aşma yoludur. Platform kapitalizmiyle güvencesizleştirme politikaları yaygın bir biçimde uygulanmaktadır. Bu politikalar, teknolojik ve organizasyonel gelişme ile derinleştirilmiş ve etkinleştirilmiştir. (Azzellini, 2022:275. Aktrn.Bakın, 2023:381)

1980'lerden bu yana neoliberal politikaların getireceği noktadır bu dönüşüm, çünkü kuralızsızlaştırma işçinin çalışma saatlerindeki belirsizlik ve yoğunlaşma, güvencesiz çalışma pratikleri kar oranını maksimize etmek adına sermayenin alanını artırma, küreselleşme olgusu ile birlikte artık belirsizleşen bir sistemden bahsetmekteyiz. Üretim ve tüketim süreçlerinin dijital mecrada gerçekleşmeye başlaması sermayenin emek üzerindeki baskısını ve sömürsünü azaltmamış, tam tersine yeni teknolojiler aracılığıyla şekil değiştirerek emek sömürsünün derinleşmesine neden olmuştur (Sevgi, 2021:40). Dijital platform üzerinden çalışan teslimat işçileri, özellikle pandemi döneminden sonra dijital platformlar karını maksimize etme imkânı bulmuş ve çok geniş bir yedek işçi ordusunun da olmasıyla birlikte bu platformlarda çok sayıda işçi çalışmıştır. Bu platformlarda çalışan teslimat işçilerinin esnek ve yoğun çalışma saatleri, güvencesiz bir iş sahası olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır, Bilhassa esnaf kurye modeli bunun en iyi örneklerindedir. Kendi işinin patronu ol gibi vaatlerde bulunan bu iş modeli aslında işçinin güvencesizliğini artıran bir sistemdir. Bu durum aslında rızanın yaratılması söz konusudur. Kendi aracıyla çalışan işçiler dijital platformlarla yaptıkları uzun yahut kısa sözleşmelerle birlikte çalışmaktadır.

İş sözleşmelerinin uzun süreli değil kısa ve geçici olarak yapılması, herhangi bir işverene bağlı olmadan bağımsız çalışılması, çalışma gün saatlerinin son derece esnek ve belirsiz olması

ve nihayetinde ücretlerin de belirli bir standardının olmayarak esnekleştirilmesi gibi bir çok uygulama platform ekonomisinin temel özellikleri arasında yer almaktadır (ETF,2022; Başol,2021; Lane 202. Aktrn; Sevgi 2021: 42). Ancak işçi değil işveren statüsünde oldukları için işçinin hukuken var olan kazanımlarından yararlanamamaktadırlar bu durum nedeniyle de herhangi bir iş kazasında hasar olan aracının maliyetini kendisi karşılamak zorundadır, sigortasını kendisi yatırıp vergilerini ödemek zorundadır olası bir kaza sonrası yaralanmada ise işçi statüsünde olmadığı için bir gelire sahip değildir ve özellikle dijital platformlar bordrolu yerine esnaf kurye modeli ile çalışmayı tercih etmektedir, çünkü bu durumda işçinin maliyeti en aza indirilip şirketler için işçiden kaynaklı riskler ortadan kalkmaktadır. Aslında bu model taşeronlaşmanın bir versiyonudur.

Kargo dağıtım şirketleri, işverenin sorumluluğundaki tüm riskleri işçiye yüklemesi nedeniyle bu bağlamda işçiler hak ve özgürlükler kapsamının dışında kalmaktadır. Bunlardan en önemlileri sosyal korumanın olmaması ve iş, gelir güvencesinin ortadan kalkmasıdır (Kıdak,2021: 13). Platform çalışanlarında parça başı iş modelinden dolayı rekabetin fazla olması kolektifleşmenin parçalanmasına neden olmaktadır. Bu parçalanmanın nedeni teknolojik, yasal, mekansal, sosyal, organizasyonel olmak üzere birçok boyutu vardır. (Heiland,2020:18 aktrn:Öz, 2023: 96). Yasal olarak platform teslimat çalışanları işçi statüsünde değildirler, kendi işletmelerine sahip iş ortaklarıdır. Bu yüzden sendika örgütlenme durumu ve şirketle toplu pazarlık şansı olmaz. Kuryelerin fiziksel iş yerinin olmaması, çalışma mekanlarının yollar olması sebebiyle çalıştığı arkadaşlarıyla ilişkilerinin kısıtlı olması sınıf bilincinin oluşmasını ve kolektif eylemin önünde bir engeldir. Kolektifleşmeyi engelleyen, parçalayan etkenlerden birisi de algoritmik denetimdir anlık takip sistemi ile elektronik bir şekilde kuryeler kontrol edilmektedir. Ve müşteriler tarafından oylanan puanlama sistemi ile bir performans değerlendirme süreci ve kontrol mekanizması vardır ve bu teknolojik sistemin amacı (örn. anlık takip sistemi) kuryelerin emek dışı zamanlarını en aza indirmektir (Öz, 2023: 98).

Elektronik yöntemler, artık bir çatı altında çalışmayan birçok çalışma modeli olan örneğin home Office gibi çalışma modelleri için teknoloji ile birlikte gözetim de bireyselleşmiştir. 19. yüzyılda 20. yüzyıl başlarında bütün işçileri, duvarlarla çevrili, fabrika altında toplamak gözetimi kolaylaştırırken günümüzde teknolojileri daha çok bireysel işçi ile ilgilidir. İletişim altyapılarının gelişiminin hızla büyümesi ile işçilerin izlenmesini daha kolay hale getirmiştir (Lyon 2006:86). Dijital kapitalizm çağında, işçiler hala uzun saatler, güvencesiz emek, gözetim, denetim ve yüksek düzeyde sömürü sorunuyla karşı karşıyadır. Dijital kapitalizmde teknoloji sabit değişmez sermayedir ve göreceli artı değer üretimi ve denetim araçlarından biridir (Fuchs,2021:64-65).

Neoliberal politikaların temel prensiplerinden biri olan işlerin parçalara bölünerek

taşeronlaştırılması platform ekonomisinin yapısına son derece uyum sağlamıştır. Dijital ekonomi, paylaşım ekonomisi, endüstri 4.0, platform ekonomisi kapitalizmi cep telefonunuzdan bilgisayarımıza kadar sirayet eden karmaşık ekonomik ilişkilerini adlandırmada kullanılan tanımlardandır. Türkiye’ de çok farklı çeşitte kuryelikler mevcuttur; son yıllarda kendi hesabına çalışma biçimi yaygınlık kazansa da, küçük işletmelere bağlı SSK lı ve sigortasız kuryelik yapan, yine küçük kurye firmalarına bağlı ya da bağımsız çalışan evrak kuryeliği, ecza depolarına ve çeşitli sektörlerle bağlı değişik tipte çalışma modelleri ile çok parçalı üretim ilişkileri içinde kuryelikler mevcuttur (Kurye Hakları Derneği, 2024:23). Dijital emeğin ekonominin geri kalan tarım, sanayi endüstrisinden ayrı bir ekonomi biçimi olarak değerlendirilmesi doğru olmayacaktır. İş bölümü daha da karmaşık hale gelmektedir; hem zihinsel hem bedensel olarak görevlere bölünmekte olan faaliyetlerin birbirlerinin varlığından neredeyse habersiz farklı işçilere coğrafi ve sözleşmeli olarak dağıtılması eğilimi artmaktadır (Huws, 2018:176). Platform kapitalizmi içinde teslimat işçilerinde de bu durum vardır işçilerin birbirinden haberi yoktur aynı platformun işçisi olmalarına rağmen kimisi bordrolu kimisi kendi hesabına çalışan, esnaf kurye olarak çalışmaktadır bu durum herhangi bir sorun karşısında iletişimlerini engellemekte ve örgütlenme sorununu ortaya çıkarmaktadır. Aynı zamanda çalışma modelleri farklı olduğundan işçinin işçiye yabancılaşma ve rekabet artmaktadır. Teknolojik gelişme ve sonuçları olarak kapitalizm de taşımacılık e ticaret ve dijitalleşme ile birlikte çalışma koşulları ve sermaye-iş gücü çelişkileri yeniden biçimlenmiştir, taşeronluk ve kuralsız, belirsiz çalışma artmıştır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

BULGULARIN DEĞERLENDİRİLMESİ

Bu bölümde görüşmecilerin cevapları değerlendirilecektir. Genel anlamda emek sürecinin dinamikleri ve çelişkileri tartışılmış, teknoloji ve organizasyonel yenilikler ile birlikte değişen sömürü pratikleri ve denetim, gözetim mekanizmaları analiz edilmeye çalışılmıştır. Bu çalışmanın pratik yanı olan motokuryeler bu başlıklar altında incelenmeye çalışılacaktır. Şirketlerin dijitalleşmeye gitmesi bu bağlamda çalışma koşullarını değiştirmek daha esnek çalışma saatleri olan, güvencesiz ve taşeronlaştırılmış çalışma modelleri ortaya çıkmıştır. Türkiye de platform şirketlerinin çoğunun esnaf kurye modeline geçmesinin nedeni karı artırarak, işçinin ücrete tabi kılınmasıdır bu durum işçinin performansını daha da artıran ancak onu değersizleştiren bir dinamiktir.

Esnek çalışma saatleri ve çalışma pratikleri

Bu konu hakkında sorulan sorulara yanıt veren kuryeler şöyle cevaplamışlardır: yemek sepetin de esnaf kurye olarak çalışan A kişisi:

“...bazen çalışma saatleri bulamıyoruz çok yoğun olduğu için ben bundan çok şikayetçiyim sisteme girildiği zaman puanlama var puanın yüksek olduğu zaman çalışma saati daha çok buluyorsun ama puanın az olduğu zaman çalışma saati bulamıyorsun zorlanıyorsun...haftada mesela Çarşamba günü mesela çalışma saati bulamama gibi bi durumun var dolu oluyor yani sistem ... yemek sepetinin kendi sayfasında puanlama var sekizden bire kadar bir olan en yüksek oluyor o kişi çalışma saati daha iyi bulabiliyor puanı yüksek olduğu için çok çalıştığı için puanını yükseltmen gerekiyor aslında ki çalışma saatleri bulabilesin.. mesela acil bir durum oluyor siparişi iptal ediyoruz hemen bizi iki saat askıya alıyor...” (A kişisi, esnaf kurye, yemek sepeti, yaş 25.)

Bu puanlama sistemini işçinin performansını artırabilmek için ve aynı zamanda işçiler arasındaki rekabeti de artırabilmek için bir performans denetim mekanizması olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Puanlama sistemi sadece platform şirketleri tarafından değil, müşteriler tarafından da derecelendirilmektedir. Bu bağlamda kuryelerin siparişi ne kadar sürede ulaştırdıkları, nerede oldukları, müşteriler tarafından da takip edilmektedir. Bu noktada hız-dakiklik-parça başı çalışma, denetim dinamikleri, Fordist üretim ilişkilerinin temel özellikleri olması nedeniyle moto-kuryeliğin bir yönünün bu ilkelere dayandığı söylenilebilmektedir. Esnaf kuryelik bir taşeron çalışma biçimi olmasıyla, güvencesizliğin, esnek çalışma saatlerinin, gelir belirsizliğinin olmasıyla da post-Fordist çalışma dinamikleri taşımaktadır. (Kaya vd. 20022: 363).

“Esnaf kuryelikte bu part-time işte dediğim gibi esnek çalışma saati olduğu zaman insanlar çalışma saatleri seçiyorlar bunun da bir belli bir skalası var puanın ne kadar yüksekse ona göre iş seçiyorsun, mesela ben üç hafta boyunca sadece iki gün çalışma saati bulabildim puanım yükseldikçe slot seçimi daha erken yapıyorsun başka çalışana göre...(B kişisi, öğrenci-esnaf kurye, yemek sepeti, 25 yaş).

“Çok çalışıyorum yani günde şöyle söylüyim sabah saat 11 de kontak açıyorum gece saat iki de üçte kapatıyorum... yeri geliyor dükkanın çöplerini değiştiriyorum yeri geliyor malzeme taşınacak oluyor onları yapıyorum paket bekleme süresi içinde de dükkanın işlerini yapıyoruz...ben hiç izin almıyorum biz parça başı çalıştığımız için paket başı para alabiliyoruz...motor benim tüm masrafları bana ait ben mesela kaza geçirdim iki gün dinlendim sonra yine çalışmak zorunda kaldım çünkü çalışmadığım taktirde bir gelirim güvencem yok kendi sigortamızı kendimiz ödüyoruz ama dükkan üzerinden görünüyoruz parça başı çalıştığımız için esnaf kurye gibi ama resmi olarak dükkana bağlıyız.”(D kişisi, Dükkan kuryesi, yaş:36, 15 senedir kuryelik işi ile uğraşmakta).

Bu görüşmecimizin de söylediği gibi parça başı iş sistemi sürekli çalışmaya iten bir sistemdir çünkü ücretlendirme modeli, hızlı bir şekilde çok fazla paket atmayı teşvik etmektedir. Örneğin parça başı, paket başına çalışan bir işçi çalıştığı esnada paketini attıktan sonra gelen paketi adresini görüntüleyemeden hemen kabul etmek durumundadır eğer etmezse sistem direkt atar ve bir saat gibi bir süre içerisinde paket alamama durumu olmaktadır. Ve bu tarz durumla aynı zamanda işçinin puanı düşmektedir. Puan düştüğü vakit çalışma saati bulamam gibi bir uygulama her platform şirketinde uygulanmamakla birlikte özellikle Yemek sepeti bu denetim mekanizmasını kullanmaktadır. Örneğin Vigo işçilerinin yapmış olduğu eylemlerin nedenleri normalde saat başına ücret alırken artık paket başına ücret almaya dönük bir sisteme geçmişlerdir bu durum işçinin güvencesizliğini artırma işverenden kaynaklı riskleri bireyselleştirme ve işçinin üzerine yıkılması olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Tehlikeli bir sektör olan kuryelik sektörü esasen parça başı, paket başı çalışmanın olması bu sektördeki ölüm oranını artırmaktadır çünkü ne kadar fazla paket dağıtılsa o kadar puanlama sırasının en üstünde olur ve daha rahat bir biçimde işçi vardiyasını seçebilmektedir. Vigo’nun bu sisteme geçmesindeki temel amaç işçileri ücretlendirme sistemi ile kontrol-denetim altına alarak kar marjını artırmaktır. Çünkü internetin çekmediği bir yerde olması durumunda işçi kontrol altında tutulamamaktadır. Çalışanlara, kaza geçirdiğinizde herhangi bir yasal güvenceniz var mı sorusuna hiçbir yasal güvencemiz yok diye cevap vermişlerdir, burada da görüşmecimizin belirttiği, kaza geçirdikten iki gün sonra direkt işe başlamıştır. Yasal anlamda işçi statüsünde olsalardı bir güvenceleri, gelirleri olacaktı ama bu durum sadece işin parçalanması işçinin

güvencesizliğini arttırmıştır. Puanlama sistemi işçinin paket attığı zaman zarfına, sayısına ve karşılıklı müşteri ilişkilerine bağlı olmaktadır başka bir deyişle performans değerlendirmesidir.

Yemek sepeti eylemlerinin başarısız olmasının nedeni aynı vigo'nun işçileri gibi şöyle söyliyim platformlar parça başı artı saatlik ücrette olduğunda daha fazla kar marjını yükseltiyorlar kendilerine içindeki sigortalı elemanlarını da çıkmaya zorladılar hepsini kimseye demediler senin çıkış paranı verelim sen işi bırak diye direkt feshetme anlaşmasıyla yürüyorlar onlara deseler hani sizin çıkış paranızı verelim adam zaten bırakcak işi insanlar çıkış parasını alamadığı için bunu yaptılar...(D kişisi, Dükkan kuryesi, yaş:36, 15 senedir kuryelik işi ile uğraşmakta)

Ücretlendirme modeli

"...ücretlendirme modelinin adil olduğunu düşünmüyorum son zamlardan sonra çok yetersiz zaten gereğinden fazla kurye olduğu için çalışma saati az bulabildiğimiz için asgari ücretin biraz fazlasını alıyoruz öyle söyliyim motorun bakımları bize ait ekipmanlar bize ait herhangi bir kaza yaptığın zaman motora bi şey olduğu zaman masrafı sana ait oluyor aylık yüzde 20 bir vergilendirme üstüne bir de üç aylık bir gelir vergisi ödüyorsun işte üç ay boyunca ne kadar kazanıyorsun yüzde 15 de vergiye gidiyor ben gerçi genç girişimcilikten faydalaniyorum şu anda gelir vergisi alınmıyor bu yüzden KDV yi ödüyoruz yine aynı şekilde...KDV de zaten en büyük sıkıntılardan bi tanesi.. (B kişisi, esnaf kurye, yemek sepeti, yaş 25)

Paket başına çalışan esnaf kuryeler sigortalarını, motor masrafların, ekipmanlarını ve vergilerini ödediğinde aslında asgari ücretten bir tık fazlasına tekabül etmektedir. Esnaf kuryeler yasal olarak işçi statüsünde olmadıkları için bordrolu çalışanlar gibi sabit bir gelire sahip değildirler, sözleşmelerinde bağımlı çalışma durumu bulunmamaktadır.

Kuryeler yasal mevzuatta işveren pozisyonunda olsalar da kendi mülkleri ve araçları ile gelir elde etmeleri bedensel emeklerine dayalıdır. Kuryelerin gelirleri de belirli ve düzenli değildir. Kuryelerin sabit bir gelirlerinin olmaması yaşam standartlarını olumsuz etkilemiştir (Kıdak 2021:80). Kuryeler gelir istikrarını sağlayabilmek için daha fazla dağıtım yapmak zorundadır bu durumu puanlama sistemi ile birlikte görebilmekteyiz.

İş sağlığı ve güvenliği

Bu başlık altında sorulan sorulardan kaza, hastalık izin konuları sorulduğunda B kişisi şöyle cevaplamıştır:

"Ulaşabildiğimiz birisi yok. Canlı destek olarak sorarsanız da ,canlı desteğe de sadece üstümüzde paket varken ulaşabiliyoruz yani normal zamanda üstümde paket yokken diyelim ki kaza yaptım o kazayı bildirebilmek için üstüne paket düşmesini bekliyorsunuz, yani süpervizörler var ama mesela bizim bir arkadaşımız yazmıştı işte abi kaza yaptım gelemycem diye 15 gün

sonra geri dönmüştü...yani nedeni freelance çalıştığımız için oluyor yani taşıeron firmalarla beraber çalışan esnaf kuryeler var onlar biraz daha ulaşabiliyorlar ama biz freelance çalıştığımız için kimseye ulaşamıyoruz yemek sepetine ulaşamıyoruz mesela bir kaza yaptıysam ben üstüme paket düşecek kaza yaptım diye bildiricem üstüne beni askıya alı puanımı düşürecekler. Kaza yapıldığında hiçbir mesuliyet kabullenmiyor zaten ki zaten esnaf kurye modelini de bu şekilde oluşturdular insanlar kaza yapı evlerinde yattıkları zaman ödemeleri gereken şeyleri ödemiyorlar yani kaza yaparsanız eğer diyelim kazadan sonra bir ay çalışmadınız cepten yiyorsunuz bir güvenceniz geliriniz hiçbir şey yok...” (B kişisi, esnaf kurye-öğrenci, yemek sepeti, 25 yaş)

Burada işçinin kaza yaptığında dahi üzerinde paket olduğu taktirde bildirebiliyoruz ibaresi güvencesiz çalışma pratiğinin bir sonucudur. Esnaf çalışma modeli her ne kadar özgürlük vaat ettiği slogan gibi belirtse de puanlama sistemi ile denetim, baskı altına alınmıştır. Ya çok çalış ya da hiç çalışıp para kazanamazsın gibi bir düşünce gözükmetedir. 1-8 puan arasındaki puanlama sistemi en iyi puanı olan çalışanın birkaç vardiya yaptığını günde 12-13 hatta daha fazla çalıştığını söyleyebiliriz ancak başka bir çalışan ise fazla yoğunlaşmadan dolayı çalışma saati bulamamaktadır. Bu durum karın artmasını ve işçiler arasındaki rekabeti ve yabancılaşmayı artıran dinamiklerdendir. Kaza geçirildiğinde işverenden kaynaklı risklerin mesuliyeti işçiye bırakılarak ve eğitime, teste tabi tutulmadan işçi alımının çok fazla olması sen çalışmazsan başkası çalışır düşüncesi ile tamamen belirsizlik ve güvencesizlik hakimdir.

“Devlet aslında bu konuda bir ön görüşme yaptı şöyle söyliyim kuryelere denetim gibi bi şey yaptılar ama mesleki yeterlilik belgesi aldirttilar bi sene kadar oldu bu durum ama devlet bizden bu belgeyi istiyor gibi bir şey çıkmadı sadece belgeyi aldirttilar herhangi bir trafik polisinin falan bu sorduğunu duymadım görmedim ama aldirttilar ama sorgulayan denetleyen bir mecra yok platformlara ya da kuryelik yapmakta olan arkadaşlara ciddi anlamda bir eğitimden geçirilmesi lazım özellikle motor sağlıkta da ve motor kullanmasını bilen adamın bu işi yapması lazım ve en az şöyle söyliyim üç dört sene motor ehliyeti olması lazım...” (D kişisi, Dükkan kuryesi, yaş:36, 15 senedir kuryelik işi ile uğraşmakta).

Sadece bordrolu değil aynı zamanda kuryelik sektöründe çok fazla kayıt dışı işçi de çalışmaktadır.

“Şöyle söyleyim işverenin kazalara karşı aldığı bir önlem yok dua var Allah a dua edip gönderiyorlar bizim kendimize özel yaptığımız sigorta var...(D kişisi, Dükkan kuryesi,:36, 15 senedir kuryelik işi ile uğraşmakta)

Bizim yatırdığımız bi sürü vergi var gelir vergisi bilmem o vergisi bu vergisi cidden yapılacak bir iş değil normalde genç girişimcilik için yapıyorlar ben hiç bu bağkurla falan

uğraşmak istemezdim yani pişmanım zaten bu işe bulaştığıma bi ton vergim var ödediğim, bi hesaplıyorum 15 bin sırf bu durumlar için giderim var.” (E kişisi, Esnaf Kurye, Getir , yaş:24, 2 yıldır bu iş ile uğraşmakta.)

Görüşmecilerinde belirttiği gibi Esnaf kurye modeli bir taşeronlaştırma ve güvencesizleştirme sistemidir, yasal mevzuatta işçi olmadıklarından bu ödenekler işçinin ödemesi gerekmektedir. Görüşülen esnaf kuryeler bu çalışma modelinden rahatsız olduklarını belirtmiştir. Sistem kâr marjını devamlı olarak artırması gereken çelişkili dinamiklere sahiptir. İşveren de bu durumda kendine ait olması gereken işçinin güvencesini sağlamak adına oluşturulan ancak işveren için riskli olan durumları bu çalışma modeli ile işçiye devretmektedir rızanın inşası için de özgürlük vaadi vadetmektedir. Aslında bakıldığında günümüzde işin bu kadar parçalanması işin vasıfsızlaştırılmasının, işin yoğunlaştırılmasını salık vermektedir. Bu kadar güvencesiz çalışma modeli nedeni ile bu sektörde çok fazla işçi çalışmakta ve yasal bir güvence olmadığından işçinin giriş çıkışı da aynı oranda kolay olmaktadır.

Platform	Doğrudan İstidam Edilen İşçi Sayısı	Platformun Kontrol Ettiği İşçi Sayısı
99design	139	1.200.000
Appen	800	1.000.000
HackerRank	200	11.000.000
Meituan	54.580	3.987.000
PeoplePerHour	50	2.400.000
Rappi	1500	25.000
Uber	26.900	5.000.000

Tablo 2 “Platform İstihdamı ve Kontrol Ettikleri İşgücü” (Rani vd.2021,Aktrn:Özyiğit,M.2022:39)

İş hukuku

İş hukukuna bakacak olursak esnaf kuryelerin, platform şirketinin öngördüğü zamanda ve kusursuz bir şekilde göndericiyi alıcıya teslim etme yükümlülüğüne sahiptir. Aksi taktirde kanun, iş sahibi olan kargo şirketinin çalışanla arasındaki sözleşmeyi tek taraflı olarak feshedebileceğini düzenlemektedir. Türk Borçlar Kanunu’nda, platform şirketi kuryenin hatası oranında indirim isteme, işi ücretsiz yapma ve tazminat isteme gibi haklara sahip olması esnaf kuryeler üzerinde güvencesizlik ve baskı yaratmaktadır (Kıdak 2021:68). Sendikal haklar çerçevesinden bakacak olursak platform çalışanlarının kendi hesabına çalışan olarak sınıflandırılması, birbirinden bağımsız, izole, platform türüne bağlı olarak farklı konumlarda birbiri ile rekabet halinde olması (Örn: Puanlama Sistemi) birden fazla platformda yüksek devir hızı ile çalışmaları, çalışmanın kısa süreli ve görev temelli olması, işçi statüsünde olmamaları, işçi olmadıklarından sendikal üyeliklerinin olmaması, mevcut yasalardan kaynaklı sorunlardan

bahsedebiliriz (Eurofound 2018:53; Johnston, Land-Kazlauskas, 2019: 3-4; Mexi 2019:9 Aktrn:Sevgi 2021: 61-62). Kısa ya da uzun olan kuryeler ile şirketler tarafından yapılan sözleşmelerin tek taraflı şirket tarafında feshedilebilme hakkı çalışan kuryenin güvencesizliğini artırır kendi mülküyle bir işçinin çalışma saatlerinden daha yoğunlaştırılmış bir sistem de çalışan esnaf kuryeler kendi vergilerini ve sigortalarını da yatırmaktadır bu çalışma pratiği işçinin geleceğini görememesi ve üzerindeki baskının nedenidir. Sabit bir maaşı da olmadığı için işçi hep sürekli çalışmaya sevk edilmiş ve günlük hayatı aslında iş hayatı olmaktadır çünkü aradaki ayırım tamamen ortadan kalkmıştır.

...işçinin durumu çok daha iyi önceki çalıştığım yerlerde ben minimum 10 saat çalışıyordum yani size bir kota koyuyorlar mesela şu anda Vigo diye bir kurye hizmeti var adam diyor ki minimum 10 saat çalışmak zorundasın 12 saat çalışmak zorundasın haftanın 6 günü 12 saat çalışmak zorundasın tamamen hayatın olmuyor hem çalışma saatlerimiz daha yoğun asgari ücretli adamın normalde üstüne mesai ücreti alsa ortalama olarak aynı fiyatlara çalışmış oluyoruz. Kendi işini belirle ya da kendi saatini belirle diyorlar ama o şekilde olmuyor zaten mesela şu an Vigo da çalışsam adam diycek ki 12 saat çalışacaksın eğer çalışmazsan yaptırımlar oluyor bir ceza sistemi var hani mesela diyelim siparişi geç götürmede siparişte yaşanan herhangi bir durumda puanınızı düşürüyorlar, siparişi kabul etmezseniz size düştükten sonra puanınız düşürüyorlar yani aslında onların dediğini yaparsanız sadece çalışabiliyorsunuz...

Denetim

...bizim kullandığımız bir uygulama var Yemek Sepeti Expres diye burada bizim konumumuzu zamanımızı, ne zaman sisteme girip çıkışımızı takip ediyorlar hatta yemek sepetinden sipariş vermişseniz görürsünüz de kuryenin nerde olduğunu siz de görebiliyorsunuz bu şekilde takip ediyorlar. Siparişi geç götürdüğünüzde puanınızı düşürüp, seni askıya alıyorlar ve çalışmıyorsun böyle bir yaptırımı oluyor, uyarı veriliyor 3 gün 5 gün çalışmanızı engelliyorlar çalışmadığınız için de para kazanamıyorsunuz... (B kişisi, esnaf kurye, yaş 25, yemek sepeti)

Emek süreçlerinde, denetim biçimlerine bakacak olursak üçe ayrılmaktadır. Birincisi basit despotik kontrol işçilere doğrudan müdahalesini gerektiren denetim biçimidir, işçilere baskı, gözetim gibi uygulamaları içermektedir. İkincisi, emeğin vasıfsızlaştırılmasıdır. Teknolojinin emek süreçlerine dahil edilmesi sermayenin belirsizleşmesine ve artı değer oranının artmasına, güvencesizliğin derinleştirilmesine neden olmaktadır. Parça başı emeğin artması işi basitleştirmiş, emeği niteliksizleştirmiştir. Basitleştirilen emekte denetim mekanizmalarının uygulanması kolaylaşırken kar oranı artmaktadır. Üçüncüsüyse teknik kontrol sisteminde esneklik, bilgisayarlar aracılığıyla olmuştur. Taylorist, Fordist sistemde doğrudan, despotik bir denetim varken, teknolojinin gelişmesiyle karmaşık bir yapıya dönüşen iş bölümünde, teknik ve

bürokratik denetimler kendini göstermiştir (Çağlayan, Bayrakçı, 2016:263- 272). Baskıya dayalı denetim günümüzde karşılığı bulunmamaktadır. Esnaf kurye modelinde de rıza kendi işinin patronu al çalışma saatlerini sen belirle kendi hesabının patronu ol gibi söylemler ile taşeron çalışmada rıza yaratılmıştır.

Örgütlenme

İnsanlar eylem yapıcak yapılcığı zaman çoğu kurye katılmıyor yani tam bir birlik olamıyoruz, rekabet çok fazla kendi hesabına çalışan adam diyor ki bunlar eylem yaparken ben bi paket daha atar paramı kazanırım diyor bu yüzden eylemler çok başarılı olmuyor mesela eylem iki saatse adam diyor ki ben iki saatte altı paket atarım 200 300 lira fazla kazanırım onlardan yani o şekilde düşünüldüğü için tam olarak da bir birlik olunamadığı için çünkü herhangi bir sendikalaşma yok sizi örgütleyecek birileri yok çünkü biz işçi değiliz bizi o sınıfa koymadıkları için herhangi bir sendikalaşma da oluyor....(B kişisi, Esnaf kurye, yemek sepeti, 25 yaş)

Platform çalışanlarında kolektifleşmenin parçalanmasının yasal, mekansal, organizasyonel, teknolojik ve sosyal olmak üzere birçok boyutları vardır (Heiland, 2020: 18. Aktrn: Öz, 2023: 97) Platform çalışanları yasal olarak işçi statüsünde değil sınırlarla çizilmiş belirli bir işi yerine getiren hizmet sağlayıcıları, neoliberal jargon ile kendi işletmelerine sahip iş ortaklarıdır. Bu nedenle platform çalışanlarının sendikada örgütlenme durumu ve şirketle toplu pazarlık şansı olmamaktadır, sabit fiziksel bir iş yerinin olmaması, çalıştığı arkadaşları ile sadece whatsapp ya da telegram ile iletişim kurulması birbirlerini görememeleri sınıf bilincinin oluşmasında ve kolektif eylemin önünde bir engeldir (Öz, 2023: 97). Yemek sepetinde iki farklı çalışma modeli vardır hem bordrolu hem de esnaf kurye çalıştırmaktadırlar bu durum işçilerin bölünmesine ve bir nokta da çatışmasına neden olmaktadır. Örgütlenmenin önünde engellerden bahsedecek olursak çalışma sözleşmesinin şirket sahibi tarafından gerekçe gösterilmeden feshedebilme yetkisi, gözetim altındaki işçiler, puanlama sistemlerinin olması rekabeti artırdığı için örgütlenmeyi engellemektedir.

Mesela bizim bir derneğimiz var derneğimize kayıt ya da üye yok biz bu konudan çok müzdaribiz mesela izmirdeki sendikalar kuryenin dostu değil o yüzden biz kendi derneğimizi kurup kendi fiyatlarımızı belirliyoruz. (A kişisi,esnaf kurye, yaş 25,yemek sepeti)

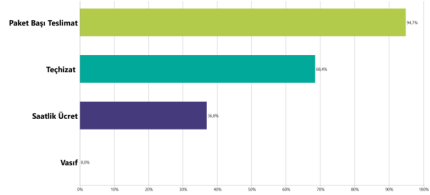
Kurye istihdamı

İşçi olarak bu platformlarda fazlaca bir yoğunlaşma olmaktadır. Pandemi ve pandemiden sonra üniversiteyi yeni bitirmiş ancak iş bulamamış ya da hala okuyan geçimini sağlamak amacıyla çalışma zorunda olan daha çok gençlerden oluşan işe alımlarda bir denetime tabi tutulmadan belirsiz bir süreç içerisinde işe alımlar olmuştur:

“...işte vergi levhamı çıkarttık, ehliyet, kimlik resimlerini bölge müdürüne attım o da beni işe aldı... yemek sepeti kadar boş bir firma görmedim sistem olarak işte çalışma saatleri vigo olsun trendyol olsun bu kadar kötü değil onlar mesela herkesi işe almıyor ama yemek sepeti önüne geleni alıyor herkes başı boş, sabit bir maaşım yok...” (A kişisi, esnaf kurye, yemek sepeti, yaş 25.)

2023 yılı raporlarına bakıldığında 68 kurye kaza geçirip hayatını kaybetmiştir. İşe alımların bu kadar kolay ve denetimsiz olması ve sadece hızlı paket servisi üzerine kurulu bu sistemde işe alımların daha dikkatli yapılması gerekmektedir. Kar oranını düşürmemek amacıyla e-ticaret yapan şirketler ve kargo firmaları iş gücü maliyetini düşürmek amacıyla bu modelden yararlanmaktadır. Aslında bu durumun çoğu şirketin hibrit yahut home office çalışma modeline geçmesi ile aynı mantıkta olduğunu söylenebilir, çünkü aslında işçi bir maliyettir. İşe alımların bu kadar kolay olması bu modelde işverenin yapması gereken, sosyal güvenlik primi, kıdem tazminatı, vergi, işçi maliyeti gibi her türlü hukuki mevzuatın işçiye yüklenmesi ve böylelikle risklerin azaltılmasıyla karı maksimize etme amacıdır. Esnaf kuryelerin yakın talepleri bu noktada işçi statüsünde olmaktır işçinin haklarından yararlanmak ve daha güvenceli çalışma koşullarında istihdam edilmektir. Şahıs şirketi kuran esnaf kuryeler, işveren statüsünde görünse de çok fazla ve belirsiz saatlerde, güvencesiz çalışan işçilerdir.

Bunun yanı sıra bir güvencesiz çalışma modelidir, çalışanları aynı zamanda mülksüzleştirerek kendi işinin patronu ol vaadiyle işçinin sahip olduğu bir güvenceye tabi tutulmamaktadır bu modelin taşeronlaştırma olduğu çok açık ortadadır. Bu model işçi kendi mülkü ile çalıştığı için işverenin maliyetini azaltmaktadır bunun yanı sıra çalışma koşullarında olabilecek kötü sonuçlarda işveren statüsünde olduğu için esnaf kurye, platformların risklerini de azaltmaktadır.

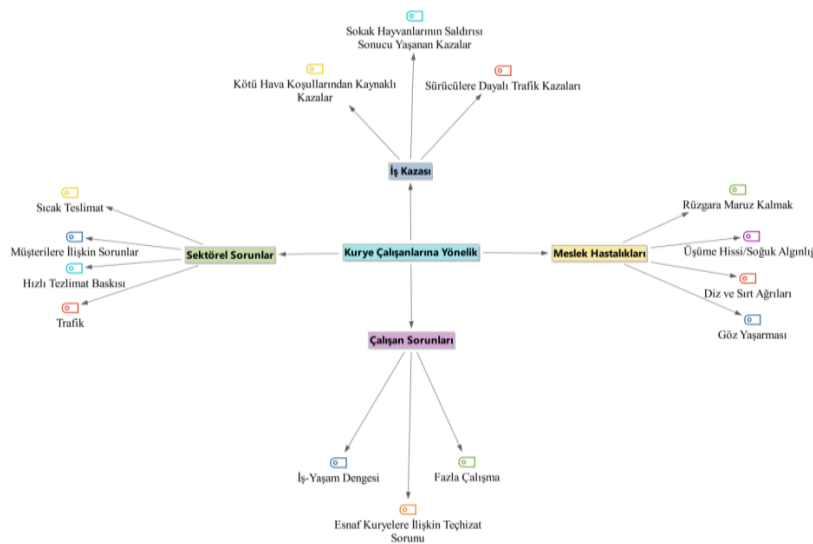
Şekil 7 Ücret Düzeyinin Belirlenmesinde Önemli Olan Faktörler: (Yertüm ve Balcı, 2023).

Aslında bu dinamikler sistemin yapısal dinamiği olup neoliberalizmin teknoloji sayesinde yeniden üretilmesidir.

“...arkamızda hiçbir destekçimiz yok, ölüyoruz. Bir kaza durumunda tüm masraflar bana ait bir güvencem yok, sürekli yapılacak bir iş değil, biz herhangi bir kaza yaptığımız zaman herhangi bir sorumlunun gelip bizim arkamızda durması gerekiyor...” (A kişisi, esnaf kurye, yemek sepeti, 25 yaşında)

“Ölüm oranları çok yüksek çünkü şu şekilde b ehliyetiyle daha önce tek yaptığı şey bisiklete binmiş bi adamın eline sen motor verirsen kaza yapar yani bundan dolayı tam olarak şöyle bir şey olsa sen bu adamı kurye olarak motor sürücüsü olarak alıyorsan bunu test etmen lazım yani takibini yapmaları hem de eğitimi de vermeleri gerekiyor çünkü yani motor sürücüsü olduğunu bilmiyorsun adam B ehliyetiyle bi motor almış işte motorun manevrası nasıl olur nerde durur yani çünkü bu araba sürmek gibi bi şey değil belli bir tecrübeden sonra kuryeliğe geçebilmeleri lazım ehliyet sınavı gibi bir sınavdan sonra bunu da yapmıyorlar gözü kapalı adamın da ehliyeti var işte şirketi açmış e her şeyi de uyuyor ee hadi kurye o paket at diyorlar yani önüne gelen herkesi aldıkları için bu kadar tehlikeli bir hal aldı. Normalde İzmir’de 600 kurye kapasitesi var yemek sepetinde ama biz 800 kişi falanıza öyle düşünün yani sona kalanlar artık çalışma saati de seçemiyorlar birinci puanda olanlarda 3 4 vardiya aldıkları için aşağıya sıra gelmiyor çok fazla insan var...” (C kişisi, esnaf kurye, yaş 25, yemek sepeti)

Aslında bu puanlama sisteminin işçilerin birbirine yabancılaşmasına neden olmuş ve bir nevi bu sistem çalışanlar arasında hiyerarşik bir düzen oluşturmuştur bu nedenle de sorunlarını kolektif bir biçimde örgütlenerek çözmelerini de engelleyen bir durum söz konusudur. Özellikle pandemi ile birlikte işsizliğin artması geçimin zorlaşması okuyan ancak geçinmek için çalışması gereken gençlerden oluşan bir işçi havuzu olduğunu söyleyebiliriz bu çalışma modeline rağbetin artmasını sağlayabilme adına da genç girişimcilere ilk işe başladığı süreçte normalde üç aylık alınan verginin alınmaması ve enek çalışma saatlerinin olmasına işçiler avantaj gibi bakmaktadır. Ancak bu durumun çalışanın güvencesizliğini artıran bir taşeronlaştırma pratiği olduğunu belirtmeliyiz işçi olmadıklarından bu statünün kazanımlarından da yararlanamadıklarından çalıştıkları ölçüde olan hastalık kaza gibi izin durumları olmayan kaza yapsalar dahi bir güvenceye, ek gelire sahip olmadan çalışmaktadırlar.

Şekil 8 Motokuryelerin karşı karşıya kaldıkları başlıca sorunlar (Yertüm ve Balcı, 2023).

Bu sorunların yanı sıra bir de uygulanan esnaf kurye modelinin, parça başı iş modelinin işçi açısından güvencesiz iş modeli ve bir sömürü pratiğidir. Şöyle ki işçi ölümlerinin en önemli nedeni aslında esnaf kurye çalışma modelinden kaynaklanmaktadır özgür, kendi hesabına çalış, kendi işinin patronu ol gibi söylemler, işin rızanın inşası kısmıdır bu durum normal çalışma saatlerinden daha fazla çalışan teslimat işçileri aslında daha iyi koşullarda yaşayabilmek için işverenin risklerini üzerine almaktadırlar. Teslimat işçisinin performansı ücrete tabi olduğu için ne kadar çok paket dağıtırsa o kadar fazla gelir kaynağı olduğundan bu çalışma modeli aslından işin tehlikeli yanını görünmez hale getirmektedir. Görüşmeciler arasında kayıt dışı çalıştığını, ehliyetim var ancak bu işle başladım motor kullanmaya diyenler oldu ancak bu konuda herhangi bir denetim yok görüşmecilerin hepsi bu konuda hem sağlık hem de motor kullanma alanında işe giren herkese eğitim verilmesi gerektiğini belirtmiştir. Her ne kadar Algoritmik bir denetim uygulansa da bu denetim sadece işçinin çalışıp çalışmadığını, performansını, müşteri ilişkilerini kontrol etmek için uygulanan bir denetimdir. Bu nokta da teknolojinin gelişmesi platform işçilerinin gözetim ve denetimini kolaylaştırmıştır bu bağlamında sektörel anlamda daha esnek çalışma saatleri, yoğunlaştırılmış iş ve verimlilik düzeyinin artırılması ve sonuç olarak karı artırmak amaçlanmıştır. Esnaf kurye modeli ile çalışanlar, parça başı çalışanlar için iki önemli sorun statü ve gelir sorunudur.

ALTINCI BÖLÜM

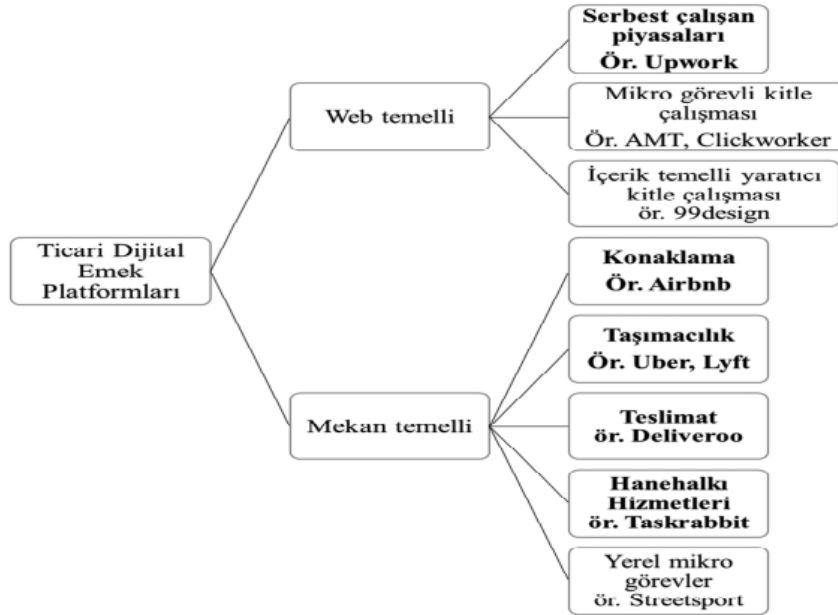
TARTIŞMA VE SONUÇ

Platform çalışma diğer standart çalışma pratiklerinden farklı olup birçok sorunu barındırabilmektedir. Bu sorunların başında da çalışanların statüsü gelmektedir. Platform çalışanları platform tarafından ve hukuken işçi olarak değil kendi hesabına çalışan olarak görüldüğünden sosyal güvenlik, sendikalaşma, toplu pazarlık, grev hakkı ile ilgili birçok sorun ile karşılaşmaktadırlar. Dördüncü Sanayi Devrimi teknolojilerinin kullanımının yaygınlaşması ile platform çalışmanın boyutunun daha da artacağı tahmin edildiğinden platform çalışmanın çalışanlar açısından yarattığı sorunlara kısa vadede çözüm bulunması işgücü piyasasının geleceği açısından önemlidir. (Sevgi, 2021: 73) Çalışmanın sonuç bölümünde genel olarak işçilerin bu sorunlar karşısında gerek yasal mevzuat ile ilgili gerek örgütlenme sorunlarıyla statü ve gelir konusunda, güvencesiz çalışma pratikleri konusunda iyileştirmeler gerektiği ve bunların nasıl olabileceği tartışılacaktır. Bu güvencesizlik sorunundan dolayı çoğu kurye bu işi bir meslek olarak yapmak istemediklerini belirtmiş ancak geleceğe bakacak olursak bu çalışma pratiklerinin artık iş gücü piyasasında daha da yaygınlaşacağını söylemek yanlış olmayacaktır. Daha önce yemek sepeti çalışma pratiğinde hem bordrolu hem de esnaf kurye çalıştırdığını belirtmiştik bu bordrolu çalışanlarında görev tanımları belirsizdir çünkü sipariş geldiği anda hemen çalışmak zorunda ve sürekli tetikte olmak zorundadır boş kaldığı süre içerisinde ise restoranda tuvalet temizliğinden mutfığa girmeye kadar her şeyin yaptırıldığı bilgisi görüşmeciler tarafından belirtilmektedir. Bu durum aslında işçinin sürekli tetikte beklediği bekleme zamanında da çalıştırıldığı görev tanımının belirsiz buna istinaden çalışma saatlerin de belirsiz olduğunu söyleyebiliriz. Daha önce dijital platformların teslimat işçisi alırken herhangi bir teste, eğitime tabi tutulmadığını çok kolay bir şekilde işe alım olduğu için kazaların meydana geldiğini ve bu sektörde büyük bir işçi yığılması olduğunu belirtmiştik bu durum gig çalışmanın, parça başı işin, taşeron çalışmanın dinamikleridir kolayca işçilerin alınıp çıkarılması(platform şirketlerinin tek taraflı işçi ile yaptığı sözleşmeyi feshedebilme hakkının olması) işin halihazırda çok basit ve niteliğini azaltılarak işçinin vasıfsızlaştırılması olgu hakimdir.

Taşeron çalışma emek süreci teorisiyle açıklanabilmektedir. Artı değer üretim aracı olan taşeron çalışmada denetim gerekliliği vardır. Denetim sadece baskı üzerinden yükselmez, işçinin katılım ve rızasını da kendine eklemektedir. Sermaye, sürekli değer üretimi sağlamak için denetim mekanizmaları gerekmektedir. Emek rejiminde baskının yanında rızanın da inşası gerekmektedir bu nedenle hegemonik bir yapısı olduğu iddia edilebilir. (Burawoy,1985 aktın:Yücesan-Özdemir, 2010:40)

İşin yoğunlaştırılması, hızlanması ve standartlaşması küresel değer zincirinin yeniden

yapılandırılmasına eşlik eden evrensel eğilimlerden üçüdür. Gittikçe müşteri taleplerine göre çalışma ve müşteri memnuniyetsizliğinin etkisini soğurma zorunluluğu; gitgide artan 7/24 işe hazır olma, farklı saat dilimlerindeki işçiler veya müşterilerle iletişim ve duygusal beceriler gösterebilme gereği hedeflere veya başarı göstergelerine göre çalışmak durumunda kalınabilmesi; yeni gözlem ve denetim biçimlerinin uygulanması hizmetlerin gruplanarak standartlaştırılması ve pazarlanabilir ürünlere dönüştürülmesi yeni iş örgütlenmelerini etkilemektedir (Huws, 2018:129). Bu konuda esnaf kurye, evden çalışma, hibrit çalışma modelini örnek verebiliriz esnaf kurye modeli bir taşeronlaştırmadır maliyetleri ve riski işveren tarafından karı maksimize etme amacındaki bir uygulamadır. Taleplere sipariş üzerine çalışan işçiler sürekli işe hazır olma durumunda olmadıkları bu durum aslında iş ve gündelik hayat zamanının birbirine karışmasına neden olmaktadır.

Şekil 9 (Dijital Emek Platformları Sınıflandırılması (Berg vd.2018:4.Akrn: Özyiğit,2022:34)

Dijital emek platformlarının temel ayrımı, mekân temelli ve web temelli işler olarak ayrılmasıdır. İkinci ayrım ise işin belirli kişiye verilmesi ile bir kitle tarafından gerçekleştirilmesidir. Dijital emek platformları işlerin niteliklerine bağlı olarak oldukça esnek ve çeşitli istihdam biçimlerini sağlamaktadır. (Özyiğit,2022:34) Şekil X’de görüldüğü üzere.....

Esnaf kurye modelinde kendi işinin patronu ol gibi söylemler kuryelerin yabancılaşmasına neden olurken kullanılan algoritmalarla denetim altına alınmaktadır. Çalışmada, denetim modellerini incelerken esasen teslimat işçilerine uygulanan algorithmaya dayalı denetimi, Foucault’un ‘panoptikon’terimi ile ilişkişel olarak analiz edilebilir, şöyle ki bu kavram iktidar tarafından kitlelerin denetimi ve gözetlenmesini anlatmaktadır ve bu denetim ile birlikte kitlelerin kendilerini disipline ettiklerinden bahsetmektedir, bu konuda platform

kapitalizmi çalışanları, platform şirketleri ve müşterilerin kullandığı algoritma ile böyle bir denetim olduğunun bağlantısını kurabiliriz. Platform çalışanları sadece platform şirketleri tarafından değil aynı zamanda müşteriler tarafından da gözetlenebilmektedir.

Şirketler platformlar çalışanların, örgütlenmesini engellemek için değişiklikler yaparken devlet de sermaye taraftarı kararlar almaktadır. Bu nokta da hukuki olarak sendika da örgütlenme hakları olmayan kuryelerin direnişleri, daha çok, kontak kapatma, iş bırakma ve çeşitli protestolar biçiminde sendika olmadan gerçekleşmektedir (Öz 2023:109). Esnaf kuryeler, bordrolu kuryelerden daha fazla gelir elde etse de giderler ve vergiler dikkate alındığında durum tersine dönmektedir. Bordrolu kuryelerde en önemli farklılık hiç teslimat yapmasalar dahi asgari ücret üzerinden gelir elde ettikleri, teslimat sayısı arttıkça ise paket başı ücret aldıkları durumudur, bordrolu motor kuryelerini, sosyal güvenlik, kıyafet, benzin ve motor giderleri işveren ya da platform tarafından temin edilmektedir, diğer yandan esnaf kurye olarak adlandırılan kendi hesabına çalışan kuryeler ise tüm giderlerden kendileri sorumludur. Motor kuryeler bir yandan ortalama çalışma sürelerinin çok üstünde çalışırken diğer yandan ortalamanın üstünde bir kazanç elde etmektedirler görünürde; bu durum emek süreç teorisi bağlamında incelendiğinde, işverenlerin çalışanların rızasını yüksek gelir imkanı ile elde ettiğini doğrulamaktadır, bununla birlikte çalışanlar Gig Ekonomi aracılığıyla daha özgür oldukları fikri çalışma saatlerin yoğunluğunda dolaylı anlamın yitirmektedir (Yertüm vd., 2023: 347).

Motor kuryelerin sömürü dinamiklerine baktığımızda; düşük ücretler ve belirsiz gelir, güvencesiz çalışma koşulları ve istihdam, aşırı rekabet ve baskı, iş güvenliği ve ekipman sorunları, algoritmik kontrol ve izleme, çalışma saatleri ve esneklik bu dinamikler platform kapitalizminin bir sonucu olarak sosyal ve ekonomik sorunlara yol açabilmektedir, bu sorunlar genellikle düzenleyici önlemler, sendikal faaliyetler ile ele alınmalıdır. Motor kuryeler çoğu zaman bağımsız yüklenici olarak işe alınır bu da işveren tarafından sağlanan sosyal haklardan yoksun olmalarına neden olmaktadır. Örneğin sağlık sigortası, emeklilik avantajları, kıdem tazminatı gibi güvenceleri sayabiliriz ve platformlar arasındaki yoğun rekabet, moto kuryeleri sürekli olarak daha fazla iş almak ve daha hızlı teslimat yapmak zorunda bırakabilmektedir, bu durum kuryeleri aşırı çalışmaya ve sürekli baskı altında hissetmelerine neden olabilmektedir. Algoritmik denetim uygulanması kuryelerin sürekli olarak performanslarını artırmaya çalışmalarına ve bunun sonucu olarak da çok fazla saatler çalışmasına neden olabilmektedir. Esnek çalışma saatleri her ne kadar avantaj sağladığı düşünülse de bu durum çalışma ve gündelik hayatın sınırlarını daha belirsiz hale getirebilmektedir. Denetim mekanizmalarına kısaca bakacak olursak: performans değerlendirmeleri ve puanlama sistemlerini denetim aracı olarak düşünebiliriz, GPS ve izleme sistemleri kuryeler bu platformlar gönderilerin durumunu,

kuryenin nerde olduklarının takip edilmesine olanak tanımaktadır, daha da ayrıntılandırılacak olan bu denetim mekanizmaları platformlar üzerinde kontrolü sağlamak, müşteri memnuniyetini artırmak ve kuryelerin performansını değerlendirmek amacıyla kullanılmaktadır.

Sermaye; ağları ve enformasyon akışlarını kendi çıkarı doğrultusunda yapılandırmaktadır, yüksek teknolojilerin denetimini sağlayarak karşı hegemonyayı etkisini azaltmak, iletişimi metalaştırmak ve emek üzerindeki denetimi sağlamak amacıyla tekno-iyimserliğinin yanındadır. Teknolojinin iktidarla bağlantısı gizlenmektedir (Çoban, 2016: 116.Aktrn: Özdemir,2019: 77).

Çalışma dışı ile çalışma arasındaki hudut kalkmaktadır. Bunun nedeni sermayenin çıkarı ve nüfuzu yaşamımızın her alanına hakim olmuştur. Sermaye her şeyi alınıp satılan bir metaya dönüştürmektedir ve yaşamımızı kendine bağımlı kılmaktadır (Groz, 2011: 21). Marx'ın vurgulamış olduğu gibi, otomasyonun ücret emeğine dayalı sistemde uygulanması paradoksal sonuçlar doğurmaktadır, kâr arayışı, teknolojik olarak gerekli emeğin asgariye indirilmesini teşvik ederken artı değer oranının azamileştirilmesi ve talebin sürdürülmesi iş gücünün artırılmasını gerektirmektedir. Sermaye insan faaliyetinin yeni sektörlerini metalaştırmakta, ücretli emek alanını genişletmekte ve kendi yeni proleteryasını yaratmaktadır. Maddi olmayan (biyopolitik) emek işgücü zamanı ile ölçülemez, çünkü esnek ve yaratıcıdır ancak maddi olmayan emeğin ölçülemezliğine karşın, emek hala değerın kaynağıdır. Bilgi kapitalizmde, sosyal medyanın varlığı ile sermaye üretimi hiç olmadığı kadar görünmez olmuştur, bu durum ise çalışan kesimin güvencesizliğini arttırmaktadır (Akçoraoğlu, 2019:535-536).

Evden çalışma, kendi hesabına çalışma gibi çalışma modellerinde amaç; işçiden kaynaklı maliyetleri en aza indirerek, işçiye özgürlük vadetme adına işverenin riskini azaltmaktır. İşçiler arasındaki rekabeti artırmak adına prim sistemiyle çalışan çağrı merkezi çalışanları duygusal ve iletişimsel becerilerini de katarak, sürekli teknolojik bir denetim altında tutmaktadırlar. Platform kapitalizmi çalışanları, şirketin çalışma saatlerine, istediği zaman müdahale edebilmesi, bağımlılık tespiti bakımından önemlidir (Erol 187 Aktrn:Beytar 2023: 249).

Aslında teknolojinin gelişmesi ile birlikte sektörel dönüşüm içinde çalışma pratiklerinde sömürü ve denetim mekanizmaları hiç olmadığı kadar belirsiz hale gelmiştir. Bunun nedeni artık denetim mekanizmalarının teknolojik gelişme ile karmaşık ve görünmez hale gelmesidir. Bunun yanında ve özgürlük vaadi ile de rızanın yaratılması söz konusudur. Puanlama sisteminin, müşteri memnuniyeti anketlerinin dijital platformlar aracılığıyla yapılması, talep üzerine iş, işin yoğunlaştırılması parça başı iş, işçinin güvencesinin belirsizleştirilmesi, kolay işçi alımı ve işçinin çıkarılması, işçinin niteliksizleştirilmesi gibi dinamikler günümüz iş örgütlenmesini anlatmaktadır. Dijital platformlar, ağlar sayesinde ürünlerin kullanım değerini ve bakımını garanti eden hizmet sağlayıcı olmaya yönelmektedir. Tüketiciler kiraladıkları ürünlerin yeni

versiyonlarıyla değiştirmeye ve ek hizmetler satın almaya yönlendirmektedir. (Groz, 2011: 44). Çalışmanın taşeronlaştırılması kendi işinin patronu olma yahut girişimci olma günümüzde dijitalleşmenin artmasıyla birlikte mümkün hale gelmiştir.

Hali hazırda işsizliğin kaynağı işçinin kendi eksiklikleri olarak görülmüş ve birçok yetenek ve beceri gerektiren işler artmıştır. Küreselleşme ile dijitalleşmenin artmasını sosyolojik açıdan baktığımızda evet iş gücü ve örgütlenmesinde dönüşümler olduğu kadar tüketim dinamiğinde de birçok dönüşüm olduğunu görmekteyiz. Sistem artık talep üzerine üretmesi ile birlikte ve bunu da teknolojinin gelişmesi ve hız ile yaptığında karı maksimize etme olanağı bulmaktadır. Artık her meta dijital platformlardan satın alınarak hem satın almayı kolaylaştırmış hem de Google gibi dijital ağlar aracılığıyla kullanıcıların kopyalanan profilleri aracılığıyla pazarını genişletmiş ve sermaye birikimini böylelikle kolaylaştırma imkânı bulmuştur. Şirketler günümüzde, piyasanın belirsizliğinden dolayı, tüketicinin talebi üzerine ürün hazırlamaktadır. Bir zamanlar toplu üretim ve toplu ticaret olan şey, şu an bireyselleşmektedir. Gideri azaltmanın, hesap kapasitesini arttırmanın yararlarını kullanan spesifik uygulamalarla beraber enformasyon altyapısı, işlemsel oluşturulmuş olarak adlandırılan bilginin oldukça büyümesine neden olmuştur. Müşteriler, çoğu zaman anlamayarak, her satış noktasında bir alış kaydedildiğinde, elektronik parmak izi bırakmaktadırlar bazı dükkanlar ve sistemler, stok kontrolü yönlendirmek için, sadece isimsiz verileri toplarken, diğerleri, bağlılık programları ve kesin ürün bilgilerinin, kimlikleri belirlenmiş müşterilerle bağlantısı olan kredi kart ile satışlar gibi araçların yararını kullanmaktadırlar. (Lyon 2006: 87-88) İş çok daha bireyselleştiği için, dolayısıyla gözetleme de bireyselleşmiştir. Spesifik araçlar ve işlevleri ile birlikte, iletişim altyapılarının gelişiminin hızla büyümesi, işçilerin izlenmesinin daha kolay hale gelmesi ve artması anlamındadır (Lyon 2006: 81).

Kapitalizm için büyümenin koşulu rekabete ve organizasyonel, teknolojik gelişmeye içkindir. Rekabet ne kadar artarsa sistem kendisini o kadar hızlı, krizlere dayanmak için yenilemektedir. Teknolojinin gelişmesiyle her faaliyetin zaman, mekân ve işletmenin ötesine geçip farklı faaliyetlerle ilişkisi arttıkça iş bölümü daha da karmaşık hale gelmektedir (Huws 2018:115). Kapitalist üretim ilişkileri dahilinde üretici güçler, yalnızca insan zenginliği ve kullanım değerleri üretmek için kullanılan araçlar değildir, işçinin emeğinin ve aynı zaman diliminde daha fazla ürün üretilmesi, daha fazla artı değer yaratılması ve daha fazla kar elde edilmesi sonuçlarını doğuran, birim zamanda daha fazla emeğin sömürülmesi sağlamak adına bu sömürüyü yoğunlaştırmak için kullanılan araçlardır (Huws 2015: 61).

Gig ekonomisinde, platform kapitalizminde standart dışı enformel istihdam biçimleri çoğalmaktadır, bu durum emek piyasasında arz talep dengesizliklerine yol açarken işsizliği

arttırmaktadır, düşük vasıflı iş gücünün dijitalleştirilmesi, işletmeler açısından ilgili iş gücü talebini azaltmakta, düşük gelirli işlerde ücretleri daha da aşağılara çekmekte ve dolayısıyla gelir eşitsizliği artmaktadır. Bunun yanı sıra zaman ve mekân ilişkilerindeki esneklik nedeniyle ücretlerin baskılanmasında yedek dijital emeğin hiç olmadığı kadar işlevsel hale geldiği belirtilebilmektedir (Şanlı 2022:38). Platformların tercih edilmesi ya da daha değerli hale gelmesi, onların ağ etkilerini yaratarak bağımlı kullanıcı sayılarını artırmalarına bağlıdır. Dijital emek platformlarının kullanıcılar açısından tercih edilebilir olmaları ise hem arz tarafındaki işçi havuzuna hem de talep tarafındaki müşteri sayısına bağlı olarak gerçekleştirdikleri fiyatlandırma stratejisiyle gerçekleştirilir öte yandan, platform kapitalizmi, kar artırmayı amaçlayan ve mevcut kapitalist birikim rejimindeki tıkanmanın aşılmasına yönelik ortaya çıkmıştır. Dijital ekonomi ve Platform iş modellerinin kapitalist üretim biçiminin gelecek dönüşümünde önemli bir yere sahip olduğu ve olacağı düşünüldüğünde dijital çalışanların sendikacılık ve örgütlenme gibi alanların emek çalışmaları için gündeme geleceği söylenebilir (Şanlı 2022:43).

Platform Kapitalizminin dağınık ve karmaşık faaliyetleri vardır. Ancak bu faaliyetler ücretli çalışanlar tarafından gerçekleştiriliyorsa, artı değer üreten bir iş olarak dahil edilmelidir. Dijitalleşme ile birlikte dağıtım, üretim ve tüketim sınırları belirsiz hale geldikçe bu durum değişikliğe uğramıştır. Marx; dağıtım çalışanlarını üretken saydığı için, ulaştırma emeği ile ilgili Grundrisse de piyasaya çıkan her ürün sürecinin emek sayılması gerekliliğini öne sürmüştür. Fabrikadan tüketiciye kadar olan değer zincirinin her aşaması üretken emek olarak düşünülmelidir (Huws, 2015: 189).

Öncelikle çok fazla artan motor kurye kaza ve ölümlerinin altında çok çeşitli ekonomik sosyal ve siyasal sorunlar yatmaktadır. Bu ölümlerin önüne geçilebilmesi için bu konunun bütünlüklü bir biçimde araştırılması gerekmektedir. İlk olarak moto kurye mesleğinde çalışma koşullarının denetlenmesi, mesleki yeterlilik ve güvenlik sürüş belgesinin alınması, yasal ve insani çalışma saatleriyle çalışılması ve kayıt dışı çalıştırılmaması gerekmektedir. Çok fazla ölüm oranına sahip olan bu sektör “Çok Tehlikeli Meslekler” grubuna alınmalıdır (Kurye Hakları Derneği, 2023 Moto Kurye Ölümleri Raporu). Çalışma şartları bakımından güvenlik önlemleri artırılmalıdır, kaza yahut herhangi bir sorunla karşılaştıklarında bilirkişiye ulaşılabilirliği kolay olmalıdır. İşçi alımının e çıkarımın kolay olduğu platform kapitalizminde Braverman ın teorisiyle bağlantı kurulabilir vasıfsızlaştırma teorisi, işin parçalanarak, işin değersizleştirilmesi ve vasıfsızlaştırılmasıdır. Bu durum ise işçinin maliyetini ve değerini düşürmektedir, bir taşeronlaştırma ve esnek çalışma modeli olan esnaf kurye modelinde ise çalışanların en fazla şikâyet ettiği durum ise herkesin kolaylıkla işe alınması durumudur ehliyeti olan herkes hatta

olmayanlar ve kayıt dışı çalışanlarda dahil olmak üzere herhangi bir denetime tabi tutulmadan bu işe girebilmektedir. İşverenin yükümlülüğünde olan risklerin ise işçiye yüklenmesi de, işçinin kolayca işten çıkarılabilir olduğunu kanıtlamaktadır. Bu durum işçinin vasfını, işin vasfını düşürmekte ve değerini azaltmaktadır. Bu bağlamda teslimat işçileri basitleştirilmiş, algoritmalarla kontrol altına alınmış, esnek çalışma modeliyle yabancılaşmış, güvencesizleştirilmiş bir çalışma modelidir.

Esnaf kurye çalışma modelinde; işçi statüsünde bulunmamalarının nedeni sosyal güvenlik açısından kendileri sorumlu tutulmaktadır. Anayasaya göre; her birey sosyal güvenlik hakkına sahiptir. Esnaf kuryeler sigorta primlerini kendileri ödedikleri için olası borçlanma halinde sigortalarını ödeyememektedir, bu durum iş ve gelir güvencesi olmadığından sağlık hizmeti ve benzeri haklardan da yararlanamamaktadırlar. Kuryeler bu nedenle işçinin sosyal ve hukuksal anlamdaki kazanımlarından yararlanabilmesi için ilk olarak işçi sınıfına geçirilmeleri ve sosyal güvenlik primleri ödenmelidir. Sendikal çalışmalar dijital platform çalışanları için artırılmalı ve bu şirketlere, Platformlara işçi hakları konusundaki denetimler artırılmalıdır. Trafik koşullarında motor kuryeler dezavantajlı grup olmaktan çıkartılmalı ve güvenlikleri sağlanmalıdır. Uzun çalışma saatleri önlenmelidir, kullanılan puanlama sisteminde puanını artırmak isteyen işçi üç dört vardiya çalışmaktadır bu durum çalışma saati bulabilmesi içindir, ancak çok fazla çalışma da kazalara neden olmaktadır, bu yüzden sabit bir gelire, hastalık durumlarında ya da olası kaza durumlarında herhangi bir geliri bulunmayan kuryeler için bir gelir güvencesi sağlanmalıdır. İş sözleşmelerinin, şirketin tek taraflı feshetme hakkının olması kuryeleri sürekli ve yoğun çalışma saatlerine yöneltmektedir ve bununla birlikte örgütlenme, kolektif bir biçimde olası sorunlarını çözmelerinde bir engel teşkil etmektedir kuryelerin birbiri ile iletişimi çok az olduğundan iletişim kanalları oluşturulmalıdır. Bu çalışmada genel olarak yapılmak istenilen; teknolojik gelişme ile dönüşen bir emek süreci verilmek istendi sonrasında bu dönüşen emek sürecinin eleştirel paradigma ile, sömürü ve denetim mekanizmaları çeşitli teorisyenler ile birlikte analiz edilmeye çalışıldı amaç statü ve dinamiği anlayabilmek ve bunu iktisadi ve toplumsal anlamda analiz ederek, toplumsal sorunlara eğilmek ve çözüm arayışı içinde bulunmaktır. Çalışma biçimlerinde, ekonomik alandaki her değişim toplumsal ilişkileri de etkilemekte ve dönüştürmektedir. Siyasi, toplumsal ve iktisadi sorunlar birbirinden bağımsız analiz edilememektedir. Son zamanlarda teslimat işçilerinin eylemlerinin ve ölüm oranlarının artması bu konuda bir çalışma yapılmasının başlıca nedenidir.

KAYNAKÇA

1. Akçoraoğlu, A. (2019), Yeni Kapitalizm Teorileri, Dijital Devrim ve Türkiye Kapitalizmi, Gazi Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi, *Mülkiye Dergisi*, 43(3). 525-575.
2. Armano, E.,et. (2022). Algorithmic Management in Food Delivery Platforms: Between Digital Neo-Taylorism and Enhanced Subjectivity. In E. Armano, M. Briziarelli, & E. Risi (Eds.), *Digital Platforms and Algorithmic Subjectivities* (Vol. 24, pp. 87–96). University of Westminster Press. <http://www.jstor.org/stable/j.ctv319wpvm.10>
3. Aydoğanoglu, E. (2009), “Emek Sürecinde Denetimin Değişen Boyutları,Doktora Tezi,Ankara, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü
4. Aydoğanoglu, E. (2011), “Emek Sürecinin Dönüşümü”,Kültür ve Turizm Emekçileri Sendikası Kültür Sanat Sen, Ankara:Algi Tanıtım
5. Bakın, A .(2023), Platform Çalışması ve Emegın Artan Güvencesizliğı, *Memleket Siyaset Yönetim Dergisi*, 380-408. doi: 10.56524/msydergi.1366615
6. Balkız, I.Ö.,(2013), Yeni Üretim/Yönetim Modelleri ve Denetim TZÜ/TKY Modelinde Hegemonik Despotizmin Yükselişı, *Çalışma ve Toplum Dergisi*,1 (36). 187-210
7. Baudrillard, J. (2022). *Tüketim Toplumu*. (18. Baskı). İstanbul:Ayrıntı Yayınları
8. Bayrakçı, O. (2018), (Doktora tezi)“ Yerel Yönetimlerde Emegın Taşeronlaştırılması ve Denetimi”,Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı
9. Beytar, E. (2023), “Platform Çalışması:Çalışan Statüsünün Belirlenmesi Sorunu”, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,İMHFD,8/1: 239-266. doi: 10.58733/imhfd.1267384
10. Bozoğlu, T. (2018), Teknoloji, Yönetim ve Mekan: Gözetim, Denetim, Mahremiyet ve Mekansal Yapılandırmayla Pratiklerinin Kurumsallaşması, *Ekonomi Politika ve Finans Araştırmaları Dergisi*, 3/3:259-288. doi: 10.30784/epfad.435157
11. Braverman, H. (2008). *Emek ve Tekelci Sermaye*. (Çev. Çiğdem Çidamlı), İstanbul: Kalkedon Yayınları.
12. Burawoy, M. (2015), Üretim Siyaseti Kapitalizm ve Sosyalizmde Fabrika Rejimleri,(Çev.Ç. Gümüşoluk),Ankara: NotaBene yayın
13. Ceylan, B. (2022),Labor Proces and Work in Platform Capitalism: A Study on Motor Courirers of Digital Platforms in Istanbul,(M.S.Master of Science). Middle East Technical Universty.

14. Chandler, D. Fuchs, C.(2021). *Dijital Nesneler Dijital Özneler*. (1. Basım). Notabene Yayınları. İstanbul
15. Chibber, V. (2016), Post-Kolonyal Teori ve Kapitalizmin Hayaleti, (Çev. A. Y. Yılmaz), İstanbul:İletişim Yayıncılık
16. Çağlayan, S., Bayrakçı, O.(2016), Emek Süreçlerinde Denetim, *Sosyal Bilimler Dergisi*,39:257-274
17. Çamlı, Y. A.(2020), Kapitalizmin Krizlerinin Çözümlemesine İlişkin Yeni Yaklaşımlar, İstanbul: Hiperyayın
18. Çoban, B., Ataman, B.(Ed.) (2016),Gözetim Toplumu Panoptikon, İstanbul:Ege Basım
19. Demirci, S. (2023), Emek Süreci ve Vasıf İlişkisini Braverman Üzerinden Okumak: Bankacılık Sektörü Örneği, *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi*, 58(1), 319-34. doi:10.15659/3.sektor-sosyal-ekonomi.23.02.2077
20. Dolgun, U.(2004), Gözetim Toplumu'nun Yükselişi: Enformasyon Toplumu'ndan Gözetim Toplumu'na, *Yönetim Bilgileri Dergisi*,1(3): 55-74.
21. Emirgil, F.B.(2010), Yeni Kapitalizmde Emeği Sorunsallaştırmak: Emeğin Maddi Olmayan Görünümleri, *Çalışma ve Toplum*,1:221-238
22. Fine, B., Filho A.S. (2015), Marksist İktisat Kılavuzu,(Çev.İ. Yıldız),Ankara:Dipnot yayın
23. Franke, M., & Pulignano, V. (2022). Labour Control and Commodification Strategies Within a Food Delivery Platform in Belgium. In E. Armano, M. Briziarelli, & E. Risi (Eds.), *Digital Platforms and Algorithmic Subjectivities* (Vol. 24, pp. 135–148). University of Westminster Press. <http://www.jstor.org/stable/j.ctv319wpvm.14>
24. Fuchs, C. (2015). *Dijital Emek ve Karl Marx* (1. Basım), Ankara: Notabene yayınları
25. Fuchs, C. (2020). *Sosyal Medya Eleştirel Giriş*. (2. Basım).İstanbul: Notabene yayınları,
26. Fuchs, C. (2021a). *Enformasyon Çağında Marx Okumak*. (1. Basım). Ankara: Koyusiyah Yayınevi.
27. Fuchs, C. (2021b),*Dijital Kapitalizm Çağında Marx' ı Yeniden Okumak*, (1. Basım), İstanbul: Notabene yayınları
28. Groz, A. (2011). *Maddesiz Bilgi, Değer ve Sermaye*. (1. Basım). İstanbul: Ayrıntı Kitap.
29. Groz, A. (2020). *Yaşadığımız Sefalet*. (3. Basım). İstanbul: Ayrıntı Kitap.
30. Harvey, D. (2015), *Neoliberalizmin Kısa Tarihi*,(Çev.A. Onacak),İstanbul:Sel Yayıncılık

31. Harvey, D. (2017), *Marx Sermaye ve İktisadi Aklın Cinneti*, (Çev.E. Soğancılar), İstanbul: Sel Yayıncılık
32. İ. Wallerstein, et. (1984), Genel Bunalımın Dinamikleri: Belge yayınları
33. Karaca, P. (2021). Sosyal Medya Çağında Dijital Emek Kavramı ve Bir Ticari Medya Platformu Olarak Google, *Aksaray İletişim Dergisi*, 3(1):131-164. doi:10.4777/aid.726025
34. Kaya, vd. (2022), İzmir'deki Franchising Restoranlarda Motokuryeler: İş İlişkileri, Sorunları ve Beklentileri, *Uluslararası İnsan Çalışmaları Dergisi*, 5(10):342-366. doi:https://doi.org/10.35235/uicd.1173038
35. Kıdak, E. (2021), “ Kargo Taşımacılığında Kendi Hesabına Çalışma Aldatmacası Esnaf Kurye Modeli, Tüm Taşıma İşçileri Sendikası, İstanbul: TÜMTİS Yayınları
36. Kıdak, E. (2022). *Küreselleşmenin Koridorlarında Yeni Enternasyonalizm*. (2 Basım), Ankara: Siyasal Kitabevi.
37. Koç, İ., Çiğdem, S. (2019), “Dijital Platform Çalışanları ve Yeni Örgütlenme Modelleri, Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, 10. Uluslar arası Sivil Toplum Kuruluşları Kongresi, 767-784.
38. Lemke, T. (2017), *Biyopolitika*, (Çev. U. Özmakas), İstanbul: İletişim Yayıncılık
39. Lyon, D. (2006), *Günlük Hayatı Kontrol Etmek Gözetlenen Toplum*, (1. Basım), İstanbul.: Kalkedon yayınları
40. Mosco, V. (2006), Bilgi Endüstrilerinde Emegın Yöndeşmesi, (Çev. Yücesan Özdemir, G.). *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi* 23:63-80.
41. Öngen, T. (2014). *Prometheus'un Sönmeyen Ateşi Günümüzde İşçi Sınıfı*. (3. Basım). İstanbul: Yordam Kitap.
42. Öz, İ. (2023), Platform Ekonomisinde Kolektif Eylemi Yeniden Düşünmek: Trendyol ve Yemek Sepeti Kuryelerinin Eylemleri, *Eğitim Bilim Toplum Dergisi*, 21 (82):87-116.
43. Özdemir, M. (2021), “Foucault Sosyolojisi, Dijital Alan ve Emegın Yeni Görünüm”, *Akademik Açı*, 1(2), 67-105
44. Özdemir, M. (2009), “ Çağdaş Kapitalizm ve Sınıf: Sosyal Paylaşım Ağlarında Maddi Olmayan Emek ve Biyoiktidar Yeniden Düşünmek”, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü
45. Özmakas, U. (2015), İnsan Sermayesinin Kaynağı: Maddi Olmayan Emek, *Toplum ve Bilim*, 135, 8-27
46. Pekdemir, E. (2014), “ Emek Sürecinin Tarihsel Dönüşümü: Çağrı Merkezinde

Çalışanlar Üzerine Bir İnceleme,Yüksek Lisans Tezi,Ankara, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

47. Saraç, D. Ç., Aksoy, (2021), “Dijital Medya Platformu İncelemelerinde Emek Tartışmaları:Ekonomi Politik Bir Değerlendirme”, *İLEF Dergisi*,8(1):133-156.doi: 10.24955/ilef.933176
48. Sevgi, H. (2021), 21. Yüzyılda Endüstri İlişkileri Çalışma Yaşamının Dönüşümü Aktörleri ve Geleceği,(1. Basım) , İstanbul:NotaBene yayınları
49. Sumter, D. (2022). *Sayılarla Yenik Düşmek*. (1. Basım), İstanbul: Yordam Kitap.
50. Şanlı, D. (Ed.), (2022), “İstihdam Üzerine Teorik ve Ampirik Çalışmalar, Ankara:Nobel Bilimsel
51. Şentürk, Ü. (2008), Modern Kontrol:Tüketim, C.Ü. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 32(2).221-239
52. Urhan, C. “Dijital Platformlarda Bilgi Emeginin Prekaryalaşması ve Alternatif Bir Örgütlenme Biçimi Olarak Platform Kooperatifleri,
53. Uzunoğlu,S.(2015), “ Yeni Medyada Dijital Emek Sömürüsü:Tüketiciden Ürketiciye Yeni Medya Yeni Sömürü Pratikleri,*E-Journal of Intermedia*,2 (1): 181-194
54. Ünal, Ö., Temiz, H. E. (2022). Gig Ekonomisi Bağlamında İş İlişkisinin Değişen Yüzü: Uber Örneği. *Çalışma ve Toplum*. 72(1):167-206.
55. Witheford, N. (2019). *Siber Proleterya: Dijital Girdapta Küresel Emek*. (1. Baskı) İstanbul: Z Yayınları.
56. Witheford, N.(2004),*Siber Marx İleri teknoloji Çağında Sınıf Mücadelesi*,(1. Baskı),İstanbul:Aykırı Araştırma
57. Woodcock, J. (2021). Transport Platform Workers. In *The Fight Against Platform Capitalism: An Inquiry into the Global Struggles of the Gig Economy* (pp. 27–52). University of Westminster Press. <https://doi.org/10.2307/j.ctv1ktbdrm.6>
58. Yertüm, U. Balcı, B. (2023), Motor-Kurye Çalışanlarının Çalışma Koşullarına Yönelik Bir Araştırma: İstanbul Örneği. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 18(2): 328-350. <https://doi.org/10.17550/akademikincelemeler.1307683>
59. Yılmaz, Y. (2021), Dijital Ekonomiye Geçiş Süreci, Ölçümü ve Dijitalleşme Verimlilik İlişkisi, *İstanbul İktisat Dergisi-Istanbul Journal of Economics*, 71(1),238-316. doi:10.26650/ISTJECON2021-931788
60. Yücesan Özdemir, G. (2009). *Emek ve Teknoloji Türkiye de Sendikalar ve Yeni İletişim Teknolojileri*. (1.Basım). Ankara: Tan Kitabevi.

61. Yücesan Özdemir, G. (2015), *Rüzgara Karşı Emek Süreçleri ve Karşı Hegemonya Arayışları*. (1. Basım). Ankara: Notabene yayınları
62. Yücesan Özdemir, G. (2021). *İnatçı Köstebek*. (1. Basım). İstanbul: Yordam Kitap.
63. Yücesan-Özdemir, G. (2010), “Despotik Emek Rejimi Olarak Taşeron Çalışma” Ankara Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Çalışma ve Toplum Dergisi,4: 35-50
64. Zuboff, S. (2021),*Gözetleme Kapitalizm Çağı*, (1. Basım),İstanbul: Okuyan us yayınevi.

ŞEKİLLER,TABLolar VE GRAFİKLER KAYNAKÇASI

Şekil 1: Özyiğit,E.(Ed: Şanlı, D.),(2022), “İstihdam Üzerine Teorik ve Ampirik Çalışmalar, Ankara:Nobel Bilimsel

Şekil 2: Ünal,Ö.,Temiz,H.E.(2021), “Gig Ekonomisi Bağlamında İş İlişkisinin Değişen Yüzü:Uber Örneği”, Mersin Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü

Şekil 3: Aydoğanoglu,E.(2011), “Emek Sürecinin Dönüşümü”,Kültür ve Turizm Emekçileri Sendikası Kültür Sanat Sen, Ankara:Algı Tanıtım

Şekil 4: Franke, M., & Pulignano, V. (2022). Labour Control and Commodification Strategies Within a Food Delivery Platform in Belgium. In E. Armano, M. Briziarelli, & E. Risi (Eds.), Digital Platforms and Algorithmic Subjectivities (Vol. 24, pp. 135–148). University of Westminster Press. <http://www.jstor.org/stable/j.ctv319wpvm.14>

Şekil 5: Franke, M., & Pulignano, V. (2022). Labour Control and Commodification Strategies Within a Food Delivery Platform in Belgium. In E. Armano, M. Briziarelli, & E. Risi (Eds.), Digital Platforms and Algorithmic Subjectivities (Vol. 24, pp. 135–148). University of Westminster Press. <http://www.jstor.org/stable/j.ctv319wpvm.14>

Şekil 6: Yertüm, Umut , Balcı, Bayram,(2023), "Motor-Kurye Çalışanlarının Çalışma Koşullarına Yönelik Bir Araştırma: İstanbul Örneği". Akademik İncelemeler Dergisi, 18/2: 328-350. <https://doi.org/10.17550/akademikincelemeler.1307683>

Şekil 7: Özyiğit,E.(Ed: Şanlı, D.),(2022), “İstihdam Üzerine Teorik ve Ampirik Çalışmalar, Ankara:Nobel Bilimsel

Tablo 1: Aydoğanoglu,E.(2011), “Emek Sürecinin Dönüşümü”,Kültür ve Turizm Emekçileri Sendikası Kültür Sanat Sen, Ankara:Algı Tanıtım

Tablo 2: Fuchs, C.(2015),Dijital Emek ve Karl Marx, (1. Basım), Ankara:Natabene yayınları

Tablo 3: Özyiğit,E.(Ed: Şanlı, D.),(2022), “İstihdam Üzerine Teorik ve Ampirik Çalışmalar”, Ankara:Nobel Bilimsel

Grafik 1: Savrul, B. K., Akın, F. (2021), “Koronavirüs Salgınının Türkiye’de E-Ticaret Sektörüne Etkileri”, Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,14: 87-97.[doi:10.46790/erzisosbil.956829](https://doi.org/10.46790/erzisosbil.956829)

Grafik 2: Motokurye Ölüm Raporu, Kurye Hakları Derneği, 2024:16

Grafik 3: Yertüm, Umut , Balcı, Bayram,(2023), "Motor-Kurye Çalışanlarının Çalışma Koşullarına Yönelik Bir Araştırma: İstanbul Örneği". Akademik İncelemeler Dergisi, 18/2: 328-350. <https://doi.org/10.17550/akademikincelemeler.1307683>

